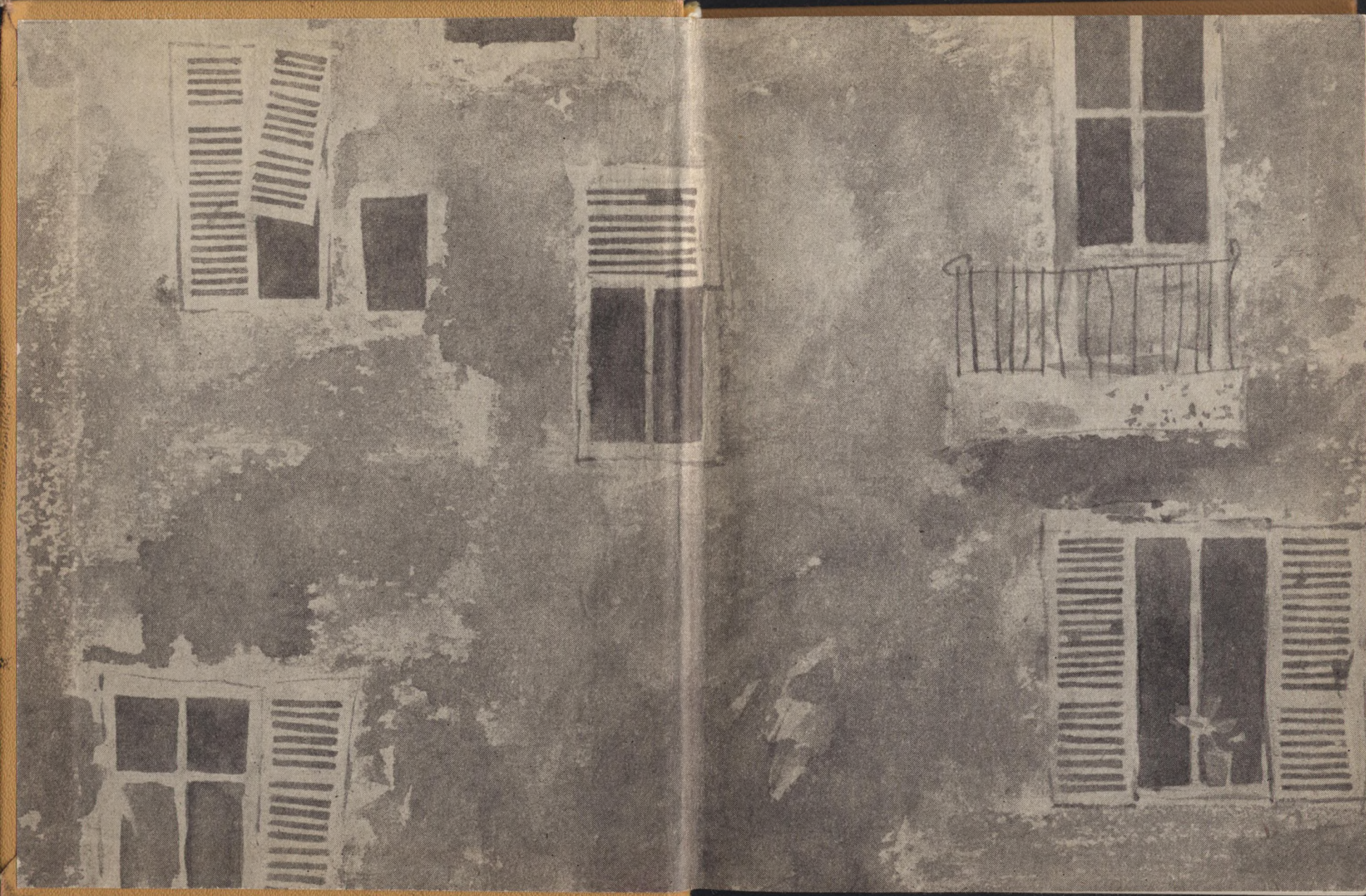

Billings

ДАНТЭ АРФЕЛІ

Lia

мія

Пераклад з італьянскай мовы

АНАТОЛЯ ШАЎНІ

Выдавецтва „Беларусь“

— Далібог! Магу прысягнуць сваімі дзецьмі,— усклікнуў камерсант.

— Калі за мною і ёсць грахі, дык я адпакутваў за іх тады,— сказаў прадстаўнік.— Аднаго разу я ехаў пяць гадзін, стоячы на адной назе. Ездзілі тады, як быдла. І добра яшчэ, калі і так шчаслівіла даехаць. Хто толькі не ездзіў тады...

Міма вокнаў раптам прагрукатаў сустрэчны. Здавалася, раз'юшаная пачвара імчыцца насустрэч сваёй пагібелі і не можа спыніць свой бег: варта адхіліцца ўбок на паўметра — і страшэнная катастрофа непазбежна.

— Яны ляжалі ўсюды ўпокат,— зноў пачаў камерсант. А то яшчэ дадумаліся ў бідоны з маслам даліваць ваду. Нальюць яны гэтак вады, а зверху крыху масла і прадаюць за першы гатунак. Колькі людзей згалела, плоцячы тысячнымі асігнацыямі за ваду. Але са мной у іх не выйшла! Я не з такіх, каго лёгка можна абдурыць...

— Хітрыкі ім трэба дараваць,— заўважыў прадстаўнік.— Яны не вінаватыя. Гэта ўсё таможня вінаватая, бо не дазваляе правозіць свабодна. Увесь час праверкі за праверкамі, дык трэба ж неяк выкручвацца. Прывязвалі бляшанкі з маслам нават пад цягніком. Жанчыны дык тыя гатовы былі запіхваць іх чорт ведае куды, толькі б схаваць. А потым абкрадалі адна другую.

— Трэба было б правесці лінію ніжэй Анконы і распілаваць па ёй Італію, а потым ніжнюю частку падарыць абісінцам! Зладзеі!

— Але тыя грошы трэба было зарабіць,— не згадзіўся прадстаўнік.— Хіба лёгка праехаць сорак восем гадзін, стоячы на адной назе або седзячы на падлозе, калі цэраз цябе кожную хвіліну перасту-

ДАНТЭ АРФЕЛІ

Дантэ Арфелі з'яўляецца адным з тыповых прадстаўнікоў італьянскага пасляваеннага неарэалізму. Яго раман «Лішнія» — гвор аб сён-няшняй Італіі, краіне незвычайных кантрастаў, краіне суровай і безупыннай сацыяльнай барацьбы. Лішнія ў капіталістычным свеце — гэта тыя, каго буржуазнае грамадства пазбавіла чалавечых умоў жыцця, хто ў барацьбе за існаванне апынуўся «на дне».

Яго героі Люка і Лідзія, якіх аўтар малюе з глыбокай цеплынёй і спачуваннем, проціпастаўляючы дабрату, чалавечнасць беспрацоўнага хлопца і «паўшай» жанчыны жорсткім законам «вышэйшага свету». Пакутліва перажывае Люка, доўгія месяцы дарэмна шукаючы работу. Разбіваецца прыгожая мара Лідзіі, якая хацела пачаць новае жыццё, з'ехаць куды-небудзь «з гэтай праклятай краіны»... Аўтар з гневам сцвярджае, што не яны вінаваты ў тым, што апынуліся на вуліцы: гэта віна капіталістычнага грамадства, якое асуджае чалавека на пакуты, галечу, разбэшчвае і губіць яго.

Раман Дантэ Арфелі «Лішнія» працягвае лепшыя традыцыі італьянскай прагрэсіўнай літаратуры — літаратуры мужнай, сумленнай і чалавечнай.

7-3-4
174-65М

Мастак Яўг. Кулік

**ЧАСТКА
ПЕРШАЯ**

Перад вачыма неадступна стаялі толькі гэтыя два незнаёмыя словы, намаляваныя на чорна-белай бліскучай шылдачцы над сядзеннем: Kalt... Warm. У яго свядомасці яны, як дошка арэляў, то аддаляліся, то набліжаліся: Kalt... Warm — Kalt... Warm. Словы добра стасаваліся да шуму цягніка, і здавалася нават, быццам яны адстукваюць рытм мерных удараў колаў на стыках рэек. Гук быў мяккі, амаль пяшчотны, хоць стукалася сталь аб сталь; гэты гук далёка нёс думкі, наводзіў на прыемныя летуценні. Потым позірк Люкі спыніўся на твары дзяўчыны, што сядзела насупраць. У яе былі прыгожыя валасы, яны буйнымі хвалямі ўзнімаліся над ілбом і адмысловымі кольцамі, неяк ганарыста, спадалі ўніз, на плечы. У валасах была заколка цёмна-жоўтага колеру, падобная на кветку. У пялёстках блішчалі маленькія блакітныя каменьчыкі, але некаторыя пялёсткі былі без каменьчыкаў, і на месцы іх чарнелі пустыя дзірачкі. Люка пачаў разглядаць постаць дзяўчыны, але яна падняла вочы, і ён перавёў позірк на акно.

З грукатам адчыніўшы дзверы, у купэ увайшоў пасажыр — высокі, чарнявы, у прыгожым модным гарнітуры; ён сеў, не зважаючы на газету, што ляжала на сядзенні, закурыў і, нізка апусціўшы галаву, задумаўся. Потым пасунуўся, паварушыўся, выцягнуў з-пад сябе газету, перагарнуў некалькі старонак, — і нагнуўшыся ўперад, узлакаціўся на калені, зноў пачаў курыць. Яго сусед не меў газеты і, відаць, не курыў, а таму адчуваў сябе нікавата. Добра прыгледзеўшыся, у ім можна было пазнаць дробнага чыноўніка. Ён усё адводзіў вочы ўбок, але кожны раз, калі сустракаў чужы позірк, усміхаўся. Пакуль пасажыры размаўлялі, чыноў-

нік моўчкі слухаў і адчуваў сябе добра. Але цяпер, калі ўсе змоўклі, ён проста пакутваў. Дастаў з кішэні аўтаручку, адкруціў, зноў закруціў, паклаў на месца. Дастаў нейкія паперкі, пагартаў у руках, паглядзеў у праход, у акно, і ўжо не ведаў, што рабіць далей. Здавалася, ён напружана шукаў, аб чым можна загаварыць. Нарэшце павярнуўся да другога пасажыра, што сядзеў побач з ім:

— Відаць, яшчэ не менш за гадзіну? — спытаў.

Той засмяўся і паглядзеў за акно.

— Усе паўтары, — адказаў упэўнена. — Я не памыляюся. Калі ўжо гавару, дык лічы, што сказаў старшы кандуктар. Будзьце ўпэўнены! — дадаў ён, глядзячы ў твар чыноўніку.

Усе пасажыры павярнуліся да яго. Чыноўнік заварушыўся, выказваючы поўную ўвагу.

— Амаль дзесяць год езджу па гэтай дарозе, — зноў пачаў высокі пасажыр, які аказаўся прадстаўніком фармацэўтычнай фірмы. — Трэба быць дурнем, каб памыліцца...

Чыноўнік згодна кіўнуў.

— Ужо вечарэе, — буркатліва заўважыў другі. — Відаць, прыедзем са спазненнем.

Люка паглядзеў за акно. Там было цёмна, толькі на небакраі шарэла яшчэ няясная паласа, ды на палях дзе-нідзе мільгалі адзінокія агеньчыкі. Тэлеграфныя слупы беглі насустрач чорнымі ценямі, і дратоў ужо нельга было разгледзець. Чалавек, што пачаў быў гаварыць, — невысокі, таўставаты камерсант, з шырокім скураным рамянём на жываце, — раптам нібы ўспомніўшы нешта, абурыўся:

— А іх яшчэ называюць «скорыя». Чарапахі — вось як трэба было назваць. Праз іх людзі марнуюць столькі часу, і ніколі нельга верыць раскладу.

Пішучь, што прыйдзе ў дзесяць, а прыходзіць у дзесяць трыццаць, а то і ў адзінаццаць. Нішто сабе парадкі!

Ён паглядзеў на прысутных, нібы шукаючы іх падтрымкі, і дадаў:

— Вядома, ураду за нас галава не баліць. Хіба няпраўда? Ат, думаюць, дасце сабе раду. Такая ўжо наша Італія: неяк пражывуць, дадуць сабе раду. Нішто сабе сістэма, га?

— Ваша праўда, — падтрымаў яго прадстаўнік. — Але не турбуйцеся: сёння мы прыедзем па раскладу. Іду ў заклад, — дадаў ён упэўнена, — што ў дзевяць гадзін — максімум пяць мінут дзесятай будзем на месцы.

Астатнія пасажыры слухалі моўчкі. У купэ запаў паўзмрок, і ў шэрані блішчалі толькі эмаліраваныя шылдачкі на драўляных спінках сядзенняў. Але яны страцілі абрысы і здаваліся невыразнымі бледнымі плямамі, як быццам віселі ў паветры.

— Апошні раз, калі я ехаў гэтым цягніком, ён спазніўся на паўгадзіны, — сказаў камерсант. — На цэлых трыццаць мінут, — дадаў ён, націскаючы на словы.

— Але калі гэта было? — спытаў прадстаўнік.

— Гм-м... Хто яго памятае? Было ўжо холадна... недзе пад зіму.

— Уга! — азваўся ў цемры прадстаўнік. — Тады яшчэ магло быць. А цяпер лепш.

— Гм-м... Стала лепш! — незадаволена прамовіў камерсант. Не бачу, каб вельмі палепшала. Нават са святлом тое ж самае...

Некаторыя пасажыры паднялі галовы і паглядзелі ўгору, дзе павінна была гарэць лямпачка.

— Гэта ж сорам,— працягваў камерсант,— ніводнай лямпачкі ва ўсім купэ!

Чыноўнік таксама ўмяшаўся ў гаворку.

— Каб не пакралі, можа якая б і гарэла.

— Вядома,— згадзіўся камерсант.— Але як ты не ўкрадзеш, калі не ахоўваецца? Яшчэ ў час вайны навучыліся!

— Я два гады быў у Швейцарыі,— заўважыў прадстаўнік.— Вось гэта сапраўдны народ!

— Ах! — жыва падхапіў камерсант.— Вы таксама былі ў Швейцарыі?

— Два гады, я ж сказаў.

— А калі?

— Перад вайной.

— Якія цудоўныя людзі, га?

— Так,— згадзіўся прадстаўнік,— людзі там умеюць жыць.

Яго субяседнік зарагатаў і захоплена дадаў:

— Якія дагледжаныя ў іх цягнікі! І дакладныя, як гадзіннік!

— А гарады? Проста лялькі!

— А дарогі? А вёскі?

— Ды што і казаць? Аднаго разу, зімой, іду гэта я да аднаго знаёмага з прыцелем-швейцарцам. Цікавы чалавек быў, гэты швейцарац. Добры, такі ўжо сумленны, але, шчыра кажучы, была ў яго слабіна. Трэба сказаць, што ў швейцарацаў слабін нямнога.

— Гэта правільна,— адгукнуўся камерсант.

— Дык вось,— працягваў прадстаўнік,— ідзём сабе да таго знаёмага. Дождж лье як з вядра, а парасона, як на тое, няма ні ў яго, ні ў мяне. Так што, пакуль мы датупалі да патрэбнага дома, перапэчкаліся па вушы і прамоклі да ніткі. У таго чалавека

быў прыгожы домік з садам. Вы ж ведаеце, які ў іх парадак у садах?

— Узорны.

— Дык вось, карацей кажучы, прыйшлі мы перапэцканя і мокрыя наскрозь. А перад домам была ўбіта жалезка — як гэта яна называецца? — аб якую выціраюць абутак. Ну дык мне, вядома, карціць хутчэй у хату, дзе ўжо там на жалезкі тыя зважаць. Але мой сябра яшчэ добрых паўгадзіны з самым сур'ёзным выглядам тупаў на месцы, выціраючы аб тую жалезіну боты, як быццам на дварэ ні дажджу не было, ні слоты. І я вымушаны быў стаяць пад дажджом і чакаць пакуль ён скончыць гэты свой занятак.

— Яны вельмі прыязныя адзін да аднаго, — дадаў камерсант. — У іх сапраўды ўсе людзі браты.

— І з рабочымі запанібрата. У нядзелю гаспадар выязджае за горад са сваімі рабочымі, і няма паміж імі ніякай розніцы. Усё роўна табе як і ў нас, га? — апошнія іранічныя словы былі яўна адрасаваны ўсім.

Не ўтрываў і чыноўнік.

— Уся справа ў тым, што іх мала. Невялікая краіна, багатая. Не дзіва, што жывуць добра!

— Аднак, — заўважыў прадстаўнік, — яны нейкія халодныя. Напрыклад, дзяўчаты мне падабаюцца больш нашы. Нашы дзяўчаты лепшыя ў свеце!

Камерсант засмяяўся. У гэтую хвіліну запалілася лямпачка, і жаўтаватае святло разлілося па тварах пасажыраў. За акном было цёмна, і постаці людзей адбіваліся ў бліскучым квадраце акна.

— Лямпачка ёсць, — заўважыў чыноўнік, — толькі мы яе не заўважылі.

Камерсант незадаволена зморшчыўся:

— Хай бы яе зусім не было, бо святлей ад яе не стала.

— Вядома,— працягваючы ранейшую размову, сур'ёзна сказаў прадстаўнік,— нашы дзяўчаты самыя прыгожыя. Мы пераканаліся ў гэтым у вайну. Тут пабывалі ўсе нацыі, і ўсе захапляліся нашымі жанчынамі. Англічане, амерыканцы, немцы, палякі... усе нацыі. Можа таму яны і не хацелі выбірацца адсюль.

Камерсант усміхнуўся. Дзяўчына, што сядзела ў кутку ля акна, глядзела ў цемру ночы, дзе не было відаць ні агеньчыка, і рабіла выгляд, што не чуе размовы, а можа і сапраўды не слухала. З твару яна была не надта прыгожая.

— Магчыма,— усміхнуўшыся, заўважыў чыноўнік,— але і іспанкі таксама нішто сабе, га? Цудоўныя жанчыны.

— Вы, мабыць, з імі добра знаёмы? — спытаў прадстаўнік.

Чыноўнік пачырванеў.

— Не,— прамармытаў ён,— але вядома... Усе гэта кажучь.

— Няма ніякага сумнення,— сказаў камерсант,— што ў нашых жанчын ёсць многа добрых якасцей.

— Асабліва тое, што яны не валаводзяць, як іншыя,— прамовіў прадстаўнік.— Я магу сцвярджаць гэта,— дадаў ён,— бо пры маёй прафесіі набываецца пэўная практыка.

Чыноўнік згодна кіўнуў:

— Хто шмат падарожнічае, таму, вядома, трапляецца такое...

— Бываюць цікавыя гісторыі,— згадзіўся прад-

стаўнік, — асабліва з замужнімі. Можа, таму мне ніколі ў галаву не прыходзіла жаніцца.

— З вашай прафесіі, — усміхнуўся камерсант, — гэта сапраўды небяспечна. Ніколі не ведаеш, што цябе чакае, га?..

— Я ўжо некалькі разоў ледзь не ажаніўся, — сказаў прадстаўнік. — Жыццё ў гасцініцах таксама стамляе, паверце мне. Добра было б, вярнуўшыся дадому, знайсці гатовы стол і прыгожую жонку, якая чакае цябе. Але ці ж можна верыць! Дужа многа я нагледзеўся ўсяго.

— Жанчыны... — прамармытаў камерсант. — Гэта такі народ!

Чыноўнік пачаў рагатаць. Размова спынілася, і ў купэ зноў запанавала цішыня. Калы працягвалі свой бясконцы бег па рэйках, і іх мерны перастук выразна адбіваўся ў цішыні. Дзяўчына прытулілася галавой да сцяны каля акна і сядзела з заплюшчанымі вачыма, паклаўшы рукі на калені. Пасма валасоў упала ёй на твар, і нельга было зразумець, спіць яна ці не. Цяпер Люка добра разгледзеў, што яна была непрыгожая. Яе аблічча вельмі псаваў вялізны нос і востры падбародак, які выдаваўся наперад, але цень нейкай пакуты трохі скрашваў недахопы, надаючы твару прыемны выраз. Усе маўчалі. Высокі пасажыр — медык дастаў цыгарэту і курыў, унурыўшыся, узлакаціўшыся на калені і гледзячы ў падлогу. Чыноўнік зноў дастаў з кішэні пінжака аўтаручку, адкруціў каўпачок, памацаваў аб пазногаць пяро, зноў закруціў і цяпер механічна перакідаў ручку ў руках. Люка толькі цяпер заўважыў, што чыноўнік быў вусаты.

У калідоры пачуліся галасы, усё бліжэй і бліжэй да купэ забразгалі дзверы. Потым з ліхтаром

у руцэ ўвайшоў кантралёр. За ім, паклаўшы рукі на рамень, паліцэйскі. Увайшоў і спыніўся ў дзвярах. Усе падрыхтавалі білеты. Кантралёр падносіў іх да ліхтара з белым і чырвоным вочкамі, прыдзірліва разглядаў з абодвух бакоў. На ім была новая фуражка, яшчэ не абношаная, са срэбранай стужкай на акалышы і бліскучым чорным брылём. Гэта быў малады чалавек, год пад трыццаць, страшэнна сур'ёзны. Па ўсім было відаць, што ён з тых службістаў, якія імкнуцца зрабіць кар'еру, і таму ў іх прысутнасці пасажыры адчуваюць трывогу. Люка паглядзеў на адваротны бок свайго білета: там выразна была адціснута дата. Дзяўчына задрамала ці задумалася, і кантралёр крануў яе за локаць.

— Прыедзем па раскладу? — спытаў прадстаўнік.

— А чаму не? — адказаў кантралёр. Неўзабаве ён пайшоў, прычыніўшы за сабою дзверы.

— У Швейцарыі,— заўважыў зноў прадстаўнік,— калі кантралёр уваходзіць, ён заўсёды кажа «добры дзень».

— Гэта правільна,— адгукнуўся камерсант, але мы, на жаль, не ў Швейцарыі.

І яны зноў пачалі гаварыць пра Швейцарыю. Люка падняўся і, пераступаючы выцягнутыя ногі пасажыраў, падаўся да выхаду. Хваля свежага паветра ўдарыла яму ў твар: акенца насупраць было адчынена, і ён некаторы час пастаяў, падставіўшы твар тугому патоку, потым падняў акно. За акном нічога не было відаць, толькі сям-там мільгалі адзінокія агеньчыкі ды зрэдку праразалі цемру праменні фараў, калі непадалёк праходзіла аўтастрада. Час ад часу цягнік мінаў невялікія вясковыя станцыі з адзіным дзяжурным на пасту, які, нібы

вітаючы поезд, узнімаў насустрач свой двухкаляровы ліхтар. Або праязджалі масты, і за акном мільгала трапяткая бліскучая стужка парэнчаў. Люка прыслухаўся да перастуку колаў. На мосце шум рабіўся менш цяжкім, больш металічным, і сам цягнік здаваўся лягчэйшым. Люка з нейкай новай трывогай думаў аб тым, што праз некалькі хвілін ён будзе ў незнаёмым горадзе, дзе павінен пачаць новае жыццё. Неяк дзіўна, што яму ў яго гады, яшчэ маладому, так часта даводзіцца пачынаць жыццё спачатку. Новае жыццё, калі быў вымушаны пакінуць школу, яшчэ адно новае, калі пайшоў у армію, потым, калі памерла маці, і вось яшчэ адно новае жыццё цяпер, калі пакідае родную вёску ў пошуках свайго лёсу. І гэта не лічачы цэлага шэрага меншых падзей, невялікіх новых жыццяў, якія ён марыў распачаць кожны раз, калі прыходзіла да яго захапленне або каханне.

Так здаралася не толькі з ім, але і з іншымі. Усе час ад часу пачынаюць новае жыццё і перакрэсліваюць ранейшае.

Па праходу яму насустрач ішла жанчына. Нават у паўзмроку яна здавалася прыгожай, і калі праходзіла побач, усміхнулася, папрасіўшы дазволу прайсці. Люка пасунуўся, уражаны мілагучнасцю яе голасу. Яму здалося, што гэта добрая прыкмета на яго шляху.

Цягнік спыніўся на невялічкай станцыі. Па платформе, сярод натоўпу людзей рабочыя штурхалі дзве ручныя каляскі, на якіх адзін на адным стаялі вялікія кашы з ружовымі парасятамі. Яны нападзілі станцыю пранізлівым віскам. Калі, нарэшце, і іх пагрузілі, цягнік крануўся, але ўжо не набіраў хуткасці, як раней. Яшчэ віднеліся агні

станцыі, калі ён зноў запаволіў ход. Люка падышоў да акна і ўбачыў шырокую чорную, як дзёгаць, паверхню з раскіданымі па ёй рэдкімі агеньчыкамі. Гэта была шырачэзная рака, і цягнік рухаўся з хуткасцю пешахода па жалезным масце, які яшчэ не пакінулі будаўнікі. Слупы і гіганцкія канаты мільгалі чорнымі ценямі на фоне неба, а ўнізе — чорнае люстра вады, у якім адбіваліся дрыгаткія агні цягніка. Люка вярнуўся ў купэ.

— Цяпер паедзем без прыпынкаў, — заўважыў прадстаўнік, які трымаў у руцэ бутэльку.

— Думаеце, усё-такі не спознімся?

— Цяпер можна не сумнявацца.

— Гм... тэк... — адгукнуўся камерсант.

Прадстаўнік пакруціў бутэльку і адкінуў галаву, дапіў апошнія глыткі. Потым устаў, каб выкінуць бутэльку праз акно. Крысо расшпіленага пінжака закрыла твар дзяўчыны.

— Спазненні, — дадаў ён, зноў сядоучы на месца, — так было раней, калі тут ездзілі гэтыя прайдзісветы-спекулянты з поўдня. Яны заўсёды вярталіся з Верхняй Італіі гэтым цягніком.

— Ух, зладзюгі! — з абурэннем вымавіў камерсант. — Што гэта за народ такі!

Прадстаўнік засмяўся.

— Тут тварылася такое... Яны гандлявалі на чорным рынку аліўкавым маслам.

— Бралі яго амаль дарма, а самі потым за кожную бутэльку скуру здзіралі, гэтыя свінні! — са злосцю працягваў камерсант. — У мяне таксама магазін, але я ніколі не займаўся спекуляцыяй. Хутчэй памёр бы з голаду, чым так лупіць з людзей.

Чыноўнік паглядзеў на яго з іроніяй.

— Далібог! Магу прысягнуць сваімі дзецьмі,— усклікнуў камерсант.

— Калі за мною і ёсць грахі, дык я адпакутваў за іх тады,— сказаў прадстаўнік.— Аднаго разу я ехаў пяць гадзін, стоячы на адной назе. Ездзілі тады, як быдла. І добра яшчэ, калі і так шчаслівіла даехаць. Хто толькі не ездзіў тады...

Міма вокнаў раптам прагрукатаў сустрэчны. Здавалася, раз'юшаная пачвара імчыцца насустрэч сваёй пагібелі і не можа спыніць свой бег: варта адхіліцца ўбок на паўметра — і страшэнная катастрофа непазбежна.

— Яны ляжалі ўсюды ўпокат,— зноў пачаў камерсант. А то яшчэ дадумаліся ў бідоны з маслам даліваць ваду. Нальюць яны гэтак вады, а зверху крыху масла і прадаюць за першы гатунак. Колькі людзей згалела, плоцячы тысячнымі асігнацыямі за ваду. Але са мной у іх не выйшла! Я не з такіх, каго лёгка можна абдурыць...

— Хітрыкі ім трэба дараваць,— заўважыў прадстаўнік.— Яны не вінаватыя. Гэта ўсё таможня вінаватая, бо не дазваляе правозіць свабодна. Увесь час праверкі за праверкамі, дык трэба ж неяк выкручвацца. Прывязвалі бляшанкі з маслам нават пад цягніком. Жанчыны дык тыя гатовы былі запіхваць іх чорт ведае куды, толькі б схаваць. А потым абкрадалі адна другую.

— Трэба было б правесці лінію ніжэй Анконы і распілаваць па ёй Італію, а потым ніжнюю частку падарыць абісінцам! Зладзеі!

— Але тыя грошы трэба было зарабіць,— не згадзіўся прадстаўнік.— Хіба лёгка праехаць сорак восем гадзін, стоячы на адной назе або седзячы на падлозе, калі цэраз цябе кожную хвіліну перасту-

паюць, і ўсю дарогу вачэй не звесці — інакш плакалі твае рэчы. Ды і падарожнічалі яны звычайна без білета.

— Мярзотнікі! — зноў абурываўся камерсант.

— Злавіў неяк кантралёр аднаго такога безбілетніка. Дык той залямантаваў, як дзіцянё, і выдумаў такую гісторыю, што нават кантралёр здаўся. Маўляў, у яго памерла сястра, а грошай на дарогу няма.

Кантралёр спачатку не хацеў слухаць, але гэты прайдзісвет успомніў маці кантралёра — яна якраз нядаўна памерла, потым яго бацьку, нарэшце яго дзяцей, а іх у таго і зусім не было, — карацей кажучы, скончылася тым, што кантралёр адпусціў шэльму. Бо той нават Міколу-ўгодніка прыплёў, каб толькі выкруціцца.

— Але, — падтакнуў камерсант, — яны табе прысягнуць і дзецямі, і Міколам-угоднікам, калі ім цяжка, а потым плююць на ўсё. І маюць яшчэ нахабства ехаць да нас, на Поўнач.

— Мне таксама проста бяда з гэтым народам, — згадзіўся прадстаўнік. — І без іх столькі людзей не маюць работы, сядзелі б лепш дома. Але дзе ты бачыў! У іх заўсёды найлепшыя рэкамендацыі, ды і дапамагаюць яны адзін аднаму, не тое што мы...

— Гэта яны і спустошылі наш горад, — сказаў камерсант. — Спачатку яго абрабавалі англічане, гэтая цудоўная нацыя, а потым яны дакончылі.

— Тым не менш, наш горад пакуль што застаецца вялікім горадам, — заўважыў прадстаўнік.

— Вядома, — згадзіўся камерсант, — хоць яго і вызвалілі англічане. — Ён зрабіў націск на слова «вызвалілі».

— І ўсё ж англічане — добры народ, — адказаў прадстаўнік.

— І сэрца ў іх во! — ён развёў рукамі. — Калі хто хоча па-сапраўднаму працаваць, у нас хопіць работы для ўсіх.

— «З Мілана ехаць не трэба, бо паедзеш ад хлеба», — прыгадаў камерсант прымаўку. — Я шчаслівы, што праз тры дні вярнуся з Маданіны дамоў. Лепшага горада няма!

— Між іншым, — кпліва ўсміхнуўся чыноўнік, — Рым таксама вялікі горад.

Камерсант і прадстаўнік са злосцю глянулі на яго.

— Цікава, што вам так спадабалася? — з'едліва спытаў прадстаўнік.

Чыноўнік сумеўся.

— Я хацеў сказаць, што там жывуць... някепска, — разгублена адказаў ён.

— Народ грубы і нахабны, — адрэзаў прадстаўнік. — Колькі разоў там ні быў, заўсёды хочацца як мага хутчэй пакінуць гэты горад.

— Таму што сталіца, вось яны і выпінаюцца, — дадаў камерсант.

— І ўсе лічаць сябе ледзь не міністрамі, — адгукнуўся прадстаўнік, — таму што адзін ведае шафёра міністра, другі — кухара, трэці знаёмы са служанкай, — і ўжо думаюць, што ўсё ў іх руках.

— Што праўда, то праўда, — уздыхнуў камерсант. — Дастаткова каму-небудзь пачысціць прыбіральню міністра, — і ён ужо камандуе паловай Італіі. І гэта не плёткі. Я цяпер еду туды за дазвалам на экспарт і добра ведаю гэту кухню. Вось ужо тры месяцы, як дамагаюся таго дазволу. Каб улагодзіць сяго-таго, выкінуў кучу грошай!

— Можа, у гэтым і ёсць праўда,— сказаў чыноўнік прымірэнчым тонам,— але не трэба перабольшваць. І, галоўнае, нельга абагульняць асобныя выпадкі.

Камерсант раззлаваўся. Ён сціснуў рукамі рамень на жываце і са злосцю адрэзаў:

— Толькі аднаго разу я чуў слушныя словы ад англічаніна. Гэта быў капітан Чырвонага Крыжа... Ён шчыра шкадаваў, што саюзнікі не бамбілі Рым.

— Але яго ж бамбілі,— запярэчыў чыноўнік.

— Хай бы лепш зусім зруйнавалі,— крыкнуў камерсант.— Іншыя паміралі, а яны не, яны толькі пацяшаліся відовішчам. Чаму, адкажыце вы мне? Але такое скончыцца, я вам кажу, калі-небудзь скончыцца!

Ніхто не запярэчыў. Прадстаўнік уткнуўся ў газету. Потым кінуў яе і пазяхнуў.

— Заўсёды так,— прамармытаў ён.— Апошнія кіламетры самыя доўгія. І не ведаеш ужо калі прыедзеш.

— Здаецца, цяпер асталося нямнога,— адказаў чыноўнік.

Прадстаўнік раптам ускочыў на ногі:

— О, дык мы ж прыехалі!

Усе падняліся з месц і схапіліся за чамаданы. Дзяўчына таксама ўстала і пачала глядзець у акно, за якім гарэла бясконцае мора агнёў. Люка ўзяў чамадан, паглядзеў ці ўсё на месцы, і падаўся да выхаду. Ён узрушана ўглядаўся ў мноства агнёў, бачыў мігатлівыя агні рэклам. Потым перад вачыма пабеглі першыя дамы прыгарада. Спачатку паплылі асобныя будынкі, ахутаныя змрокам, далей пачалі сустракацца купкі дамоў і першыя вуліцы, асветленыя рэдкімі ліхтарамі. Нарэшце, недзе ў вы-

шыні, паявіліся жоўтыя і зялёныя агні вакзальных семафораў, што мігацелі высока ў цемры, амаль зліваючыся з зоркамі.

|| Люка выйшаў з вакзала, спыніўся. Паставіў чамадан ля адной з калон, што трымалі вялізны будынак, і агледзеўся. Час быў яшчэ не позні, і на плошчы сноўдалася шмат народу. Перад ім раз-пораз хвацка тармазілі таксі, ледзь не наезджаючы на тратуар. Крыху далей, у цэнтры плошчы, увесь час спыняліся і ад'язджалі трамваі; насупраць удалечы шарэлі вялізныя шматпавярховыя гмахі, зіхацелі рознакаляровыя агні шыльдаў і рэклам. Адны надпісы раз-пораз успыхвалі і гаслі, другія нібы паўзлі па сценах; у розных кірунках ад плошчы разыходзіліся вуліцы, у іх час ад часу з пранізлівым жалезным скрыгатам знікалі трамваі. Люка ўспомніў пра зладзеяў, якіх яму наказвалі сцерагчыся, і ўзяў чамадан у рукі. Дык вось ён горад...

Хлопец разгублена глядзеў на вялікія камяніцы і адчуваў, як знікае ў сэрцы ўпэўненасць, што падтрымлівала яго аж да гэтага часу, амаль да самага прыезду на вакзал. Толькі ў апошнія хвіліны, калі цягнік спыніўся і пасажыры пачалі выходзіць з вагона, ён зразумеў, што нітка, якая звязвала яго з мінулым, ранейшым, парвалася назаўсёды. Нібы нешта вельмі дарагое адарвалася ад яго сэрца, і яно раптам стала пустым і халодным; магчыма, гэта ад успаміну пра родную вёску, якая да апошняга часу была ў яго недзе ва ўчарашнім, нават калі ехаў у цягніку, здавалася, яна яшчэ была побач. А ця-

пер, калі ён стаяў каля вакзала, вёска стала далёкай, недасяжнай, парвалася апошняя сувязь з бліжкім і родным. І вось перад ім ляжыць вялізны горад. Раней, калі хлопец думаў пра горад, яму ўсё здавалася лягчэй і прасцей. А цяпер перад ім распасцерлася гіганцкая істота, якая ціснула яго з усіх бакоў, штурхала, прымушала рухацца — то злым голасам насільшчыка, то нервовым і нецярплым сігналам аўтамабіля, то патрабавальным званам трамвая. Крычала тысячай галасоў, прыспешвала тысячамі спосабаў. Гэта быў горад, які ён сам выбраў для сябе. Але тут Люка не вінаваты. Хіба сапраўды ён сам выбраў горад? Добра падумаўшы, з гэтым не згодзіцца. Перад гэтым адбылося шмат невялікіх і не такіх ужо важных на першы погляд падзей, што няўмольна, дзень у дзень аддалялі яго ад роднай вёскі і ўрэшце прымусілі пакінуць бацькоўскую хату. І юнак упершыню зразумеў, што ў жыцці часам аказваюцца больш важнымі дробныя рэчы, чым вялікія падзеі. Вялікія самі з'яўляюцца вынікам тысяч і тысяч дробязяў, якія з гадзіны ў гадзіну, з дня ў дзень настойліва і няўмольна рыхтуюць апошні ўдар.

І вось ён тут, ля дзвярэй вакзала, з паходным чамаданам у руцэ, — як з рэкламнай паштоўкі. Некалькі тысяч лір у кішэні і маладосць у руках. Гэта сказаў яму дон Альда, вясковы свяшчэннік: «Маладосць у руках!» І, здавалася, ён бачыць яе, гэтую маладосць, напраўленую, як рэвальвер, на вялікі горад.

Нейкі хлопец наблізіўся да Люкі і спыніўся, засунуўшы рукі глыбока ў кішэні штаноў.

— Цыгарэты? Гумкі?

Гэта быў падлетак, якому наўрад ці было шас-

наццаць год. Ён запытальна глянуў на Люку і да-стаў з кішэні некалькі пачак цыгарэт. На цэлафане зайгралі водбліскі гарадскіх агнёў.

— Якія цыгарэты?

— Замежныя. «Чэстэрфілд», «Люк-Страйк», «Бастон», «Лібэрці».

Назвы былі прыгожыя, прыгожымі былі і самі пачкі. І на цэлафане адбіваліся рознакаляровыя агні рэклам.

— Ну, дык як?

— Колькі ты хочаш?

Хлопец зноў паклаў цыгарэты ў кішэню.

— Гэта гледзячы за якія,— адказаў ён.

— Самыя танныя. Якія з іх?

— Вось гэтыя.

Люка купіў пачак. Але хлопец працягваў глядзець на яго.

— А як наконт...?

Люка адчуў варожасць да гэтага хлопца.

— Не,— адказаў ён рэзка.

Хлопец пайшоў. Некаторы час ён шпацыраваў з абыякавым выглядам у натоўпе, потым загаварыў з нейкім чалавекам.

Люка адкрыў пачак, узяў цыгарэту і закурыў. Цыгарэты былі добрыя, ён даўно не курыў такіх, аж з часоў саюзнікаў. Нарэшце наважыўся пайсці. Трэба было недзе знайсці начлег. А назаўтра можна будзе заняцца пошукамі больш сталага месца.

Ён зрабіў некалькі крокаў і толькі намерыўся рушыць праз плошчу, як побач пачулася: «Калі ласка...» Гэта была дзяўчына, яна стаяла ў ценю, прытуліўшыся да калоны, і працягвала да яго руку з цыгарэтай. На дзяўчыне быў плашч з паднятым капюшонам.

— Калі ласка... Дазвольце прыкуруць?..

Люка ведаў, што сустрэне ў горадзе гэтых жанчын, і глядзеў на яе з цікаўнасцю. Дзяўчына — зусім звычайная, як усе іншыя, хоць і прастытутка. Гэта слова адразу прыйшло ў галаву. «Прастытутка», — у думках паўтарыў хлопец. Ён даў ёй прыкуруць. У слабым святле запалкі паспеў разгледзець, што жанчына была хударлявая, не надта прыгожая, але і не брыдка, яна, абапёршыся плячом аб калону, глыбока зацягнулася цыгарэтай.

— Ну, дык што? — спытала яна, калі пераканалася, што Люка агледзеў яе.

— Дык што... — паўтарыў ён. — Не ведаю.

Вядома, яна не была красуняй, але непрыгожай яе таксама нельга было назваць. Праўда, Люка не вельмі добра разгледзеў яе твар. Талія яе была сцягнута поясам плашча, і здавалася, што дзяўчына маладая і статная, у яе прыгожыя ногі.

— Ты толькі цяпер прыехаў?

— Ага.

— І здалёк?

— Ага, даволі далекавата.

— Дык, мусіць, стаміўся, не? — Яна курыла, не мяняючы паставы.

— Не ведаю, — адказаў Люка. — Магчыма, трохі.

— А ў мяне якраз ёсць добры сродак ад стомы, — сказала дзяўчына, смеючыся.

— Твой сродак, наадварот, толькі наганяе стому, — заўважыў Люка.

— Бач, які ты, — нібы пакрыўджана прамовіла яна. — Адразу пачынаеш думаць дрэннае. Я мела на ўвазе ложка.

— Я таксама, — усміхнуўся Люка.

Дзяўчына ўсміхнулася, некаторы час працягвала курыць моўчкі, неяк задумённа апусціўшы вочы. Заўважыла, што Люка разглядае яе ногі, і непрыкметна заклала нагу за нагу, каб схаваць парваны чаравік.

— Ну, дык што? — паўтарыла яна рашуча, кідаючы акурак.

Люка паглядзеў ёй у вочы. У зрэнках адлюстраваліся жоўта-белыя агні рэклам, што гарэлі ззаду яго. Яна была прывабнай, і ён мімаволі пачаў заўважаць у ёй толькі добрае. У яе былі прыгожыя валасы, зграбная фігура, скрозь плашч выразна акрэсліваліся грудзі.

— Дык што ж, — спытала зноў дзяўчына, — доўга яшчэ будзеш думаць?

— А куды спяшацца? — адказаў Люка. — Пачакай.

— Чаго я павінна чакаць? Пакуль табе стукне шэсцьдзсят і ты ўжо будзеш ні на што не здатны?

Люка засмяяўся, але смех яго быў даволі штучны.

— Усё роўна, — адказаў ён.

— Што ўсё роўна?

— Ды так...

— Можа ты хочаш сказаць, што не здатны? — хітра ўсміхнулася дзяўчына.

— Што?! Калі ўжо хочаш ведаць, дык я яшчэ як здатны.

— Дык тады... пойдзем? — прапанавала яна. Потым дадала:

— Не прымушай мяне марна траціць час. У мяне яго не многа. Калі хочаш ісці — хадзем, бо будзе позна.

Люка не мог адважыцца. «Якое глупства,— думалася яму.— Які дурань! Так пачынаць знаёмства з горадам! Нібы ніколі не бачыў жанчын». І яшчэ,— колькі яна захоча за гэта? Бадай, можна было б пайсці. Ён не адчуваў стомы, і блізкасць жанчыны выклікала ў ім жаданне пабыць з ёй. Але ён намагаўся гаварыць знарок груба, каб не здацца нейкім хлапчуком, які адразу трапіў на вуду, і каб даць ёй добра зразумець, хто ён і хто яна.

— Яно было б можна, але...— ён не знаходзіў слоў,— колькі ты хочаш?

Здалося, што гэтыя словы вымавіў нехта другі, чужым голасам, і ён са здзіўленнем адчуў, як яны адгукаюцца ў ім. Ён заўважыў, што пытанне яго прагучала не так, як яму хацелася, не зусім абыякава.

— Ат,— сказала дзяўчына,— аб гэтым мы дамовімся, думаю, што спрачацца не будзем.

«Мне трэба абавязкова ведаць наперад,— разважаў Люка.— Але чаму яна прымушае больш чым трэба пытаць пра гэта? Нічога не разумее».

— Не,— адказаў ён уголос.— Кажы зараз, ці я не пайду.

— Ну... дзве тысячы.

Люка паглядзеў ёй у твар.

— Што, многа? — спытала дзяўчына.— Як жа ты хацеў? Дарма?

— Гэта многа,— адказаў Люка.

Дзяўчына памякчэла.

— Многа, кажаш. А ты не ведаеш, што палова з іх ідзе за пакой? Што ты думаеш? Я цябе павяду пад мост? Ці ў пад'езд? А астатняе ты не лічыш? Я павінна задарма, а?

— Так, але гэта замнога,— настойваў Люка.

Дзяўчына разгарачылася і такой падабалася яму яшчэ больш. Яго прыцягвала яе нервовасць, але прасіла яна замнога. Ён не мог пайсці.

— Я табе сказала, і ўсё,— працягвала дзяўчына,— і за менш я не магу. Дзеля чаго я павінна рабіць гэта? За твае прыгожыя вочы?

Потым супакоілася.

— Памяркуй сам,— сказала яна,— ці гэта замнога? Пакой добры, асобны. Я ж не ў начлежку цябе вяду. І столькі ж бяруць нават старыя. А я ж маладая, мне дваццаць пяць год. Убачыш... табе спадабаецца.

Люка гатоў быў здацца. «Дваццаць пяць год» — гэта праўда? Але ён бачыў, што яна сапраўды маладая, і ў яго ўсё больш расло жаданне паспаць з ёй. Тым больш, што ён ужо вельмі даўно не быў з жанчынай.

— Не, гэта многа,— адказаў ён.— Бывай,— паімкнуўшы пайсці.

— Чакай,— прамовіла дзяўчына, крануўшы яго за руку.— Падумай трохі. Калі ты пойдзеш у гасцініцу, з цябе возьмуць столькі ж, колькі прашу я. Акрамя таго, у мяне ты маеш астатняе...— Потым дадала: — Можам нават зрабіць за менш.

— Колькі?

— Дамовімся пасля, будзь спакойны. Я раблю гэта таму, што ты добры хлопец, і мне таксама часам хочацца нейкі вечар пакінуць для сябе, пабавіцца крыху,— сказала пацяплеўшым голасам.

Люка падумаў, што зрэшты дзяўчына мела рацыю. Яму прыйшлося б усё роўна ісці шукаць прытулак, бадзяцца хто ведае колькі па горадзе, і каштавала б гэта тыя ж самыя грошы. Магчыма, што не ўдалося б знайсці месца ў начлежных дамах ці ў

таных гасцініцах, і ён вымушаны быў бы ўзяць нумар у дарагім гатэлі. Да таго ж, ён зусім не ведае горада.

— Хадзем, — згадзіўся Люка нарэшце.

Дзяўчына задаволена ўсміхнулася.

— Ты не пашкадуеш, — сказала яна, — сёння я таксама хачу трохі павесяліцца.

Яны пайшлі. Перасеклі вакзальную плошчу і трапілі на вуліцу, забудаваную высачэзнымі прыгожымі дамамі. Яны крочылі па тратуары, а пасярэдзіне вуліцы праязджалі трамвай, дугі якіх, слізгаючы па дроту, выкрасалі з яго час ад часу зіхотныя блакітна-зялёныя маланкі. Рух паменшыўся, і на тратуарах зрэдку трапляліся прахожыя. Але вітрыны былі яшчэ адкрытыя і асветленыя, яны мімаволі прыцягвалі ўвагу сваім бляскам і мудрагелістым афармленнем, ад якога самыя звычайныя рэчы выглядалі каштоўнымі.

Вуліца была простая і здавалася бясконцай. Недзе ўдалечыні віднелася мешаніна агнёў, некаторыя з іх адрываліся, павялічваліся, потым з'яўляліся фары аўтамабіля, які хутка набліжаўся і імкліва пралятаў міма з характэрным вісклівым шоргатам шын. Люка глядзеў на дзяўчыну, якая моўчкі, лёгкай хадой ішла побач. Часам яму здавалася, што ён зрабіў правільна, што гэты першы вечар лепш правесці не аднаму, а часам жа, наадварот, ён пачынаў лаяць сябе за легкадумнасць. Уяўляліся магчымыя небяспекі і пасткі, у якія можна было трапіць у чужым горадзе, і таму трэба было быць пільным і не даць сябе абдурыць. Дзяўчына не здавалася небяспечнай, але трэба ўсё ж паказаць характар; хай ведае, што перад ёй не абы-хто.

— Яшчэ далёка? — спытаў ён рашуча.

— Не,— адказала дзяўчына,— мы ўжо амаль прыйшлі.

Звычайна такія жанчыны маюць пэўныя адзнакі прафесіі, па якіх заўсёды лёгка іх пазнаць. Але гэтая была не падобна да астатніх. Магчыма, таму, што быў вечар. Яна здавалася дзяўчынай такой самай, як і многія іншыя. Люка глядзеў на яе, а з галавы не выходзіла тое цынічнае, грубае слова, якое бязлітасна напамінала аб яе прафесіі і адразу паказвала на розніцу паміж імі.

Акідваў позіркам яе постаць, глядзеў на яе прыгожыя ногі.

— Ты ніколі дагэтуль не быў тут? — спытала яна.

— Дзе? На гэтай вуліцы?

— Не, у гэтым горадзе.

— Быў,— адказаў Люка,— але ўсяго адзін раз, праездам. Калі служыў у арміі.

— То ты можаш тут заблудзіцца.

— Так, я ведаю толькі, як дабрацца ад вакзала да плошчы і назад.

— Якой плошчы? — спытала дзяўчына, усміхаючыся.— У Рыме столькі плошчаў, што і на пальцах не пералічыш.

— Я ўжо не памятаю назвы. Гэта плошча, дзе ёсць нейкая галерэя.

— А! — усклікнула дзяўчына. Потым спытала: — Ты надоўга павінен тут затрымацца?

— Мяркую, што надоўга.

Яна змоўкла.

Яны збочылі ў нейкую цёмную вуліцу, дзе нават не хадзілі трамваі. Нарэшце спыніліся перад дзвярыма старога, абшарпанага, цёмнага будынка.

— Вось мы і прыйшлі. Гэта тут,— прамовіла дзяўчына. Яна дастала з сумкі ключ і адамкнула дзверы. Дом, відаць, быў нядаўна адрамантаваны. Цяпер пасля рамонту на цёмных сценах віднеліся вялікія плямы свежай пабелкі. Цікаў электралічыльнік, які здаваўся нейкім звярком, што пасяліўся ў сцяне і сачыў за людзьмі праз вузенькую шчылінку. Дзяўчына ішла наперадзе, трымаючыся за парэнчы.

Яны мінулі некалькі цёмных абшарпаных дзвярэй з разнастайнымі шыльдачкамі, на якіх былі напісаны прозвішчы жыхароў. У доме панавала цішыня; мабыць усе ўжо спалі за гэтымі дзвярыма — старыя, дзеці, моладзь — кожная сям'я, схаваўшыся за сваёй шыльдачкай. Дзяўчына спынілася, дастала з сумачкі ключ і адамкнула дзверы. Перш чым увайсці, павярнулася да Люкі і папярэдзіла, каб ішоў асцярожна. Трапілі ў маленькі, вузкі калідор: дзяўчына адчыніла адны з двух дзвярэй, што былі па абодва бакі калідора, і ўвайшла, запаліла святло. Люка ледзь паспеў пакласці чамадан, як дзверы адчыніліся і ўвайшла нейкая старая ў начной сарочцы. Рукавы сарочкі былі закасаны вышэй локцяў, і з-пад іх відаць былі падраныя рукавы вязанай кофты.

— Чаго ты тут шукаеш? — груба спытала ў яе дзяўчына.

Старая выскалілася і паглядзела на Люку.

— Нічога я не шукаю, Пупа.

— Дык чаго ты сноўдаешся тут? Ідзі адсюль, мне спаць трэба.

— Супакойся, Пупэта, я пайду класціся. Яшчэ вачэй не змежыла, ніяк сон не бярэ. Відаць, замнога кавы выпіла...

Дзяўчына скінула плашч і павесіла яго на вешалку.

— Добрай ночы,— сказала старой, не павярнуўшыся.— Я хачу спаць. Ты чула: я кладуся спаць.

— Дабранач, спі спакойна, Пупэта...

Старая яшчэ раз паглядзела на Люку і пайшла. Не паспела зачыніць дзверы, як з'явілася зноў.

— Чаго табе яшчэ? — абурылася дзяўчына.

— Я хацела сказаць, што кофе няма, назаўтра нічога не засталася.

— Ну дык што? Мала табе другога часу, каб сказаць пра гэта? Ідзі, ідзі адсюль. Годзе.

Старая пайшла. Дзяўчына, мабыць, раззлавалася. Яна падышла да дзвярэй і рэзка павярнула ключ.

— Яна заўсёды так, гэтая дурніца.

— Хто гэта?

— Гаспадыня. Заўсёды чакае, каб паглядзець, з кім я прыходжу. Калі-небудзь я спушчу яе з лесвіцы.

Дзяўчына была хударлявая, цяпер без плашча гэта было відаць яшчэ больш выразна. На ёй была сукенка ў кветкі, але нельга было зразумець, якія гэта кветкі. Яна заўважыла, што Люка разглядвае яе, і падышла бліжэй. Яна абняла яго і наблізіла губы. Люка спалохаўся, што дзяўчына хоча пацалаваць яго, але яна не пацалавала.

— Распранайся,— сказала.— Як цябе завуць?

— Люка. А цябе?

— Лідзія. Табе падабаецца?

— А хто ж тады Пупа? — спытаў ён.

— Гэта тая старая дурніца называе мяне так.

А маё імя Лідзія...

III На рагу, перш чым выйсці на вуліцу, Люка спыніўся і яшчэ раз дастаў з кішэні пісьмо. Яно троху пакамячылася, і хлопец паспрабаваў расправіць складкі канверта, асцярожна выгінаючы паперу двума пальцамі. Яшчэ раз прачытаў надрукаваныя на канверце прыгожыя літары:

Parrocchia dis Maria di Villalta ¹

Il Parocco

Адно што пісьмо было не ў звычайным белым канверце, а мела друкаваны грыф, надавала яму ў вачах хлопца пэўную вагу і значнасць, і дазваляла спадзявацца на лепшае. Люка верыў у яго сілу і глядзеў на пісьмо з пачцівай павагай. Гэта былы свяшчэннік з іх вёскі, папярэднік дона Альда, загадаў усе гэтыя друкаваныя канверты; пасля смерці ён пакінуў іх у спадчыну новаму свяшчэнніку. Мусіць, ранейшы свяшчэннік быў бы расчараваны, каб даведаўся, што яго месца зойме гэты хударлявы, маленькі ксяндзок, якога ён сам у гэтай жа вёсцы трымаў над купеллю шмат гадоў назад. «Добра, што я ўзяў пісьмо,— падумаў Люка.— Інакш з'явіўся б туды як звычайны прасіцель». Перачытаў на канверце адрас:

Rev. mo Mons. Giovanni Astorri via 2 Marzo n. 5 ²

«Вуліца 2-га Сакавіка»,— паўтараў хлопец, і пачаў успамінаць наказы-тлумачэнні, як трапіць на тую вуліцу. «На тым рагу збочыш і апынеш-

---

¹ Царква Санта Марыі дзі Вілалта Свяшчэннік.

² Глыбокапаваж. манс. Джавані Асторы вул. 2-га Сакавіка, д. 5.

ся на вуліцы, дзе жыве свяшчэннік». Прыгадаў, што дон Альда называў яго «прэлатам», а не проста свяшчэннікам. «Гэта вялікі чалавек,— гаварыў дон Альда,— і ўсяго ён дамогся сам». Люка тады даў зразумець, што не надта верыць у яго. Дон Альда ўсміхнуўся: «Вядома, сярод нас таксама ёсць людзі з жорсткімі сэрцамі, але гэты — добры чалавек. Ён выкладаў у нас у семінарыі і любіў мяне, як свайго сябра: потым я больш не бачыў яго. Ён паляцеў высока, як птушка ў вырай». — «А ты калі збіраешся ў вырай?» — спытаў яго Люка. «Куды мне ляцець? Мне добра і тут, у нашай вёсцы. Я не хачу здраджваць ёй». — «Я таксама не хацеў бы, — адказаў Люка. — Але што мне тут рабіць? Для мяне не засталася нічога, ты ж бачыў: я звездаў усё». Люка добра памятае гэтую апошнюю размову з донам Альда. І аднак яшчэ тады ён адчуваў, што не толькі галечка гоніць яго з роднай вёскі. Было нешта іншае, што прымушала хлопца пакінуць бацькоўскую хату, нешта такое, чаго сам ён добра не разумеў. Можа, гэта быў проста сум, навеяны гадамі аднастайнага жыцця ў беднай вёсцы, увесь час на адным месцы, або неўсвядомленае жаданне пашукаць свайго шчасця ў свеце? Так ці інакш, але ён надумаўся ехаць, хоць і не спадзяваўся на многае.

Дон Альда не любіў спрачацца, не стаў пераконваць. Ён параіў хлопцу звярнуцца да свайго колішняга сябра. «Я табе кажу, што ён вельмі добры. Ва ўсякім разе, кавалак хлеба будзеш мець». Люку гэта не вельмі пераканала: «Колькі часу ты не бачыў яго? Шмат што магло змяніцца». — «Гэта не мае значэння,— гаварыў дон Альда. — Я не бачыў яго з часоў семінарыі, але пісаў яму часта». —

«А калі ты апошні раз пісаў яму?» — «Я ўжо не памятаю, але пабачыш, ён табе дапаможа. На першы час будзе кавалак хлеба».

«Кавалак хлеба на першы час трэба мець», — паўтарыў цяпер Люка словы дона Альда. Ён збочыў у вуліцу і хутка адшукаў патрэбны дом. Вароты з цяжкім мармуравым шчытом і высечаным пасярэдзіне гербам былі зачынены. Неўзабаве з-за брамкі паказаўся невялічкі дзядок у старамоднай шэрай камізэльцы.

— Хто званіў? — спытаў ён прастадушным голасам.

Люка падумаў, што дзядок, мусіць, трохі прыдуркаваты.

— Я. Мне патрэбен мансіньёр Асторы. Можна яго бачыць?

Дзядок прасунуў галаву ў прыадчыненыя дзверцы брамы.

— Каго вам трэба? — перапытаў, прыклаўшы руку да вуха.

— Мансіньёр Асторы, — паўтарыў Люка, павысіўшы голас. Ён зразумеў, што стары дрэнна чуе, але не хацеў вымаўляць гэта імя занадта гучна, баючыся, што мансіньёр дома і пачуе яго.

— А-а! — вымавіў нарэшце стары. — Яго няма.

— Ён пайшоў ужо?

— Не, яго тут больш няма.

— Дзе ж ён тады?

— Яго тут няма, — сказаў зноў стары, які выйшаў, нарэшце, з-за варот і наблізіўся да Люкі.

— Як, яго наогул няма? — перапытаў хлопец.

— Так, я ж сказаў, што яго тут больш няма, не разумееш? З таго часу, як атрымаў новае прызначэнне, ён тут больш не жыве.

Люка збянтэжана паглядзеў на старога. Што яшчэ за новае прызначэнне? Вядома, яно было на прыступку вышэй, нават у параўнанні з тым, што казаў дон Альда.

— Дзе я магу яго знайсці? — запытаўся ў старога.

— Як вы кажаце?

— Дзе яго можна знайсці? — пракрычаў Люка.

— А-а! Гэта на вуліцы Арнальда да Брэшыя, нумар 20, у каледжы. Але тут ён даўно не жыве, разумееш?

— Я разумею, — адказаў Люка. — Вы мне можаце растлумачыць, як туды даехаць?

Дзядок падумаў трохі, апусціўшы галаву, потым сказаў:

— О, гэта вельмі цяжка. Далёка адсюль. Трэба сесці на сёмы трамвай, даехаць да плошчы Адраджэння і сесці... — Ён пачухаў патыліцу, пасля працягваў: — На дваццаць другі, што ідзе да плошчы Кавура, пасля... — Стары зноў задумаўся.

— Не, — вымавіў ён нарэшце, — лепш ехаць іншым шляхам. Сядайце на чацвёрты нумар, на трамвай нумар чатыры, я кажу, едзьце да праспекта Аргенціна, пасля... пасля перасядзьце на тралейбус, тралейбус нумар... нумар... — Ён зноў пачухаў патыліцу, імкнучыся ўспомніць, на які тралейбус трэба перасесці. — Тралейбус... тралейбус... — Нарэшце стары паглядзеў на Люку і трохі збянтэжана сказаў: — Не, не памятаю.

— Тады можа скажаце, — папрасіў хлапец, — каля чаго гэта?

— Яна перасякае вуліцу Джузэпе Вердзі. Але цяжка даехаць. Лепш ісці пешшу да канца гэтай вуліцы, потым... Чакай, я паклічу Антонію.

Ён увайшоў у браму і пачаў клікаць: — Антоніо! Антоніо!

Падышоў чалавек сярэдняга веку, з рыдлёўкай у руках.

— Што здарылася? — спытаў.

— Антоніо, ты ведаеш, дзе жыве Асторы?

— Ці не на вуліцы Абеліска?

— Не, не, там ён ужо не жыве, ён зноў пераехаў. Цяпер жыве на вуліцы Арнальда да Брэшыя.

Антоніо і стары пачалі спрачацца наконт вуліц і трамваяў. Антоніо крычаў, імкнучыся даказаць старому сваё. Нарэшце Люка страціў цярпенне.

— Дзякуй вам, — сказаў. — Я паспрабую знайсці сам. Спытаю ў якога-небудзь паліцэйскага.

— Ага, гэта лепш, — згадзіўся стары. — Ён павінен ведаць.

Яго падтрымаў і Антоніо:

— Канешне, ён напэўна ведае, але і без яго няцяжка знайсці. Убачыце, што я меў рацыю.

Люка накіраваўся далей, пакінуўшы абодвух каля брамы ў гарачай спрэчцы.

«Вуліца Арнальда да Брэшыя...» Нарэшце Люка знайшоў яе. Вароты былі адчынены. Хлопец увайшоў і спытаў у парцье, ці можна бачыць мансіньёра Асторы. Той адказаў не адразу. Прайшло колькі часу, перш чым ён падняў галаву ад газеты і паглядзеў на Люку. Позірк у яго быў стомлены, абьякавы, твар з мутнымі, нібы шклянымі, вачамі гаварыў за тое, што ён не пачуў альбо не зразумеў, аб чым яго пытаюць.

— Прападобны айцец дома, — вымавіў ён нарэшце. — Але не ведаю, ці прымае. Як я павінен далажыць?

Люка назваў прозвішча, і парцье пайшоў. Гле-

дзячы на чалавека, які цяжка падымаўся па лесвіцы, хлопец успомніў, што парцье сказаў «прападобны айцец», тады як на пісьме дона Альда стаяла толькі «мансіньёр». Добра ж ведае свяшчэннік свайго сябра! Ён падумаў, што прападобны Асторы можа пакрыўдзіцца ці будзе смяяцца, прачытаўшы «мансіньёр», і пачаў меркаваць, ці нельга паправіць адрас альбо памяняць канверт і перапісаць усё нанова; тым больш, што імяны канверт на такую важную асобу не мог зрабіць ніякага ўражання і таму страчваў сваё значэнне. Але пасля зразумеў, што цяпер позна рабіць што-небудзь. «Зрэшты,— разважаў Люка,— духоўныя асобы не павінны надаваць такім рэчам вялікага значэння. Ды і зрабіць ужо нічога нельга. Хай будзе, што будзе». Але тае рашэнне не надта супакойвала.

Вярнуўся парцье.

— Прападобны айцец заняты,— сказаў ён.— Прасілі трохі пачакаць.

Потым зайшоў у сваю будку і зноў уткнуўся ў газету. Люка застаўся стаяць, думаючы пра адрас на канверце. У глыбіні пад'езда была відаць частка двара з вялікім вазонам насупраць уваходу. У вазоне расло нейкае незнаёмае дрэва з шырокімі бліскучымі лісцямі. Зямля і брукаваны двор былі вільготныя, мусіць, нядаўна палітыя. Зверху ў двор глядзелі шматлікія вокны, якія цяпер былі зачынены. Магчыма, айцец Асторы быў якраз за адным з гэтых вокнаў і мог бачыць Люку, можа, нават разглядаў яго. Пры гэтай думцы хлопец зноў вярнуўся ў пад'езд. Адсюль быў відзён невялікі куток двара. Дом быў стары і пахнуў цвіллю. На сценах сям-там віднеліся трэшчыны, мармуравыя прыступкі былі сцёрты, адшліфаваны нагамі за многія гады.

Парцье сядзеў нерухома за шклянымі дзвярыма, і Люку была відна толькі яго галава, схіленая над газетай. Здавалася, што чалавек спіць, — настолькі нерухома сядзеў ён на сваім месцы. Ва ўсім вялізным доме панавала цішыня, у пад'езд ледзь прабівалася святло, таму пад столлю ўвесь час гарэў старажытнай формы шэры ад пылу ліхтар.

Вуліца таксама была ціхая. У той час як Люка імкнуўся ўспомніць дарогу, у швейцарскай раптам завінеў званок. Парцье падняў галаву, паглядзеў яшчэ раз у газету, потым устаў, не спяшаючыся накіраваўся ўверх па лесвіцы. Марудлівасць парцье падбадзёрыла Люку. «Відаць, — зазначыў ён сабе, — гаспадар тут сапраўды добры».

— Прападобны айцец свабодны. Уваходзьце.

У Люкі трывожна забілася сэрца. «Трэба ўзяць сябе ў рукі, — падумаў ён. — Няма чаго хвалявацца. Ён жа таксама чалавек, як усе іншыя». Хлопец неадступна ішоў за парцье. Той падняўся на другі паверх, збочыў у невялікі, засланы дыванамі калідор, спыніўся перад дзвярыма. Пастукаў. Праз нейкую хвіліну пачуўся голас:

— Уваходзьце.

Люка ўвайшоў. У пакоі за шырокім пісьмовым сталом сядзеў свяшчэннік сярэдніх год, хударлявы, суровы з выгляду.

Хлопец прывітаўся і адразу пачаў тлумачыць, хто ён такі і чаго хоча. Было непрыемна, пакутліва цяжка называць імя і прозвішча, расказваць прасям'ю і жыццё чалавека, якога звалі Люка. Хлопцу здавалася, што той, пра каго ён гаворыць, зусім другі чалавек, а не ён, Люка, не такі, якім бачыў сябе заўсёды. Нейкі аморфны чалавек, які выпадкова носіць тое ж імя і мае тыя ж самыя жыццёвыя

прыгоды. У пакоі панаваў прыцемак. Размаўляючы, Люка разглядаў за спіной свяшчэнніка стэлажы з кнігамі, кнігі стаялі радамі, але няроўна, нахіліўшыся адна да адной, нібы стомленыя. Абапал вялікага чорнага, паточанага шашалем стала таксама стаялі кнігі, таксама нахіленыя на адзін бок. За ўсім адчуваўся беспарадак. На невялікім століку Люка ўбачыў драўляную мадэль царквы, некалькі чарніліц, старыя кнігі з каляровымі закладкамі і абшарпанымі вокладкамі. Тут жа на талерцы стаяў падсвечнік, з якога мудрагелістымі ўзорамі звісалі застылыя ручайкі воска. Час ад часу Люка пазіраў у твар свяшчэнніка, які слухаў моўчкі, узлакаціўшыся на стол, падпершы рукой падбародак. Зрэдку пальцы яго варушыліся, то гладзячы, то прыціскаючы шчаку.

— Дон Альда,— вымавіў нарэшце свяшчэннік,— але, але... дон Альда...— Здавалася, ён імкнецца ўспомніць, хто такі гэты дон Альда.— Ах! — усклікнуў ён праз хвіліну.— Дон Альда. Як ён там маецца?

— Добра,— адказаў Люка.

— Ах, як прыемна, як прыемна,— загаварыў, усміхаючыся, святы айцец.— Які добры чалавек.

— Ага,— згадзіўся Люка,— вельмі добры чалавек. Сапраўдны анёл дабрадзеянасці.

— І вы прыехалі адтуль?

— Так, па прычынах, аб якіх я вам раскажаў.

Свяшчэннік апусціў галаву і змоўк, задумаўся. Твар яго зноў пасуровеў. Маўчанне было цяжкае, у цёмным пакоі вісела нерухомае цішыня.

— Праўду кажучы,— вымавіў нарэшце свяшчэннік, падняўшы на Люку вочы,— я не бачу, чым вам дапамагчы. Што я магу зрабіць? Адной-

чы, праўда, я дапамог юнаку, якога дон Альда прыслаў да мяне. Але тады я мог зрабіць гэта.

Люка сядзеў, сашчапіўшы на каленях рукі. Пры словах свяшчэнніка ён да хрусту сціснуў пальцы.

— Але...— загаварыў ён нясмела,— мне не трэба многа. Хаця б якую-небудзь работу.

— Не, не, ні ў якім разе! — энергічна запярэчыў прападобны айцец.— Якая можа быць гаворка пра якую-небудзь работу. Трэба мець на ўвазе занятак прыстойны, варты, сапраўдную работу, а не гаварыць пра якую-небудзь работу.

— Яно так,— згадзіўся Люка,— але я хацеў сказаць, што для пачатку гэта можа быць работа з невялікім заробкам. Трэба ж з нечага пачаць.

— Вядома, вядома, я добра разумею, аб чым вы гаворыце, і, каб меў магчымасць, дапамог бы з прыемнасцю.

Люка нічога не адказаў. Ён нават супакоіўся трохі і ўжо не сціскаў пальцы, імкнучыся адолець хваляванне. Сядзеў моўчкі, паклаўшы руку на крэсла.

— Пабачым... пабачым...— загаварыў між тым Асторы. Ён падпёр рукой шчаку і сядзеў, задумаўшыся.

У сэрцы хлопца зноў варухнулася надзея. Можа, цяпер ён пачуе добры адказ.

— А чаму,— спытаў Асторы, гледзячы яму ў вочы,— вам не вярнуцца дамоў? Я думаю, што там, у сябе, вам лягчэй было б уладкавацца.

Люка збянтэжыўся. Як быццам чалавек, якога ён чакаў спераду, раптам з'явіўся ў яго за плячыма.

— Я вам ужо казаў. Гэта проста немагчыма. Толькі час змарную.

— Але, друг мой,— запярэчыў свяшчэннік,—

тут таксама нялёгка, я сапраўды не ведаю, што для вас зрабіць. Вы дарэмна цешыце сябе надзеямі, калі кідаеце вёску і едзеце ў горад.

— Я вельмі спадзяваўся на вас,— прамовіў Люка.— У мяне няма іншай падтрымкі... Калі не можаце дапамагчы вы...

Свяшчэннік зноў усміхнуўся, і твар яго адразу змяніўся. Здавалася, у яго два абліччы: адно сур'ёзнае, нават суровае, другое лагоднае, добразычлівае. Мусіць, такое ўражанне рабілі губы, тоўстыя і адвіслыя, якія надавалі свяшчэнніку суровы, гнеўны выраз, калі ён быў сур'ёзным, і адкрываліся, расплываліся на ўвесь твар, калі чалавек усміхаўся.

— Нядобра, нядобра, дон Альда зрабіў нядобра, прымусіўшы вас разлічваць на мяне. Лагоднейшы чалавек. Гатоў пайсці ў заклад, што ён нават запэўніў вас, быццам я абавязкова знайду што-небудзь. Так ці не?

Цяпер здавалася, што ён смяецца. «Праўду кажа, так яно і было»,— падумаў Люка. А ўголас сказаў:

— Не, ён ні ў чым не запэўніваў мяне, ён толькі сказаў, што калі ў вас будзе магчымасць зрабіць што-небудзь, вы зробіце.

— Але ж ён ведае, добры чалавек, што я нічога не магу зрабіць. Ці хаця б павінен быў прадбачыць гэта. Добра, калі вы... Але ён, ён жа ведае. Святая душа, святая душа,— паўтараў Асторы.

У гэты час зазваніў тэлефон, свяшчэннік раптам зноў пасур'ёзнеў і падняў трубку:

— Ах! Дзень добры, ваша правасхадзіцельства, так... так...

Люка пачаў разглядаць карціну на сцяне. Гэта была галава Хрыста з цярновым вянкком на лбе,

з якога сцякалі кроплі крыві. На твары, звернутым ўгору,— пакута і здзіўленне.

— Так, я згодзен,— гаварыў Асторы, усміхаючыся.— Добра... ну, вядома, вядома...

Пасля паклаў трубку.

— Дык вось,— сур'эзна звярнуўся ён да Люкі,— я думаю, вы зразумелі тое, што я казаў?

— Я бачу сам,— адказаў хлопец,— разумею, але...

— Ва ўсякім разе,— перабіў яго свяшчэннік,— яшчэ паглядзім, хто ведае... Ніколі не трэба траціць надзею. Будзем спадзявацца на лепшае,— дадаў ён горача.

Пастукалі ў дзверы, і ўвайшоў парцье.

— Камандор Леоні,— паведаміў ён.

Свяшчэннік хуценька ўстаў з крэсла і пайшоў насустрач камандору, які ў гэты момант з'явіўся ў дзвярах.

— Дзень добры, дзень добры, камандор,— загаварыў ён узрушана, паціскаючы таму руку.— Як маецяся? Як здароўечка? Усё добра? А як ваш хлопчык? Паправіўся ўжо? Цудоўна!

Камандор усміхаўся, задаволены прыёмам. Асторы пасадзіў яго ў мяккае крэсла. Люка зразумеў, што ён тут лішні, і падняўся ісці.

— Ах,— усклікнуў свяшчэннік, падыходзячы да яго.— Дык вось, вы ж бачыце самі, праўда? Але не бядуйце, не трацьце надзеі.

— Нічога, усё роўна дзякую вам за ўсё,— адказаў Люка. Ён зразумеў, што так лёгка тут нічога не атрымаеш.— Можна да вас яшчэ зайсці? — спытаў ён у свяшчэнніка. Той крыху разгубіўся.

— Вядома, вядома. Заходзьце.

Усміхаючыся, ён лагодна паклаў яму руку на

плячо і падштурхнуў да дзвярэй. Спускаючыся па лесвіцы, Люка праклінаў свяшчэнніка. Адкуль яму было ведаць, што прападобны Асторы сам шкадаваў, што быў вымушаны праводзіць яго такім чынам.

Калі хлопец праходзіў вестыбюль, парце ў шкляным катуху толькі на хвіліну прыўзняў галаву, абьякава зірнуў на яго і зноў уткнуўся ў газету, не прамовіўшы ні слова.

На вуліцы непадалёку ад варот стаяў шыкоўны лімузін.

IV Была другая палова дня, і Люка накіраваўся дадому. «Дадому!» — гэтае прывычнае слова выклікала ў яго іранічную ўсмешку. Раніцой ён прагнуўся, ледзь толькі пачаў займацца дзень. Зноў убачыў сябе побач з прастытуткай, якая яшчэ спакойна спала. Тонкі праменьчык сонца праз зачыненыя аканіцы падаў на яе голыя грудзі. Гэта была тая ж самая дзяўчына, што і ўчора вечарам, але здавалася зусім непадобнай. Сёння яна выглядала маладзейшай, быццам пасвятлела і пасвяжэла з твару. Вобраз яе, што захавалася ў памяці Люкі з мінулага вечара, стаў расплыўчатым і далёкім. Дзяўчына цяпер здавалася прыгожай.

Потым ён дамовіўся са старой наконт харчавання на гэтыя першыя дні. Па праўдзе кажучы, старая сама прапанавала гэта, а Люка згадзіўся, таму што цана памяркоўная і лепшае наўрад ці можна было знайсці. «Паглядзім, чым яна будзе карміць?» — падумаў ён. Пасля, як бы паміж іншым,

наракаючы на сваю галечу, старая прапанавала хлопцу таксама і начлег. «Я вазьму свой матрац і буду спаць у кухні, а ты ў маім пакоі». Яна паказала яму невялікі пакойчык побач з тым, дзе спала дзяўчына. Ён быў так застаўлены старой мэбляй, нейкімі мяшкамі, што ў ім ледзь можна было павярнуцца. У кутах стаялі скрынкі, складзеныя ў піраміды адна на адну, некаторыя былі перавязаны шнуркамі, іншыя стаялі так, з шэрымі ад пылу накрыўкамі. Скрынкі былі ўсюды — у кутах, пад ложкам, на шафе і крэслах.

— Вось тут ложка, — гаварыла старая, узбіваючы рукамі сяннік.

— Тут ты будзеш спаць, як папа. Зірні, які мяккі, — і яна паспрабавала рукой ложка, так што зарыпелі спружыны.

Пасля нядоўгіх спрэчак наконт цаны за поўнае ўтрыманне Люка згадзіўся. «Пакуль што, — разважаў ён, — мне трэба эканоміць. Нельга быць надта пераборлівым, калі ў кішэні пуста». І, каб супакоіць сумленне, ён абяцаў сабе пакінуць гэты дом адразу ж, як толькі з'явіцца магчымасць.

Яшчэ на лесвіцы Люка пачуў моцны пах кухні. Унізе на прыступках сядзелі дзеці і сёрбалі суп з вялікіх алюмініевых талерак. Ubачыўшы незнаёмага, яны застылі з паднятымі лыжкамі, здзіўлена ўтаропіліся на яго, разліваючы на сябе суп. Хлопец усміхнуўся і пяшчотна пагладзіў аднаго з іх па галаве, але той заплакаў. Люка адшукаў патрэбныя дзверы і пазваніў. Адчыніла Лідзія. Яна была ў лёгкай сукенцы, у пантофлях.

— О, каго я бачу, — усміхнулася яна.

Люка таксама ўсміхнуўся.

— Дзень добры.

— Калі ласка, праходзьце, «сіньёр»,— апошняе слова Лідзія прамовіла з націскам.

— Дзякую, «сіньёра».

Дзяўчына паглядзела на яго пакрыўджана, нават злосна.

— Я яшчэ буду сіньёрай, а з цябе сапраўднага сіньёра ніколі не выйдзе.

— Хто ведае! — прымірэнча адказаў хлопец.

Выйшла старая і пачала крычаць:

— Досыць вам абодвум, усё ўжо гатова, ідзіце да стала. Я даўно хачу есці.— Потым звярнулася да Люкі: — Пабачыш, які сённяя харч! Я патраціла безліч грошай дзеля цябе, ведаеш?

— Не звяртай увагі,— заўважыла Лідзія,— яна і мне заўсёды кажа тое самае.

Старая павярнулася да яе:

— Замест таго каб спаць да палудня, прайшла-ся б калі са мной па магазінах ды паглядзела, колькі на цябе трачу.

— Хіба толькі на мяне? — спытала Лідзія.

— Па тым, як я ем...— пачала была старая, але не скончыла.

Увайшлі на кухню. Гэта быў невялікі, так-сяк пабелены пакойчык. Гаспадар дома пасля вайны не вельмі клапаціўся аб рамонце; ён толькі збольшага пабяліў, чакаючы, калі закон дазволіць яму выгнаць старую, ці калі яна сама памрэ. На цаглянай печцы стаяла газавая плітка, якая блішчала, як новая, хоць і служыла шмат год. Гэтую плітку старая вельмі берагла, баючыся, што яна сапсуецца і давядзецца купляць новую. На крэсле, у куце, кучай ляжалі анучы. Стол быў накрыты, і пасярэдзіне яго, проста на цыраце стаяла вялікая каструля, з якой ішла пара. У пакоі было

светла, і гэтая пара, што ўзнімалася з каструлі пад столь, гэтыя талеркі на стале, жанчыны побач выклікалі ў хлопца прыемнае адчуванне нечага інтымнага, сямейнага, цёплага.

Старая ўвесь час гаварыла:

— Ешце, ешце. Мне больш падабаецца глядзець. Прыемна бачыць, калі ў цябе добра ядуць.

Люка ўсміхнуўся, бо заўважыў, як старая, з'еўшы макароны, выліла сабе ў талерку рэшткі супу.

— Маладыя! Што можа быць лепшага, чым глядзець, як яны ядуць. Здаецца, толькі паглядзіш на вас — і ўжо сыты.

— Так, гэта адразу відаць, — сказаў Люка.

Лідзія гаварыла мала і здавалася пакрыўджанай. З Люкам яна зусім не размаўляла.

— Гледзячы на вас, я ўспамінаю кінафільм, што калісьці мне давялося бачыць, — гаварыла старая. — З вас атрымалася б добрая пара.

— Пара няшчасных, — усміхнулася Лідзія.

Люка пакрыўдзіўся, бо дзяўчына закранула балючае.

— Не ведаю, пра якую пару ты гаворыш, — адказаў ён.

Лідзія спачатку не зразумела. Потым скоса кінула на хлопца пагардлівы позірк:

— Ты няшчасны ва ўсіх адносінах, — прамовіла яна.

Люка зразумеў намёк і не знайшоў, што адказаць.

— Ат, — умяшалася ў размову старая, — вы яшчэ маладыя. Вы павінны есці і ні аб чым не думаць. Лідзія, дай яму мяса.

Перадаючы Люку талерку, Лідзія зачэпала локцем бутэльку з алеем. Бутэлька ўпала на падлогу

і разбілася. Старая залямантавала і, сціскаючы кулакі, накінулася на дзяўчыну.

— Шлюха праклятая, паглядзі, што ты нарабіла? Толькі на гэта ты і здатная!

Лідзія ўспыхнула, але змоўчала. Старая ўстала з крэсла і, не перастаючы крычаць, пачала збіраць кавалкі шкла.

— Нічога, бяды там тае! — паспрабаваў супакоіць яе Люка.

— Як гэта нічога? — усхапілася старая, — табе нічога, бо гэта не тваё! Добра казаць, калі чужое. Яна была яшчэ поўная. Я толькі ўчора наліла яе.

— Не мае значэння, — адказаў Люка. — Я вам заплачу за яе.

Старая адразу супакоілася і зноў села за стол.

— Добра, калі заплоціш. Але я не з-за грошай, гэта мяне зусім не цікавіць. Галоўнае, што гэта прыносіць няшчасце.

— Гэта ўсё казкі.

— Я не веру ў забабоны, у розныя прыкметы, — запярэчыла старая, — але ў гэта веру.

— Чаму?

— Было такое. Ты от паслухай. Калі памёр мой чалавек — ён служыў на чыгунцы, яшчэ да вайны, — мы таксама жылі тады ў гэтым доме. Тут унізе была дзяўчынка, яна заўсёды прыходзіла да нас, часам мы гулялі з ёй цэлыя дні, таму што дзяцей у нас не было. Дык вось сяджу я аднаго дня, абедваю, а муж быў на працы. Са мной была толькі тая дзяўчынка. Яна тады незнарок і скінула бутэльку з алеем. Але я не верыла, што гэта на бяду. А праз які тыдзень раніцай клічуць мяне на станцыю. А ён ужо ляжыць на падлозе, нерухомы.

— Хто?

— Мой стары. Яго накрылі нейкай анучай, і мне відны былі толькі ногі. Бедалага! Здаецца, і цяпер яшчэ бачу тыя боты, што тырчаць з-пад коўдры. Ён трапіў пад цягнік.

— Пад цягнік?

— Хай будзе пухам яму зямля, небараку, але ён вельмі любіў выпіць. Гэта было яго няшчасце. Казалі, што ў той вечар ён добра пачаставаўся. Якое гэта было няшчасце! З таго часу я ўжо і не жыла па-людску. Ён пакінуў мяне ў вялікай бядзе. Лідзія паднялася, каб выйсці.

— Куды ты, Пупа? — спытала старая. — Ты злуешся? Пупа, хадзі сюды, пачакай. Чаго ты ўсхапілася? З-за нейкай кроплі алею? Хлопец жа заплціць за яго.

Лідзія ўзяла на камянку запалкі, прыкурыла і накіравалася да дзвярэй. Выходзячы сказала:

— Калі ты не перастанеш называць мяне Пупа, кіну цябе назусім і ніколі больш не вярнуся.

— Пупа, хадзі сюды!

Дзяўчына ўжо выйшла і зачыніла за сабою дзверы, таму апошнія словы старая амаль пракрычала. Потым заўважыла, што зноў сказала «Пупа», і спалохалася.

— Ох! Гэта ў мяне вырвалася, я не хацела. Пачакай!

Потым звярнулася да Люкі:

— Яна адразу крыўдзіцца, гэтая дзяўчына. Слова нельга сказаць.

— Але ж яна незнарок скінула тую бутэльку, — заўважыў Люка.

— Яна вельмі нервовая. У мяне былі другія дзяўчаты. Тая, што была да яе, наадварот, заўсёды

ўсім была задаволена. Мы з ёй вельмі сябравалі. Мне падабаюцца прыязныя, вясёлыя людзі.

— Не ва ўсіх аднолькавы характар, — адказаў хлопец.

Яны скончылі абедаць, але старая працягвала балбатаць.

— Дык сёння вечарам прыйдзеш сюды?

— Ага, — паабяцаў Люка. — А якой гадзіне вы зачыняеце?

— Вечарам у нас няма пэўнага часу. Лідзія прыходзіць, калі вызваліцца. Часам і зусім не начуе.

Яна наліла сабе ў шклянку вады.

— Калісьці на гэтым стале было і віно.

Люка курьў, не зважаючы на старую, якая яшчэ сядзела за сталом.

— Дык ты мне заплочіш за алей? — спытала яна яшчэ раз.

У сваім пакойчыку Лідзія перачытвала пісьмо, атрыманае з учарашняй ранішняй поштай. Сядзячы на краі ложка, яна трымала ў руках канверт і летуценна глядзела на яго. Пісьмо было з Аргенціны, ад дальняй цёткі. Яна жыла там шмат год, і Лідзія яе ні разу не бачыла, таму што была зусім малой, калі цётка паехала. Нядаўна яны пачалі перапісвацца. І вось цяпер Лідзія трымае канверт, уважліва разглядае яго. Які лёгкі гэты канверт! Дзяўчына кратае яго пальцамі і здзіўляецца: папера настолькі тонкая і празрыстая, што скрозь яе можна прачытаць літары, напісаныя на лістку ўсярэдзіне. Зверху, у левым кутку, — блакітная ластаўка з распрацэрытымі крыламі, а пад ёй пячатка: «Par Avion».

Паўтараючы гэтыя словы, дзяўчына адчувае ў іх нейкі асаблівы, загадкавы сэнс, уяўляючы ўсю тую вялізную адлегласць у тысячы кіламетраў, якую праляцела пісьмо над акіянам і сушай. «Par Avion»... Як прыемна вымаўляюцца гэтыя словы! Гэта «ion» доўга гучыць у свядомасці, як далёкае водгулле звона. Пісьмо прыйшло з Аргенціны, з другой часткі свету, дзе надыходзіць поўнач, калі тут сярэдзіна дня. Як усё дзіўна! І некаторы час Лідзія ні аб чым не думае, толькі загадкавае слова «Аргенціна» працягвае гучаць у яе вушах. Яно нагадвае нешта прамяністае, бліскучае, і бляск гэты ўяўляецца прыемным і ціхім, спакойным, як водбліск срэбра, або як святло месяца, і мае ў сабе нешта пашчотнае, ласкавае.

Лідзія паглядзела на маркі на канверце. Іх дзве, і на абедзвюх паштовы штэмпель чырвонага колеру, большы звычайнага. Адна марка таксама чырвоная, прамавугольная, на ёй нейкая незнаёмая жывёліна, якой Лідзія ніколі не бачыла; зверху дробнымі літарамі напісана «Lanas», а ўнізе, уздоўж яго зубчастага краю — «Repubblica Argentina». Жывёліна цікавая і сімпатычная, нешта сярэдняе паміж быкам і авечкай. На бычка яна падобна сваім масіўным, вялікім целам, але ў той жа час, як авечка, уся пакрыта густой поўсцю. На авечыя падобны і рогі, якія закручваюцца кольцамі. На другой марцы, фіялетавай,— поле, падобнае да кукурузнага, калі меркаваць па лісцях і доўгіх сцяблах раслін. У глыбіні віднеецца фабрыка з высокім комінам, з якога ідзе дым. «Хто ведае,— падумала дзяўчына,— колькі там фабрык і заводаў». Потым яна дастала ліст і перачытала. Пісьмо было напісана напалову на італьянскай, напалову на іспанскай, так

што першы раз Лідзія з цяжкасцю разбірала словы. Цётка пісала, што ўсё разумее, і што была б вельмі рада пазнаёміцца з пляменніцай; хай дзяўчына прыязджае, работу для яе можна будзе знайсці. Адносна грошай на дарогу зноў паўтарала, што дапамагчы не можа, дзяўчына павінна прыехаць на свае. У канцы яна паведамляла, што здымак яе атрымала, і перадавала найлепшыя пажаданні.

Лідзія задумалася, апусціўшы пісьмо на калені. Думала пра грошы на дарогу, пра тых тысячы лір, якія спатрэбяцца на білет. Яна ўжо тры ці чатыры разы пыталася пра цану, спадзеючыся кожны раз, што яна знізіцца, але тая, як назнарок, увесь час павышалася. Дзяўчына пасядзела яшчэ троху, потым устала і пайшла да камоды.

Нахілілася, каб выцягнуць шуфляду, потым азірнулася, падышла да дзвярэй і прыслухалася. Паглядзела ў замочную шчыліну, ці не сочыць хто за ёй, дастала насоўку і павесіла яе на ключ, закрывшы шчыліну. Тады вярнулася да камоды, устала на калені і выцягнула шуфляду; паклала яе на падлогу і дастала кніжачку, схаваную на самым дне. На блакітнай вокладцы блішчала залатая пчала з растапыранымі крыламі і выцягнутымі лапкамі, нібы збіраючыся сесці на нябачную кветку. Пад пчалай золатам жа выціснуты словы: «Ашчадная каса». Дзяўчына раскрыла кніжку, усё яшчэ стоячы на каленях, і напаяголаса прачытала: «Ашчадная кніжка дае магчымасць...» На першай старонцы драбнюткімі літарамі былі надрукаваны інструкцыі. Лідзія шмат разоў пачынала чытаць іх, але ніколі не даходзіла нават да сярэдзіны. Гэта былі даволі сумныя рэчы, у якіх цяжка было што-небудзь зраумець. Яна пагартала старонкі, на якіх калонкамі

былі запісаны лічбы-сумы, унесеныя на кніжку і ўзятыя з яе. Побач стаялі кручкаватыя, размашыстыя подпісы касіра, які адзначаў змены лічбаў. Касір, бледнаваты чалавек, заўсёды апрануты ў чорнае, быў страшэнна сур'ёзны: дзяўчына ніколі не магла вытрымаць яго позірку і, калі падыходзіла да акенца, апускала вочы або ўглядалася ў чорную шыльду над касай, надпіс на якой яна запамніла ад пачатку да канца: «Захоўвайце грошы, выдаткоўвайце іх беражліва... Не трацьце веры і надзеі».

Амаль на кожнай старонцы былі лічбы, напісаныя чырвоным чарнілам. Лідзіі вельмі падабаліся гэтыя лічбы, яна заўсёды прыемна здзіўлялася, калі чытала новы запіс — працэнты, якія банк налічваў у канцы кожнага года. Праўда, грошы невялікія, але было прыемна, што яны з'явіліся так, без аніякіх намаганняў, быццам падараныя. Апошняя калонка даходзіла да паловы старонкі, і ўнізе яе, пад лінейкай, стаяла канчатковая лічба. Яна была яшчэ вельмі далёка ад той сумы, што патрабавалася на падарожжа. Калі б гэтая лічба магла расці няспынна, то нават з такімі заробкамі, як зараз, можна было калі-небудзь дайсці да канца; але часта здаралася так, што замест таго, каб дакладваць грошы, даводзілася браць іх назад. І супакойваць сябе тым, што частка іх дасталася так, нізавошта, толькі за тое, што яна мае гэтую кніжачку.

Гэта была доўгая, пакутлівая гісторыя, якой, здавалася, не будзе канца: то дзяўчына ўносіла грошы, то забірала нейкую суму назад, потым зноў з'яўлялася магчымасць, і яна вяртала доўг. Але самае горшае было не ў тым, што агульная сума ўвесь час змянялася, што падоўжылася калонка запісаў, а ў тым, што кожная такая змена патрабавала

шмат часу; усякі раз, калі лічба мянялася, праходзілі месяцы, адзін ці два, а часам і ўсе тры. Так што хоць калонка і расла,— гэта праўда,— але ў канцы года аказвалася, што, нягледзячы на дзверы старонкі новых запісаў, агульная сума амаль не павялічвалася. І гэта было самае страшэннае: у гэтай бясконцай гульні праходзіў час, міналі непрыкметна месяцы і сезоны, і вось аднойчы высветлілася, што Аргенціна, нягледзячы на ўсе ахвяры і намаганні, заставалася ўсё такой жа далёкай, як і год назад. Грошы ж былі неабходны не толькі на Аргенціну. На Аргенціну даводзілася адкладваць тое, што заставалася ад выдаткаў на харчы і адзенне. У канцы кожнага месяца старая, дакладная, як смерць,— так Лідзія не раз гаварыла ёй, часам жартам, часам са злосці,— адчыняла раніцай дзверы і не сыходзіла з месца, пакуль дзяўчына не аддавала месячную плату. Яна не пыталася і нават не намякала, але не выходзіла з пакоя, пакуль Лідзія не здагадвалася, што надышоў дзень плаціць за харчы і кватэру. Пунктуальнасць гэтая была проста жажлівай: калі ў месяцы было трыццаць дзён, гэта здаралася раніцай трыццатага, калі трыццаць адзін, старая прыходзіла раніцай трыццаць першага. Дакладная, як смерць.

В Камандор Эпіскапа, былы чыноўнік міністэрства ўнутраных спраў, а цяпер пенсіянер, выпіў сваю звычайную каву з малаком, падышоў да дзвярэй, збіраючыся ўжо выйсці з кухні, але раптам нешта ўспомніў, затрымаўся і, гледзячы на жонку, сказаў:

— Сёння твая чарга хадзіць па магазінах.

І не паспеў ён распарадзіцца, як заўважыў, што дзверы ў гасціную прыадчынены. Эпіскапа сумеўся, падумаўшы, што чалавек, які там чакае яго, мог чуць усю іх размову. Ён зачыніў дзверы, зноў вярнуўся да стала і пачаў бурчаць на жонку:

— І калі ты адвыкнеш ад сваёй дурной звычкі? Колькі разоў табе казаў: калі ў гасцінай чужыя людзі, зачыняй дзверы. А табе што ўляцела, то і вылецела, усе павінны чуць, што ў нас гаворыцца. Ох, гэтыя кватэры!

— Дваццаць год тут жывём, можна ўжо было прывыкнуць. Чуеш?

— Каб гэтага больш не было!

Жонка корпалася каля ракавіны, не звяртаючы на яго ўвагі. Камандор выйшаў, не перастаючы бурчаць сам сабе, але ўбачыўшы праз адчыненыя дзверы, што наведвальнік быў малады хлопец, супакоіўся. Да яго вярнуўся добры настрой. Ён увайшоў, завязваючы пояс піжамы, прывітаўся. Люка ўстаў яму насустрач, расчараваны. Ён чакаў убачыць чалавека дужага, энергічнага, а перад ім стаяў невялічкі дзядок, можа, яшчэ і не вельмі лядашчы, але даволі стары, хударлявы і зморшчаны. «І гэта той чалавек, які ведае ўсіх і ўсюды мае знаёмства?» — пытаў сябе хлопец. Ён прадставіўся і ўручыў старому рэкамендацыйнае пісьмо ад сакратара вясковай сацыялістычнай партыі. Камандор, калі верыць водгукам самога сакратара, лічыўся ў партыі босам, хоць можа і «не надта важным, але даволі ўплывым». Стары, надзеўшы акуляры і трымаючы паперу ў выцягнутых руках, прачытаў пісьмо. Скончыўшы, яшчэ некаторы час уважліва разглядаў яго, як быццам нешта абдумваючы. Але пісьмо, хоць і бы-

ло напісана з памылкамі, у праставатай манеры, тым не менш ясна давала зразумець, пра што ідзе гаворка.

— А! — прамармытаў камандор, усё яшчэ трымаючы пісьмо перад вачыма. Потым замоўк, зноў паўтарыў сваё «А!», узяў канверт у другую руку.

Люка дадаў тое-сёе ад сябе, паўтарыў усё, што ўжо расказваў свяшчэнніку, выдумаў нават гісторыю, імкнучыся выказацца як мага ясней.

— Яно так, — прамовіў камандор, — я разумею, што вы хочаце.

— Вы думаеце, можна будзе што-небудзь зрабіць?

— З цягам часу, з цягам часу...

— Але, — спытаў Люка, — ці доўга давядзецца чакаць? Я, шчыра кажучы, не маю магчымасці чакаць доўга...

— Святы божа, ці ж гэта робіцца так адразу! Трэба трохі пачакаць, паглядзець. Але, скажыце, чым вы хацелі б заняцца?

— Не ведаю, — адказаў Люка. — Якраз дзеля гэтага я і прыйшоў да вас.

— Ну, гэта само сабой, — загаварыў стары, — але як вас уладкаваць? Падкажыце мне, калі можаце, як гэта зрабіць? — Ён на хвіліну задумаўся, потым дадаў: — І галоўнае, усе ідуць сюды, як быццам я кіраўнік урада. Я, ведаеце, не перабольшу, калі скажу, што такія, як вы, прыходзяць да мяне ледзь не кожны дзень.

Люка заварушыўся ў сваім крэсле.

— Камандор, — перабіў ён старога, — мне казалі, што вы дапамаглі вельмі многім... — У сапраўднасці ён нічога не ведаў пра гэта, але вырашыў, што тут усе сродкі прыдатны, і застаўся задаволены

выдумкай.— Паспрабуйце, можа ўдасца што-небудзь зрабіць і для мяне.

Камандор падняў руку, нібы засланяючыся ад камплімента.

— Не, не,— загаварыў ён, улешчаны,— я рабіў толькі тое, што мог. І, паверце, калі ёсць магчымасць, я раблю гэта з вялікай ахвотай. Вядома... вядома... Але знаеце? Я зараз пакажу вам.— Ён выняў з шуфляды пісьмовага стала вялікую, распухлую ад папер папку і развязаў тасёмку. Папка, відаць, засталася ў яго з часоў службы, на ёй буйнымі літарамі было надрукавана «Міністэрства ўнутраных спраў», а ўнізе, ад рукі, дробным почыркам выведзена: «Для подпісу».

— Бачыце? — паказаў ён вачыма на папку.— Усё гэта хадайніцтвы, рэкамендацыі, з якімі трэба нешта рабіць. Бачыце самі, колькі іх тут. І ўсё гэта я павінен зрабіць адзін. З маім здароўем, у мае гады ўладкаваць усіх гэтых людзей!

Ён узяў з папкі першы ліст і прачытаў.

— Гэта ліст ад прафесара Таніні, з Генуі, які просіць дапамагчы адной дзяўчыне. Яна згодна на любую работу.

Дастаў з другой шуфляды стала яшчэ адну папку, трохі танчэйшую, але таксама з грыфам міністэрства.

— А тут,— растлумачыў стары,— у мяне ляжаць паперы тых, якіх ужо ўдалося задаволіць.

Ён выняў адзін з канвертаў і перадаў яго Люку.

— Прачытайце грыф. Гэта з муніцыпалітэта, канцылярыя сіндзіка: бачыце, на адваротным баку, дробнымі літарамі?

Люка разгублена круціў у руках канверт, разглядаючы яго з абодвух бакоў.

— Дастаньце пісьмо, прачытайце. Гэты чалавек, не памятаю ўжо адкуль, быў беспрацоўны амаль цэлы год, а ў яго вялікая сям'я. За яго хадайнічала арганізацыя Кастэльвердэ. І во якраз учора атрымліваю гэты ліст, сіндзік паведамляе, што чалавек прыняты на работу ў школу, цяпер працуе наглядчыкам. Бачыце, кодыкі такіх? Вось тое хадайніцтва прафесара Таніні, з першай папкі, будзе наступным. А гэта я атрымаў учора. Калі я іх атрымліваю, то кладу зверху, а пачынаю з тых, што ўнізе. Так заўсёды захоўваецца чарга, бачыце?

Ён падняў стос папер з першай папкі, узяў самую ніжнюю.

— Вось гэтае цяпер на чарзе, зараз трэба займацца ім. Бачыце: яно ляжыць з чацвёртага студзеня, больш чатырох месяцаў, і толькі цяпер дайшла чарга, я магу выняць яго з папкі. Яно так. Як у тым евангеллі: апошнія будуць першымі.

Ён перадаў пісьмо Люку.

— Дайце мне, калі ласка, тую першую. Трэба, каб усё было ў парадку. Не пакладзём пісьмо на месца.— адразу ўсё пераблытаецца і пойдзе дагары нагамі. Варта трохі памыліцца, і яно апынецца наперадзе, перад многімі іншымі, якія таксама чакаюць. Ці ж гэта справядлівасць? Бачыце? Бачыце, як я раблю: сюды тыя, што ўжо задаволены, сюды — тыя, што чакаюць чаргі.

Люка прачытаў пісьмо, што прыйшло чатыры месяцы назад. Яно было надрукавана на машынцы, пісаў нейкі палкоўнік, які падаў прашэнне ў міністэрства абароны. Ён можна ваяваў у першую вайну, атрымаў медаль і павышэнне; у баях страціў руку. Потым займаў высокія пасады ў фашысцкай

партыі і міністэрстве. Пасля перамогі саюзнікаў быў зняты з пасады і зволены ў адстаўку.

— Цяпер ён падаў скаргу,— гаварыў камандор.— Я ведаю яго: добры чалавек, сумленны; я перакананы, што і з фашыстамі ён супрацоўнічаў, думаючы, што гэта трэба для Італіі. Яно вядома. Шмат хто пацярпеў такім чынам. Кажа, што яго ўвяло ў зман слова «сацыялістычная» ў назве фашысцкай арганізацыі. Але які сацыялізм мог атрымацца з тае рэспублікі? Скажыце, калі ласка? Пры жывым дыктатары... хіба магла ісці гаворка?

Стары замоўк, трымаючы пісьмо ў руцэ, быццам усё яшчэ думаючы пра тое, які сацыялізм пабудавалі б фашысты, каб не прыйшоў канец іх уладзе. Люка разглядаў забаўную ляльку, што вісела на сцяне. Замест вачэй у яе былі ўстаўлены два жоўтыя гузікі, ззаду — смешны калматы хвост. Вялізны рот расцягнуты да вушэй у нястрыманай, заразлівай усмешцы, і жоўтыя гузікі вачэй глядзяць жыва і хітравата. Рукі і ногі шырока расстаўлены, быццам лялька збіраецца пусціцца ў скокі.

— Вось яшчэ,— зноў загаварыў камандор,— таксама сумны выпадак. Усе гэтыя,— дадаў ён, паклаўшы далонь на першую папку,— вельмі сумныя гісторыі, людскія няшчасці. І ўсе просяць, каторы, можа, і несправядліва, але большасць правільна. Гэта нашы бліжнія, і трэба дапамагаць ім. Гэта і ёсць сапраўдны сацыялізм. Самы лепшы сацыялізм выказаны ў словах Хрыста: «рабі дзеля іншых тое, што ты хочаш, каб зрабілі для цябе». Хіба не так, га? Як вы мяркуеце?

Люка сцвярджална кіўнуў галавой. Камандор паклаў на месца паперы палкоўніка, на дно папкі з чарговымі справамі. Потым зноў дастаў.

— Ха, лепш я пакладу яго сюды, на стол; усё роўна яно цяпер першае на чарзе. Вы бачыце? Бачыце, колькі іх ў мяне? Як жа я магу цяпер, адразу ўзяцца за вашу справу? Акрамя таго, што гэта была б страшэнная несправядлівасць у адносінах да іншых, хто тут чакае, — і ён паклаў на паперы абедзве далоні, як быццам засланяючы іх ад цяжкай несправядлівасці, — акрамя ўсяго, я цяпер проста не маю магчымасці. Бачыце, дарагі мой, мне для гэтага патрэбен час. Вы, мусіць, не ведаеце, як гэта ўсё робіцца. Праўда, я маю сякую-такую вагу, але, божа мой, гэтая вага толькі сякая-такая, амаль нічога.

Люка падумаў, што стары толькі прыкідваецца сціплым, і рашыў паліслівіць перад ім:

— Але гэта сякое-такое прыносіць больш карысці, чым тое вялікае, што можа, але не хоча зрабіць другі. Вы так блізка прымаеце да сэрца свае абавязкі, а гэта ўжо многа значыць.

Камандор, як і раней, падняў руку, нібы засланяючыся, з такім выглядам, быццам яму непрыемна слухаць незаслужаную пахвалу.

— Не, не, — запярэчыў ён. — Я не прыкідваюся. Усё сапраўды так, як я сказаў. Гэта праўда, што ў мяне ёсць знаёмствы, і ў партыі са мной лічацца, але, бачыце, я не ў міністэрстве працую. Я цяпер пенсіянер, мой дарагі друг, усяго толькі пенсіянер.

Апошнія словы ён вымавіў з пачуццём жалю і смутку, хлопцу здалося нават, што голас яго здрыгануўся. Стары на хвіліну замоўк, мусіць, успамінаючы тыя часы, калі ён штораціцы насіў на подпіс да міністра папку з паперамі і, ідучы па калідоры, сустракаў ліслівыя твары чыноўнікаў: «Дзень добры, камандор!»

Лялька, што вісела на сцяне над яго галавой, ціха смяялася сваім бясконцым, маўклівым, застылым смехам. Яна была пашыта з кавалачкаў розных тканін, некалі яркія фарбы іх выцвілі і пабляклі.

— А цяпер,— зноў загаварыў камандор,— мне трэба час, каб уладкаваць справы. Хіба я магу пайсці да камандзіра дывізіі, да начальніка аддзела і сказаць яму, маўляў, такія і такія справы. Трэба пачынаць здалёк, спакваля, тым больш, што нельга звяртацца да аднаго чалавека два ці тры разы. А спраў, якія трэба вырашыць, у мяне многа; дык я павінен шукаць іншыя шляхі да таго, хто мне патрэбен, паступова; часам выкарыстоўваеш знаёмства, часам закінеш слоўца дзе-небудзь на сходзе... Чаго толькі не даводзіцца рабіць.

— Я разумею,— прамовіў Люка,— справа гэта не лёгкая. Таму і мала людзей, якія могуць дапамагчы.

— Ды ўжо ж! Вядома, што гэта нялёгка. Тут таксама трэба быць дыпламатам і дзейнічаць умела. Цяжка паверыць, але без дыпламатыі не загаворыш нават з таварышамі па партыі. Пашанцуе якому выбіцца ў вялікія начальнікі, дык ужо і не падыдзеш да яго. Без шклянкі кавы ці кухаля піва і слова не скажаш! І гэта сярод сваіх, дружа, нават з таварышамі па партыі. Вось што мне не падабаецца. Хіба гэта сацыялізм? Называюць сябе сацыялістамі, але, скажыце мне, хто з іх варты называцца сацыялістам? Скажыце, калі ласка, хто? — паўтарыў стары, думаючы, відаць, пра тое, каго ж з яго сяброў можна назваць сапраўдным сацыялістам. А лялька па-ранейшаму смяялася на сцяне, і гузікі яе вачэй хітравата блішчалі.

— Так што мне трэба час... Бывае, што праходзяць месяцы. Чаму я не магу проста сказаць нейкаму там сенатару ці камандору пры сустрэчы: «Слухай, як там справы з маім пратэжэ?» Здараецца, што чалавек і забудзе, і часам даводзіцца чакаць месяц, пакуль зноў не сустрэнеш яго, нібыта выпадкова, каб запытацца. Той кажа: «Ага, ага!», але відаць, што ён забыўся, і праходзіць яшчэ месяц, пакуль справа зрушыцца з месца. Разумеецца, я адзін, толькі адзін з многіх для іх, не больш. Праўда, нарэшце, я ўсё ж дамагаюся свайго, але толькі такім чынам, паступова, спакваля.

Ён падняў вочы і ўбачыў, што Люка ўсё яшчэ разглядае ляльку на сцяне.

— Гэта памяць пра майго ўнука,— растлумачыў стары.— Памёр шэсць год таму назад, я купіў для яго гэтую ляльку якраз у той дзень, калі хлопчык памёр, каб ён не сумаваў у час хваробы... З таго часу яна і вісіць тут, на гэтай сцяне.

Люка апусціў вочы, думаючы, што адказаць і як паспачуваць чалавеку. Камандор таксама маўчаў.

— Дык вось,— загаварыў ён нарэшце, нібы прыняўшы канчатковае рашэнне.— Я сказаў вам усё, каб вы ведалі, як яно ёсць. Каб вам не здавалася, што я часам баюся, як іншыя, лішняга клопату. Вельмі шкада, але нічога не зробіш. Калі хочаце, напішыце ўсё на паперы, гэта будзе лепш, так я буду памятаць пра вас. Вазьміце,— і ён выцягнуў ліст са стоса паперы, што ляжаў на ўскрайку стала. Адтуль выпаў яшчэ адзін лісток, які стары ўзяў у рукі.

— Бачыце? Гэта запрашальны білет на дабрачынны канцэрт. Я арганізаваў яго з дабрачыннымі

мэтамі, і выканаўцы выступалі задарам... Ігралі Бетховена... які гэта цуд. Бетховен! Я таксама калісьці іграў на фартэпіяна. Быў і Шапэн. Гэта таксама спосаб сустрэцца з патрэбным чалавекам і перакінуцца параю слоў, як бы між іншым, паміж двума нумарамі. Калі ласка, запішыце.

Люка ўзяў ліст паперы і напісаў сваю «справу»; камандор надзеў акуляры, уважліва прачытаў напісанае і нешта напісаў на паперцы алоўкам. Потым адшукаў другі аловак, чырвона-блакітны, і падкрэсліў тое, што напісаў.

— Дата,— сказаў ён,— вы не паставілі даты.

Потым адкрыў папку, тую, што з чарговымі справамі, і паклаў паперку на самы верх. «Чатыры месяцы»,— падумаў Люка і зірнуў на ляльку, якая цяпер, як яму здалася, усміхалася маўкліва і горка.

— Вось так, друг мой,— сказаў камандор, звязваючы папку,— цяпер будзьце спакойны, ніхто не пройдзе раней вас. Калі надыдзе чарга, дадзім ход вашай справе і ніякай іншай. Ды ўжо ж! І не думайце, што я на гэтым збіраюся зарабіць. Калі я скажу, што гэта мне часам самому каштуе грошы, вы, можа, і не паверыце. Але шклянка кавы, ці віна, альбо паштовыя выдаткі... я ўжо не кажу пра час. Калі не скарыстаць гэтыя апошнія гады на добрыя справы, то што нам застаецца рабіць? Хрыстос паказаў нам правільны шлях, калі сказаў, што левая рука не павінна ведаць, што робіць правая... Вось гэта быў сапраўды сацыялізм. Хіба не праўда, га?

Хлопец сцвярджала на кіўнуў галавой. Камандор устаў, за ім падняўся і Люка.

— Мне няёмка настойваць,— прамовіў ён,— але ці не маглі б вы дапамагчы мне раней чым пады-

дзе чарга? Справа ў тым, што я не маю магчыма-сці чакаць... некалькі месяцаў.

— Не, не,— запярэчыў камандор.— Гэта было б несправядліва ў адносінах да іншых.

— Але што я магу зрабіць? — вырвалася ў Люкі. У адчай ён міжвольна павысіў голас.— Як я буду жыць гэты час без працы?..

Камандор спыніўся і ўважліва паглядзеў на яго.

— Ведаеце... паслухайце... вы сапраўды член нашай партыі? У пісьме нічога не гаворыцца.

— Так,— адказаў Люка,— вядома, запісан.

Стары паглядзеў на яго з сумненнем.

— Скажыце мне шчыра, не таму, што гэта мае нейкае значэнне. Я дапамог бы ўсё роўна, нават калі б вы былі з другой партыі. Якая розніца,— загаварыў ён ажыўлена.— Вось гэта сапраўдны сацыялізм, а не той, што прапагандуюць сенатары, паверце мне. Але я пытаюся, каб ведаць, як мне сябе паводзіць. Неяк раз я трапіў у вельмі непрыемнае становішча з адным чалавекам, рэкамендаваным мне арганізацыяй Чывітэлі. Мне казалі, што ён наш, і я дапамог яму. А пасля давялося чырванець за яго. Мала, што сам аказаўся нахабным і дзёрзкім, дык яшчэ і іншых на фабрыцы падбухторваў; потым высветлілася, што ён, акрамя нашай, быў запісан яшчэ ў дзве партыі. Які тып, га? Пасля таго я навучыўся быць асцярожным. Ды ўжо ж! Адкуль я магу вас ведаць? — звярнуўся ён да хлопца.— Гэта добра... ёсць пісьмо з арганізацыі... але... ці магу я давяраць? У таго таксама было пісьмо...

— Камандор, я разумею вашы сумненні,— ад страху голас Люкі прагучаў урачыста і рашуча,— але будзьце спакойны, я вам кажу шчыра.

— Лепш адразу высветліць усё. Дык кажыце праўду.

У Люкі з'явілася смелая думка:

— Я магу паказаць білет,— і ён зрабіў рух, быццам збіраўся выняць з кішэні пінжака кашалёк.

— Не, не, барані божа,— горача запярэчыў камандор.— Я сказаў проста так, не таму, што не давяраю вам. Я зусім не сумняваўся. Не, не, не турбуйцеся, я ж не сенатар які, якому галоўнае — пасведчанне сацыяліста. Сапраўдныя сацыялісты пазнаюць адзін аднаго адразу.

Яны выйшлі з гасцінай і накіраваліся да выхаду. Камандор адчыніў дзверы.

— Дык жадаю ўсяго найлепшага, дружа, паспрабую зрабіць, што змагу... Але... не падумайце чаго-небудзь, я пра білет так... прыгадалася, ведаеце... я лічу за лепшае, каб чалавек адразу сказаў мне: «не, я не запісаны»,— дык тады я ведаю, як сябе паводзіць, каб не трапіць у непрыемнае становішча перад таварышамі... перад партыяй. Дык бывайце, усяго найлепшага.

Стары паціснуў хлопцу руку і ўжо з парога дадаў:

— Ды ўжо ж. Лепш заўсёды казаць шчыра. Праўду сказаць ніколі не позна.— Ён хацеў дадаць: «нават стоячы на лэсвіцы», але пасаромеўся і вярнуўся ў пакой, раззлаваны на сябе, баючыся атрымаць яшчэ адну праборку ад кіраўніцтва партыі. Сеў за стол і пачаў упарадкаваць паперы, буркочучы пад нос. «Толькі гэта і заслужыш, робячы людзям дабро». Успомніў словы і жэст Люкі, калі той памкнуўся быў дастаць з кішэні білет, і трохі супакоіўся, але тут жа прыгадаўся злосны твар партыйнага кіраўніка, перад якім трапіў у такое непрыем-

нае становішча з тым хлопцам,— і яго зноў пачалі даймаць сумненні. «Што з таго? — падумаў камандор, і настрой яго канчаткова сапсаваўся.— Хай бы ён выняў той білет, калі яму ўжо так хацелася. Можна, ён у яго пратэрмінаваны, ці наогул выдадзены некалькі год назад... На гэтым свеце трэба заўсёды быць асцярожным».

Так праходзілі тыдні, дзень за днём, і ў памяці Люкі той дзень, калі ён прыехаў у горад, быў ужо недзе далёка-далёка. У бясконцых бадзяннях па кабінетах час ляцеў імкліва. Здавалася, гэтыя людзі гулялі ў мяч, і ён быў тым мячом, які ігракі штурхалі з аднаго канца горада ў другі. Самае жахлівае, што ў гэтых бадзяннях і чаканнях марнаваўся час, процьма часу. Перш чым звярнуцца да той ці іншай асобы ў другі раз, здаралася, трэба было чакаць у прыёмнай не адзін дзень, каб не здацца людзям дакучлівым і нахабным. А адтуль яго зазвычай перапасылалі ў другое месца, да другога чалавека, а таго другога, як высвятлялася, няма дома ці мо ён знарок не хацеў яго прымаць. У такім бясконцым, пакутлівым чаканні праходзілі дні, і, самае галоўнае, траціліся апошнія грошы. Люку часам проста здзіўлялі абьякавасць і ледзяны спакой гэтых людзей. Здавалася, людзі збіраюцца жыць вечно і таму нікуды не спяшаюцца.

Амаль тыдзень ён чакаў, перш чым зайсці да прападобнага Асторы. Але і на гэты раз не застаў яго дома. На наступны дзень ён літаральна падпільнаваў свяшчэнніка, і зноў адбылася тая ж камедыя, што і ў першы раз; хлопец дамагаўся пэўнага адказу, а свяшчэннік усяляк выкручваўся і

імкнуўся як хутчэй выставіць яго за дзверы. Нарэшце зразумеўшы, што хлопец будзе хадзіць бясконца і, каб пазбавіцца ад нежаданага госьця, прападобны надумаўся напісаць яму рэкамендацыйнае пісьмо на імя адной асобы. Люка накіраваўся туды, але чалавека не было. Сказалі, што ён паехаў з горада на некалькі дзён. Зноў давялося чакаць — чатыры дні. На пяты дзень ён трапіў нарэшце ў яго кабінет. Чалавек сядзеў за вялізным сталом, заваленым паперамі, чарніліцамі, тэлефонамі. Каб сказаць тое, на што звычайна ідзе не больш пяці мінут, Люку запатрабавалася цэлая паўгадзіна. Не паспяваў ён кончыць фразу, як званіў тэлефон; ён пачынаў усё спачатку, але як толькі даходзіў да галоўнага, з'яўляўся кур'ер ці швейцар; хлопец, пачакаўшы, зноў пачынаў тлумачыць сваю справу, але тут нехта прыносіў на подпіс паперы. Было відаць, што прысутнасць Люкі для таго — дакучлівая, лішні клопат, ад якога трэба пазбавіцца як мага хутчэй.

— Заходзьце, заходзьце... пабачым... што-небудзь зробім... Калі будзе магчымасць...

Люку ўжо галава гудзела ад гэтых слоў, якія ён чуў штодзень дзiesiąткі разоў. Але ў глыбіні душы хлопец і сам разумеў, што ўсе гэтыя людзі ў нечым мелі рацыю. Хто ведае, колькі такіх, як ён, хадзіла і настайвала, прыехаўшы з розных канцоў, з розных гарадоў Італіі. Можна, у гэты самы момант, калі ён сядзіць тут за столікам са сваёй шклянкай кавы, нехта, поўны адчаю ці ружовых надзей, сядзе ў цягнік і пакідае сваю правінцыю, сваю вёску, каб пашукаць шчасця ў вялікім горадзе.

Што ён меў пасля цэлага месяца пошукаў? Абяцанні, больш нічога. Люка трымаў за ручку пустую чашку, задуменна круціў яе на сподачку. Рэшткі

кавы плёскаліся пры кожным рэзкім штуршку, пакідаючы на сценках дзіўныя малюнкi, у якіх часам угадваліся рэальныя прадметы.

Успомніў, што ў Албаніі ёсць жанчыны, якія прадказваюць будучыню па кававай гушчы. Італьянскія салдаты кпілі з іх і смяяліся з прадраканняў гэтых сівіл, калі яны абяцалі шчаслівае будучае; але калі часам здаралася, што адказ быў дрэнны, той жа самы салдат, які хвіліну назад смяяўся са шчаслівага лёсу саслужыўцаў, рабіўся заклапочаным і сумным, пачынаў пазбягаць таварышаў, пад уражаннем нядобрых прадказванняў, ад якіх не ведаў, як вызваліцца.

«Якое глупства,— падумаў Люка,— хто можа ведаць тое, што будзе?»

Аднаго разу здарылася так, што салдат, якому албанская варажбітка прадракла няшчасце, сапраўды менш як праз месяц быў забіты ў сутычцы з партызанамі. Яго таварышы спушціліся тады з гор, раз'юшаныя, і доўга шукалі на ўскраінах горада тую вядзьмарку, каб адпомсціць ёй.

«Быццам нехта вінаваты ў нашым лёсе»,— падумаў хлопец.

Перад вачыма паўсталі ваенныя могілкі, дагледжаныя самімі салдатамі, дзе проста ў зямлі, без труны і ўрачыстасцей, было пахавана столькі альпійскіх стралкоў. На дне чашкі ён, здаецца, убачыў таго салдата, якому тады сам капаў магілу. Салдат быў доўгі і цяжкі, на шапцы ў яго тырчала новае пяро, якое пасля таварышы падарылі Люку — на шчасце. «Новае пяро!» — паўтарыў хлопец з горычу.

Гучна размаўляючы, у кафэ ўвайшлі дзве жанчыны, заказалі аперытыў. Люка павярнуўся да стой-

кі, дзе маляўніча зіхацелі рознакаліберныя бутэлькі лікёраў і шэрагі пустых куфляў. Афіцыянт, у бела-лай куртачцы, з чорнымі прылізанымі валасамі, падаў аперытывы. Жанчыны выпілі і пайшлі, пакінуўшы за сабой духмяны водар дарагіх духоў.

«Новае пярэ — на шчасце!» — яшчэ раз у думках паўтарыў хлопец.

Надыходзіў вечар, на вуліцы запаліліся неонавыя надпісы і рэкламы. Трамваі праходзілі бітком набітыя людзьмі, якія вярталіся з работы; у машынах ехалі тыя, для каго забавы і гульні толькі пачыналіся. Па тратуарах шпацыравалі жанчыны. Гэта быў час, калі прадстаўніцы прыгожага полу выходзілі на вуліцы, каб на людзей паглядзець і сябе паказаць. Яны праходзілі парамі, весела размаўляючы, альбо ў адзіночку, чапурыстыя і стрыманыя, альбо з мужчынамі, дзёрзкія і ўпэўненыя, у вузенькіх спадніцах, такіх цесных, што скрозь іх ззаду трохкутнікам вырысоўваліся штонікі, хвалюючы мужчынскае ўяўленне.

«Гэтыя пачынаюць у сем,— падумаў Люка,— а Лідзія выходзіць у дзесяць. Лідзія позніца на тры гадзіны, і, відаць, гэта на ўсё жыццё».

Палоска неба на процілеглым баку над дамамі паступова пачала афарбоўвацца ў фіялетава колер. Быў цёплы, прыгожы вясновы адвячорак. Люка глянуў угору, спадзеючыся ўбачыць ластавак, але іх чамусьці не было.

Ён зноў пакруціў пустую чашку і зазірнуў на дно. Прыгадаўся ўчарашні вечар, выпадак ніяк не выходзіў з галавы ўвесь сённяшні дзень.

Люка спаў у пакойчыку старой і добра чуў, як Лідзія штоноч вярталася дадому з кім-небудзь. Гэта было непрыемна, і ў той жа час абуджала яго ці-

каўнасць, выклікала жаданне паглядзець. Мінулай ноччу, пачуўшы, што Лідзія, як звычайна, вярнулася з нейкім чалавекам, ён пачакаў трохі, пасля ўстаў з пасцелі. Прыдумаў прычыну на выпадак, калі старая спаткае яго ў калідоры, і прынік да замочнай шчыліны. Мужчына быў у гадах, тоўсты і паважны. Мусіць, нічога няма ў тым незвычайнага; калі б гэты чалавек апрануўся і выйшаў на вуліцу, ён быў, як і ўсе другія мужчыны; ён размаўляў бы з іншымі мужчынамі і іншымі жанчынамі, і ніхто нават і не падумаў бы пра яго кепска. Знаёмыя віталіся б з ім, паважалі б яго; перад намі па-ранейшаму быў бы сіньёр Х, адзін з тысяч сіньёраў на нашай зямлі,— магчыма, добры муж і бацька; вярнуўшыся дадому, ён пяшчотна пацалуе дзяцей, распранецца, як звычайна, сядзе за стол насупраць жонкі і распытае яе пра навіны.

«Між іншым,— падумаў хлопец,— гэты чалавек адчуваў тое ж самае, што і ўсе. Усе мы падобны адзін да аднаго. І я, мусіць, такі ж самы, калі паглядзець на мяне».

Ён заўважыў, што дзве жанчыны селі за суседні столік насупраць яго, і падняўся ісці. Было яшчэ не позна, і хлопец пешшу накіраваўся дадому, бо цяпер ён ужо ведаў горад.

Прайшло яшчэ некалькі дзён, такіх самых пустых, як і папярэднія. Скончыўся месяц, і Люка заплаціў старой сваю першую плату за месяц. Яна зайшла па грошы якраз у тую раніцу, калі надышоў тэрмін. Пасля гэтага ў Люкі амаль нічога не засталася, усяго на некалькі дзён новага месяца. Хлопец стараўся ўсяляк эканоміць, не траціў ніводнай лішняй ліры. Ён адмовіўся ад трамвая і хадзіў цяпер пешшу, не траціўся на кіно і каву, пачаў лічыць

кажную цыгарэту. Нават стаў радзей галіца, каб сэканоміць некалькі лір на цырульні. Пасля ўсяго гэтага назбіралася сума, якой можна было заплаціць за паўмесяца. Люка з горыччу думаў, што ў канцы наступнага месяца прыйдзеца збегчы ад старой, таму што не зможа ні заплаціць, ні адмовіцца ад паслуг гаспадыні. Што ён тады будзе есці? Хлопец вырашыў жыць у старой яшчэ месяц, спадзеючыся, што за гэтыя трыццаць дзён знойдзеца нейкае выйсце. Ён не ведаў, што гэта будзе, але спадзяваўся. Праўда, былі дні, калі ён ужо ні ў што не верыў, і адчай сціскаў яго мёртвай хваткай. Але потым зноў вярталася надзея.

Аднаго разу, вярнуўшыся вечарам дахаты, ён пачуў, што старая з некім размаўляе. Хлопец увайшоў і ўбачыў незнаёмага юнака, прыблізна яго ж узросту, які сядзеў за накрытым сталом. Юнак быў хударлявы, сярэдняга росту, бледны з твару, з доўгімі чорнымі валасамі. Ледзь Люка з'явіўся ў дзвярах, незнаёмы замоўк і зірнуў на яго жывымі бліскучымі вачыма. Люка адчуў сябе няёмка і адвёў позірк.

— Ах,— сказала старая, не падымаючыся з крэсла,— гэта мой кватарант. Той, пра якога я гаварыла.

Хлопец, не кранаючыся з месца, працягваў разглядаць Люку. Таго раззлаваў гэты ўпарты позірк, і ён пайшоў да ракавіны, каб памыць рукі. Але нават тут адчуваў на спіне гэты позірк, і знарок павольна выціраўся, павярнуўшыся да незнаёмага спіной.

— Луджы,— прамовіла старая,— няма ў мяне чым частаваць цябе.

— Не турбуйцеся,— адказаў хлопец, якога ста-

рая назвала Луіджы.— Я толькі што павячэраў. Не варта турбавацца.

Люка сеў за стол. Хлопец моўчкі разглядаў яго.

— Лідзія яшчэ не прыйшла? — спытаў Люка, каб парушыць маўчанне.

— Не,— адказала старая. Потым, павярнуўшыся да Луіджы, дадала: — Яна цяпер заўсёды так: не прыходзіць, нічога не кажа. А потым з'яўляецца сярод ночы і ўзнімае гвалт, што нічога няма есці. Нязноснай стала дзяўчына.

— Трэба дараваць ёй,— сказаў Луіджы.— Відаць, яна занятая. Я пачакаю. Я не перашкаджаю? — спытаў ён, зірнуўшы на Люка.

— Не,— адказаў той.

Пачалі вячэраць. Луіджы дастаў з кішэні цыгарэту і закурыў. Гаварыў ён мала, толькі тады, калі пачынала старая. Тая была ў гуморы, ёй, відаць, падабалася кампанія маладых хлопцаў. Калі скончылі вячэру, у прыадчыненыя дзверы ўвайшоў кот, увесь чорны, як смала, і пачаў лашчыцца каля ног старой.

— А гэты адкуль тут узяўся? — спытаў Луіджы.

— Гэта Лідзіна кацяня,— сказала старая.— Яна падабрала яго неяк ля дзвярэй: яно мяўкала, і ёй стала шкада небараку. Хто ведае цяпер, чыё яно. І вось жыве цяпер тут, разам з намі, а, Мурза!

— Мурза?

— Гэта яго імя. Так яго назвала Лідзія, таму што яно чорнае, як абісінец. А як яго любіць Лідзія! Нейк згубілася, гэтае кацяня, дык тая шукала яго цэлы дзень.

— І дзе яно было? — спытаў Луіджы.

— На двары, за домам. Цяпер увесь час бегаетуды, само збягае па лесвіцы. Я ўжо гаварыла Лідзіі: скончыцца тым, што яна згубіць яго.

Луіджы ўзяў кацяня на калені і стаў пяшчотна гладзіць яго.

— Яшчэ зусім маленькае, — прамовіў ён, — колькі яму будзе?

— Месяц, я мяркую, не болей, — адказала старая. — Можа, будзе лавіць мышэй. Іх у нас развялася процьма. Але гэты, відаць, не наловіць. Толькі гуляе з імі. Аднаго разу Лідзія дала яму мышаня, хацела прымусіць, каб з'еў... трэба, каб адчуў смак мяса. Але дзе ты бачыў! Пагуляў з ім трохі і кінуў.

— Ён яшчэ малы, — сказаў Луіджы, — пасля навучыцца.

— Можа і так, — згадзілася, — хто яго ведае. Хіба ўсе каты добра ловаць мышэй? Гэта толькі гаворыцца, што каты ловаць мышэй.

Луіджы ўсё лашчыў ката, які задаволена муркаў, скруціўшыся ў хлопца на каленях.

— Бач ты, як муркае! — заўважыла старая. — Лідзіі вельмі падабаецца, калі ён муркае. Бывае, сядзе тут і знарок гладзіць яго.

— Кажаш, яна любіць яго? — спытаў Луіджы.

— Куды больш! — адказала старая. — Абыходзіцца з ім, як з хрысціянінам.

Луіджы ўсміхнуўся:

— Часам не ўсякі хрысціянін варты ката.

Люка з цікавасцю паглядзеў на яго. Луіджы адчуў позірк і таксама падняў вочы. Старая між тым прыбірала са стала.

— Дык што ж, — прамовіла яна, корпаючыся каля ракавіны, — ты мне так і не сказаў, што ў ця-

бе здарылася. Чаго ты цэлы месяц вачэй не паказваў.

Луіджы рэзка павярнуў галаву. Вочы яго бліснулі. Гэты агеньчык, схаваны ў глыбіні, неяк напалохаў Люку. Калі ён з'яўляўся, вочы хлопца нагадвалі вочы лунаціка ці хворага. Між тым, гаварыў ён зусім нармальна.

— Дык што было? — настойвала старая, павярнуўшыся да Луіджы.

Той нецярпліва махнуў рукой, даючы зразумець, што размова яму непрыемная. Ён моўчкі, засяроджана гладзіў кацяня, якое задаволена мурлыкала. Люка запаліў цыгарэту. З хлопцам ён не перакінуўся ніводным словам. На выгляд Луіджы быў вельмі малады. Апануты ён быў звычайна: не надта элегантна, але і не бедна. Белыя, прыгожыя рукі і чыстыя пазногці гаварылі за тое, што ён не рабочы. Люка ўпершыню сустрэў яго тут і ніколі не чуў, каб пра яго гаварылі. З Лідзіяй ў Люкі наладзіліся добрыя адносіны, амаль дружба, неяк яны нават разам хадзілі гуляць. Але дзяўчына не надта многа гаварыла пра сябе: яна была заўсёды асцярожная, стрыманая і крыўдлівая. Крый божа сказаць ёй лішнія слова. Люка падумаў, што хлопец, можа, сябар Лідзіі, але больш верагодным здавалася, што ён яе палюбоўнік. Потым прыйшла думка, што калі б ён быў палюбоўнікам, то прыходзіў бы часцей, не знікаў бы на цэлы месяц, як казалі старая.

— Я вазьму карты, — сказаў Луіджы.

Ён выцягнуў шуфлядку стала і дастаў пакамечаную старую калоду. Павольна, цярыліва пачаў раскладваць іх на сталае, выстройваючы акуратнымі, раўняючымі радамі. Склаў першы рад з дзесяці картаў, пад ім другі з дзевяці, потым яшчэ адзін

з васьмі; скончыўшы раскладаць, паклаў галаву на далонь і задумаўся; час ад часу браў з рада адну карту і замяняў яе другой. Здавалася, ён цалкам паглыбіўся ў гэтую аперацыю і нейкія свае разлікі. Старая скончыла прыбіраць, паставіла на месца талеркі і села поруч з Луіджы, падпёршы далоняй шчаку. Яна ўважліва сачыла за тым, што рабіў хлопец, і раз-пораз круціла галавой і пазірала на Луіджы, які працягваў гульню, ні на каго не зважаючы.

У кухні панавала цішыня. Чулася толькі, як кот драпае кіпцюрамі ножку стала.

— Не выходзіць,— прамовіла старая.— Не выходзіць,— яшчэ раз паўтарыла яна, ківаючы галавой.

Луіджы скончыў перакладваць карты і задумаўся. Потым рэзкім рухам рукі змяшаў іх.

— Ты бачыў? — усклікнула старая. Здавалася, яна была задаволена, што карты не сышліся.

— Тае бяды,— спакойна адказаў хлопец. Потым павярнуўся да Люкі: — Гуляеш у карты?

Для Люкі гэта было нечакана. Ён заўважыў, што Луіджы звярнуўся да яго на «ты».

— Гуляю,— адказаў ён.

— Скінем партыю?

— Можна.

— Колькі цяпер часу? — спытала старая.

Хлопец паглядзеў на ручны гадзіннік:

— Каля дзесяці.

— Лідзія, відаць, не прыйдзе,— прамовіла жанчына. Луіджы, нічога не адказаўшы, ператасаваў калоду. Потым паклаў яе на стол і даў Люку зняць. Раздаў.

— У брысколу?

— Давай.

Яны пачалі гуляць. Люка праіграваў. Не разабралі і палавіны калоды, як ён ужо прайграў партыю. Старая смяялася. Скончыўшы партыю, Луіджы спытаў:

— Яшчэ адну?

— Давай.

Люка добра гуляў у брысколу. Колькі вечароў правёў ён у касцёле, гуляючы з донам Альда! А тут ніяк не мог зразумець, чаму праігрывае, і разгарачыўся.

Ён падумаў, што хлопец махлюе, і пачаў сачыць за гульні, але тузы па-ранейшаму не ішлі да яго, а ў тыя рэдкія выпадкі, калі трапляліся, Луіджы ўсё роўна забіраў іх. Люка зноў прайграў у сярэдзіне партыі. Старая смяялася, паказваючы вялікія жоўтыя зубы.

— Яшчэ адну? — прапанаваў Луіджы.

— Давай яшчэ.

— Добра. Аднак гэтую я ўжо буду гуляць без махлярства,— сказаў Луіджы і паглядзеў на Люку.

Старая весела зарагатала, задаволеная.

Яны згулялі яшчэ некалькі партый. Луіджы больш не махляваў і прайграваў нават больш за Люку. Гулялі моўчкі, засяроджана, без бурнай радасці ці расчаравання, што суправаджаюць звычайна кожную гульнію. Старая, падпёршы далоняй шчаку, задрамала. Галава яе раз-пораз схілялася, і калі амаль даставала стала, старая расплюшчвала вочы і выпроствалася. Разгублена пазірала то на Люку, то на Луіджы, потым позірк затуманьваўся, павекі зноў апускаліся, і праз некалькі хвілін хісткай раўнавагі яна зноў пачынала хіліцца да стала.

Раптам у калідоры зазваніў званок. Старая адразу прачнулася.

— Відаць, Лідзія, — і пайшла адчыняць. Луіджы паклаў карты і спыніў гульню.

На кухню ўвайшла Лідзія.

— О! — усклікнула яна, — каго я бачу! Луіджы! — і пайшла да яго, усміхаючыся, працягваючы хлопцу руку. Луіджы моўчкі прывітаўся з дзяўчынай. Толькі твар яго таксама асвяціўся шчырай усмешкай.

Лідзія была вясёлая. Яна паклала на стол сумачку, непрыкметным рухам паправіла валасы.

— Ну, як ты жывеш, Луіджы? Што новага?..

— Добра. А як у цябе?

— Таксама добра, — адказала дзяўчына. — Сёння асабліва добра. Вечар добры, Люка, — павярнулася яна да хлопца. Той толькі цяпер заўважыў, што Лідзія першая прывіталася з ім.

— Я вельмі рады, што ў цябе ўсё добра, — сказаў Луіджы.

— Так, — адказала дзяўчына. — Цяпер сапраўды ўсё добра, — і ўсміхалася.

Хлопцы глядзелі на яе здзіўлена. Нешта незвычайнае адчувалася ў яе весялосці, і сама яна непадобная на сябе. Нейкая бесклапотная, узрушаная.

— Досыць гэтай галечы, — гаварыла яна. — Досыць галечы. — І зноў смяялася, нечым здаволеная, і вочы свяціліся схаванай радасцю.

Люка і Луіджы не ведалі, як трымацца з ёю.

— Чаго вы на мяне так глядзіце? — спытала Лідзія.

— Нічога, — адказаў Люка.

— Вы пазнаёміліся ўжо?

Луїджы павярнуўся да Люкі.

— Ага,— адказаў.

Старая нешта бурчала на Лідзію. Тая падышла і паляпала яе па плячы.

— Ты зноў за сваё? — спытала яна весела.— Нават у такі вечар? Але сёння лепей мяне не чапай, ведаеш? Сёння я, нарэшце, вырашыла праблему. Ці ж не мела я рацыі? Гэтая сукенка дапамагла,— і яна пяшчотна правяла рукой па плаці, нібы лашчачы яго.— Гэта мая самая шчаслівая сукенка,— дадала з задавальненнем.

Старая перастала бурчаць і з цікаўнасцю паглядзела на дзяўчыну.

— Што ў цябе там здарылася? — спытала.

— Нічога,— адказала Лідзія, і ў вачах яе бліснулі хітрыя агеньчыкі,— я табе нічога не скажу.

— Сапраўды, што ў цябе такое? — не стрымаўся і Луїджы.

Лідзія засмяялася.

— Бач ты, якія цікаўныя!..

— Дык што ў цябе за навіны такія? — настойвала старая.

— Я выйграла па латарэі,— зноў засмяялася Лідзія.

Старая была паверыла. Але потым успомніла, што сёння толькі пятніца.

— А як ты паспела даведацца? — спытала з сумненнем. Яна вельмі зайздросціла, што Лідзіі магло падваліць такое шчасце. Ужо многія гады старая купляла білеты, але не было яшчэ выпадку, каб яна выйграла.

— Як я даведалася? — адказала Лідзія.— Вельмі проста: гэта няпраўда.

— Дык што ж тады? — дамагалася старая.

— Тады я знайшла кашалёк, паўнютокі грошай.
Вось... Тоўсты кашалёк!

Старая замоўкла, не ведаючы, верыць ці не.

— Усё роўна,— сказаў Луіджы.— Калі не хочаш казаць, не кажы. Нам гэта зусім не цікава,— і паглядзеў на Люку, шукаючы яго падтрымкі.

Лідзіі ўсё не сядзелася. Яна стаяла каля стала і ўсміхалася.

— Ты з глузду з'ехала,— залавала старая,— я заўсёды гаварыла, што ты вар'ятка.

Дзяўчына засмялася.

— Хочаш ведаць, што ў мяне здарылася?

— Ты сапраўды сёння цікавая,— заўважыў Луіджы,— сядай, пасядзі.

— Сядзець? — паўтарыла Лідзія,— я не люблю сядзець.— Нават дадому ішла сёння самай доўгай дарогай. Луіджы, чаму ты так даўно не заходзіў?

— Я быў заняты,— адказаў хлопец.

— Заняты? Чым? Я ніколі не магла зразумець, чым ты займаешся? — спытала дзяўчына.— Скажы хоць цяпер.

— Здаецца, сённяшні вечар прынёс табе шчасце,— сказаў Луіджы, ухіляючыся ад пытання.

— Можа, гэта ты прынёс шчасце? — засмялася Лідзія,— потым дадала: — Дык што вы тут робіце? Пойдзем.

— Ты хочаш пайсці? — спытаў Луіджы.

— Так, хадзем адсюль. Сёння можна павесяліцца.

Але старая хацела ведаць, што здарылася ў Лідзіі.

— Добра,— здалася дзяўчына,— я скажу: можа, я пайду ад цябе.

Старая разгубілася, збянтэжана заміргала ва-чыма.

— Так,— паўтарыла Лідзія.— Калі мне падыдзе, я пайду ад цябе.

— Як?..

— Мне прапанавалі асобную кватэру, толькі для мяне,— растлумачыла дзяўчына.— Дык вось: я вам сказала ўсё. Я знайшла друга.

Луіджы апусціў галаву і пачаў разглядаць стол.

— Хто ён? — перапытала старая. — Багаты сіньёр?

— Мне абрыдла гэтае жыццё. Досыць з мяне. Досыць. Я таксама хачу калі-небудзь пажыць палюдску. Што, можа, не праўда? — спытала яна, ні да каго не звяртаючыся.

Луіджы ледзь прыкметна кіўнуў галавой у знак згоды.

— Што ж, лічы, што ты адкрыла Амерыку,— заўважыла старая. Было незразумела, шкадуе яна ці крыўдзіцца.

Лідзія павярнулася да яе:

— На гэты раз думаю, што так,— сур'эзна адказала яна.— Дык хадзем, ці што?

Луіджы ўстаў.

— Куды мы пойдзем? — спытаў ён.

— Танцаваць. У «Самбрэра»,— прапанавала Лідзія. Яна дастала з сумачкі памаду і падфарбавала губы.— Будзем сёння танцаваць да світання. Я хачу натанцавацца ўдосталь, каб аж ногі адняліся.

— Не, туды я не пайду,— запярэчыў Луіджы.

— Чаму? Гэта адно з лепшых месц.

— Туды я не пайду.

— Кінь ты,— пачала ўгаворваць дзяўчына.— Чаго ты спалохаўся? Плаціць буду я.

— Не, не таму, але туды я не хаджу.

Лідзія разгублена змоўкла, потым засмяялася:

— Што ж, то няхай будзе па-твойму. Сёння я не хачу спрачацца. Ты сапраўды нейкі дзіўны. Пойдзем у «Сіранэлу»?

На твары Луіджы зноў з'явілася ўсмешка.

— Добра,— згадзіўся ён.

— Тады хадзем, а то спознімся.

Луіджы накіраваўся да дзвярэй. Люка застаўся сядзець: ён зайздросціў гэтым дваім, іх чакаў вясельны вечар. Яму таксама хацелася б пайсці з жанчынай і патанцаваць ці проста пасядзець сярод музыкі і святла. З жанчынай. Нават з Лідзіяй, калі б яна згадзілася.

Дзяўчына павярнулася да Люкі:

— А ты хіба не пойдзеш з намі? — спытала яна.

— Не ведаю... — адказаў Люка. — Баюся, што я буду лішнім.

— Што за глупства! — запырчыла Лідзія. — Хадзем.

— Не ведаю,— паўтарыў хлопец. — Мне нешта не хочацца.

— Заўсёды ў цябе гэтыя «аднак», «але» ды «не ведаю». Ты нічога не дасягнеш такім чынам. Збірайся.

Люка ўстаў і ўсміхнуўся Лідзіі.

— І май на ўвазе,— дадала дзяўчына сур'ёзна. — Гэта добры выпадак таксама і для цябе.

— У якім сэнсе? — не зразумеў Люка.

— Вось у такім. Я ўспомніла і пра цябе. Я сказала яму, што ў мяне ёсць стрыечны брат, які шукае работу. І спытала, ці не можа ён дапамагчы.

— Ты так сказала? — здзівіўся хлопец.

— Ён, здаецца, неблагі чалавек. Спачатку спытаў, ці не жаніх ты мой, але я паклялася, што не, і ён сказаў, што паспрабуе што-небудзь зрабіць для цябе.

— Дзякуй табе,— разгубіўся Люка.— Не ведаю, як табе сказаць...

— Няма чаго гаварыць,— проста адказала дзяўчына.

Старая вельмі перажывала, што, можа, застаецца зусім адна. Нешта бурчала сама сабе. Потым правяла іх да дзвярэй і доўга стаяла на парозе, гледзячы, як хлопцы і дзяўчына, весела размаўляючы, спускаюцца па лесвіцы. Потым вярнулася ў пакой, адштурхнула нагой кацяня, якое пачало гуляць з яе пантофлямі. Зноў забурчала:

— Яна думае, што адкрыла Амерыку, гэтая дзеўка!

VI Здавалася, што з таго вечара ў «Сіранэлі» пачалося зусім новае жыццё. Дзяўчына і хлопцы вярнуліся на світанні, вясёлыя і радасныя. Гэта быў сапраўды цудоўны вечар. Позна ноччу Луіджы таксама пачаў, нарэшце, піць і стаў вельмі вясёлым і таварыскім. Ён жартаваў, расказваў розныя гісторыі, усе ад душы смяяліся. Хлопцы па чарзе танцавалі з Лідзіяй.

— У мяне баляць ногі,— гаварыла дзяўчына, задаволеная, у нейкім вясёлым адчаі аддаючыся танцу. Калі яны разыходзіліся, Луіджы гарача паціснуў хлопцу руку і шчыра ўсміхнуўся яму. Люка зразумеў, што спачатку памыліўся ў ім. З першага погляду Луіджы здаўся яму хітрым і фанабэры-

стым. Акрамя таго, хлопец пераканаўся, што Луіджы не палюбоўнік Лідзіі. Для дзяўчыны ён быў толькі добрым сябрам, з якім тая ахвотна праводзіла час і часам выходзіла пагуляць. Так, між іншым, яна ставілася і да Люкі, таксама з задавальненнем выходзіла з ім, была вельмі проста і шчырай.

Дружба яе з Луіджы здавалася цяпер зусім натуральнай, бо і самому Люку пачаў падабацца гэты таварыскі, дасціпны хлопец. Пасля таго вечара Луіджы прыходзіў яшчэ, нават калі Лідзія ўжо не жыла ў старой, перабраўшыся зусім у пакой таго сінёра, які ўзяў яе на ўтрыманне. Хлопцы гулялі ў карты, часам адны, часам утраіх са старою, якая была ў адчаі, бо ніяк не магла здаць пакой, у якім жыла Лідзія. Люка перайшоў на ложка дзяўчыны, а старая вярнулася ў свой пакой.

— Ва ўсякім разе, — гаварыла яна, — я хоць усмак пасплю на сваім ложку.

Люка яшчэ колькі часу не меў работы. Але аднойчы прыйшла Лідзія, вельмі ўсхваляваная, і з радасцю паведаміла, што яе сябра стрымаў слова і знайшоў для яго месца.

— Заўтра ты павінен з'явіцца вось сюды, — і яна паказала паперку, на якой былі напісаны адрас і прозвішча.

Гэта была будаўнічая фірма, даволі буйная, якая асабліва разраслася за час вайны. Гаспадар аказаўся тыповым камерсантам. Яго дэвізам было: «справы ёсць справы», — прынцып даволі агульны, які, аднак, у яго дзейнасці набываў зусім рэальны і практычны сэнс. За пяць мінут, што Люка правёў у ягоным кабінце, ён паўтарыў гэтыя словы некалькі разоў па тэлефоне, потым энергічна паціснуў хлопцу руку, той нават не паспеў зразумець, што

ўжо трэба ісці. Нягледзячы на поціск рукі і сяброўскі тон, гаспадар пакінуў яснае ўражанне: пры выпадку гэты чалавек не спыніцца ні перад чым.

Люка быў прыняты ў кантору адной з будоўляў. На ўскраіне горада ўзводзіліся новыя казармы, і хлопца ўзялі за табельшчыка.

Пасля тэлефоннага званка ад важнай асобы — Лідзінага сябра — чалавек паспяшаўся адразу паабяцаць, аднак ледзь паклаўшы трубку, у думках вылаяў і сябе, і гэтага новага служачага, у якім не было ніякай патрэбы, бо на прадпрыемстве і без таго было залішне людзей. Каб задаволіць знаёмага і не пакрыўдзіць сябе, гаспадар абраў сярэдняе: прыняў хлопца з выпрабавальным тэрмінам да канца будаўніцтва казармаў. Зрэшты, гэта было пытаннем некалькіх месяцаў, казармы будаваліся поўным ходам, іх планавалі скончыць недзе ў канцы верасня.

Пасля гэтага Люка больш не бачыў яго. Ён быў гаспадар, начальнік, галоўны, — як на розны манер называлі яго служачыя, адчуваючы сябе няёмка пры размовах з ім, бо не маглі назваць яго ні інжынерам, ні доктарам, ні камандорам — у яго не было ні звання, ні адукацыі. Кантора знаходзілася ў старым доме, на невяліччай плошчы, непадалёк ад апошняга прыпынку трамвая. Абсталяванне ў пакоях было старое.

Люка ўвайшоў у кантору разам з іншымі. Яму паказалі месца, растлумачылі, што рабіць, і хутка, праз некалькі дзён, ён стаў сапраўдным членам гэтага калектыву. Паміж ім і астатнімі служачымі ўстанавілася тая звычайная дружба, што заўсёды звязвае людзей, якія працуюць разам: не вельмі глыбокая, але і не надта павярхоўная. Яго стол стаяў ля

акна, і, калі не было чаго рабіць,— што здаралася даволі часта,— або калі пасля складаных падлікаў хлопец падымаў вочы ад папер, ён бачыў, як унізе, на плошчы, спыняліся пустыя трамваі, як людзі ўваходзілі ў прыбіральню, што была ў гэтым жа доме, якраз пад яго акном.

Так прайшоў некаторы час, пачало адчувацца набліжэнне вясны. Люка заўважыў гэта, назіраючы, як усё больш кароткім, у тыя ж самыя часы, рабіўся цень, што падаў ад дома на плошчу. Часцей з'яўлялася жаданне зняць пінжак, хаця ніхто і не рабіў гэтага: людзі нібы баяліся страціць годнасць, асабліва тыя, што, як Люка, былі прыняты часова і з трывогай чакалі заўтрашняга дня. Гэтая няўпэўненасць, з аднаго боку, і ўпэўненасць, з другога, падзялялі служачых канторы на дзве катэгорыі. Сталасць работы была звычайнай тэмай размоў сярод часовых служачых. Тут былі і маладыя хлопцы, як Люка, і людзі ў гадах, якіх яшчэ вайна пачала кідаць з аднаго прадыемства на другое, ад аднаго занятку да другога, часам зусім непадобнага і далёкага ад прафесіі. Люку таксама ўвесь час гняло гэтае ўсведамленне няўпэўненасці ў будучым, ён з жахам думаў аб тым дні, цяпер ужо недалёкім, калі казармы будуць закончаны. Тыя, што былі прыняты, як і ён, часова, імкнуліся аднавіць рэкамендацыі і не праміналі выпадку выслужыцца перад гаспадаром, усяляк афішыраваць сваю работу. Люка не ўмеў рабіць ні таго ні другога. Наадварот, ён стараўся пазбягаць сустрэч з гаспадаром, так што з першага дня больш і не бачыў яго. Ён ведаў, што будзе адчуваць сябе няёмка, не знойдзе, што сказаць; але, галоўным чынам, хлопец пазбягаў гаспадара таму, што падсвядома адчуваў у ім во-

рага, з якім рана ці позна давядзецца яшчэ раз спаткацца. Ён ведаў сябе і крыўдаваў на свой характар. Цяпер Люка разумеў, што якраз ён са сваім характарам менш за ўсё падыходзіў для таго, каб ехаць з вёскі ў горад і шукаць там шчасця. Сапраўды, чаго ён паехаў? Не лёгкасць падарожжа штурхнула яго ў дарогу, а хутчэй адчай, боязь застацца. Як нарадзілася гэтая боязь, ён цяпер і сам не ведаў.

Лідзія добра ведала хлопца і ў думках ахрысціла яго недарэкам; у іхняй вёсцы так называлі людзей непрыстасаваных, няўдалых. Гэта слова стасавалася да яго бязлітасна трапна і таму адразу неяк убілася ў галаву; раз-пораз ён паўтараў яго ў думках з балючым усведамленнем сваёй нікчэмнасці. Луіджы таксама заўважыў гэтую яго рысу і ўсміхаўся, калі Лідзія лаяла хлопца. Луіджы быў добры сябра, але дзіўны. Аднаго разу Люка спытаў у Лідзіі, хто ён такі, дзе працуе, але дзяўчына не змагла сказаць. Ёй падабаўся Луіджы, як таварыш, але яна не ведала ні дзе ён жыве, ні чым займаецца. Здавалася, што Луіджы, калі і не кахае па-сапраўднаму Лідзію, дык мае да яе нейкае пачуццё значна большае, чым яна да яго. Люка ведаў таксама, што Лідзія гаворыць яму праўду пра Луіджы. Ён сапраўды дзіўны. Бывала, не паказваецца цэлымі тыднямі, а потым раптам пачынае хадзіць штовечар, пяць-шэсць дзён запар. Люка некалькі разоў хацеў даведацца што-колечы пра яго жыццё, але Луіджы хутка заўважаў гэта, і ў вачах у яго з'яўляліся нядобрыя агеньчыкі.

І ў гэтую раніцу, ідучы з Луіджы па ціхай вуліцы на ўскраіне горада, Люка думаў пра яго. Яны вярталіся ад Лідзіі, якая час ад часу прымала іх, хаця заўсёды спяшалася і баялася чагосьці.

З выгляду яна вельмі змянілася, цяпер у яе абліччы было нешта сярэдняе паміж дзяўчынай і маладой сіньёрай. Дзяўчына не ведала ні прозвішча, ні нават імя свайго «гаспадара», — як сама называла яго — не ведала, хто ён і што робіць. Па пярэцёнку на пальцы здагадвалася, што ён жанаты, толькі і ўсяго. Ды яна і не надта клапацілася, каб даведацца; задаволеная ўжо тым, што на пачатку кожнага месяца, наперад, ён уручаў ёй грошы і разлічваўся за ўсё астатняе — святло, ваду, кватэру. Усім гэтым ён займаўся сам, асабіста.

— Плошч не вельмі многа, — гаварыла Лідзія, — але заўсёды дакладна, у першы дзень месяца. Калі не можа прыйсці, дык прысылае па пошце.

Дзяўчына спрабавала атрымаць трохі больш, але нічога не атрымалася. Яе гаспадар не дужа надакучаў, не мучыў яе, ніколі не дазваляў сабе лішняга. Лідзія гаварыла гэта хлопцам адкрыта і шчыра, не саромеючыся. Бывала нават, што ён доўгі час наогул не з'яўляўся. Самае горшае было тое, што дзяўчына заўсёды мусіла чакаць яго, нікуды не выходзячы, удзень і ўночы быць гатовай адчыніць дзверы па першым яго званку. У гэтым ён быў непакісны.

Такім чынам, Лідзія жыла ў яго пакоі, нібы паланянка. Спачатку ёй вельмі спадабалася тут, у гэтым утульным, чысцюткім і светлым пакойчыку, абсталяваным у сучасным стылі. Шмат дзён яна не заўважала адзіноты, не адчувала няволі, захопленая тым, што перастаўляла рэчы, перасоўвала з месца на месца крэслы, імкнучыся зрабіць пакой больш прыемным і ўтульным. Потым гэта надакучыла. Але канчаткова дзяўчына адчула непрыязь да пакоя і свайго становішча пасля таго, як аднае раніцы

знайшла пад ложкам цюбік чужой памады. Ён, без сумнення, належаў той дзяўчыне, якая жыла тут да яе. З тае раніцы кватэра нібы страціла ўсю сваю прывабнасць. Гэты цюбік памады напаміў Лідзіі ўсю ненадзейнасць яе становішча. Тады яна зрабілася больш рэзкай, капрызнай, пачала крыўдзіцца і наракаць, часам без дай прычыны, стала патрабаваць больш і слухацца менш. Некалькі разоў ён нават не застаў яе дома. Аднак гэта толькі дапамагала ёй, яшчэ больш вабіла мужчыну; магчыма, без гэтых капрызаў Лідзія даўно б надакучыла яму. За гэтыя дні дзяўчына добра адпачыла, — яна рана клалася спаць і позна ўставала. Калі дадаць яшчэ добрыя і разнастайныя харчы, то не дзіўна, што яна паправілася і папрыгажэла. Да таго ж Лідзія цяпер заўсёды элегантна ўбіралася, бо яе «гаспадар» цярдзец не мог, калі бачыў, што яна апранута як простая дзяўчына.

Луіджы моўчкі крочыў пад дрэвамі алеі, і твар яго час ад часу, нібы ўспышкамі, асвятляўся сонечнымі праменьнямі, што прабіваліся праз маладое лісце. Асветлены сонцам, ён здаваўся яшчэ больш бледным, скура была амаль празрыстай.

Яны збочылі ў невялічкую вуліцу.

— Ты не туды ідзеш, — заўважыў Люка, — ты ж казаў, што твой сябра жыве ў тым баку?

— Так, але мы можам прайсці і сюдой.

— Тут жа далей, — запярэчыў Люка, — я ведаю гэты раён.

— Далей усяго мінут на дзесяць хады.

— Можна і тут, — згадзіўся Люка, — але мне не хацелася б ісці каля казарм. Сёння надзея, а яны мне напамінаюць пра работу. Можна ты знарок вядзеш? — усміхнуўся ён.

— Не, проста мне трэба сее-тое пабачыць,— адказаў Луіджы.

— Ды і калі б толькі работу,— задуменна працягваў Люка,— а то ж яшчэ і больш сумныя рэчы. Я не ведаю, што са мной будзе, калі скончыцца будаўніцтва. А гэта зусім дрэнъ.

Луіджы задумаўся.

— Як яны мяркуюць скончыць, у тэрмін ці пазней?

— Не ведаю,— адказаў Люка.— Кажуць, што тыдняў на колькі затрымаюцца.

Размова спынілася, і яны зноў пайшлі моўчкі.

Неўзабаве дайшлі да вуліцы, дзе будаваліся казармы. Невысокая сцяна з чырвонай, непабеленай цэглы акружала шырокі пляц, за якім пачыналася пустэча; у цэнтры пляцоўкі ўзвышаўся вялізны будынак у кратах рыштаванняў. Было гатова толькі некалькі паверхаў, і будынак здаваўся пакінутым, з нерухомах кранаў панура звісалі змярцвелыя ніці тросаў.

Нідзе ні душы. На рыштаваннях там-сям ляжалі пакінутыя пустыя вёдры, мяшкі цэменту. Вароты зачынены, за драўлянай агарожай белы слуп з вялікай шылдай, на якой значылася назва будаўнічай канторы. Луіджы ішоў, уважліва разглядаючы будоўлю. Збоку ад іх, па тратуары, прайшлі два салдаты. Яны таксама спыніліся, гледзячы на казарму; у чыстым і свежым вясновым паветры пачуўся пах новых рамянёў — характэрны пах ваенных.

— Цудоўная будзе казарма,— гаварыў адзін з салдат свайму сябру.

— Каму яна патрэбна? Хіба іх не хапала дагэтуль?

— Не ведаю. Там, дзе я быў раней, казармы таксама былі добрыя.

Людзьы паглядзеў на Люку: позірк у яго быў суровы, нават жорсткі. Люка міжвольна спытаў сябе, што было на душы ў гэтага хлопца, калі ён увесь час здаваўся то адным, то другім, і ніколі нельга было зразумець, што яму падабалася і што яго абурала. Мусіць, у яго жыцці была нейкая таямніца, якую ён ахоўваў з упартай паслядоўнасцю, з нейкай дзіўнай рэўнасцю. Гэтая таямніца перашкаджала ім блізка пасябраваць.

— Таксама два няшчасныя,—прамовіў Людзьы.— Ты чуў іх гаворку.

Люка вырашыў скарыстаць выпадак, каб выклікаць хлопца на размову.

— Што ты маеш на ўвазе? — спытаў ён.

— Жыццё іх нічому не навучыла... нічагуткі не зразумелі! Нават калі б прайшлі тысячы войнаў, яны засталіся б такімі. Па-ранейшаму захапляліся б: «Якая цудоўная казарма!» Калі я служыў у арміі, у нас быў адзін такі тып. За цэлы год ён не атрымаў ніводнага звальнення. Яго капітан быў проста звер. І вось на каляды атрымаў дазвол на тры дні. Уяўляеш: за цэлы год службы! Дык пасля таго пачаў гаварыць, што капітан, па-сутнасці, не такі ўжо і блякі чалавек. Нават па-свойму добры!

— Хіба яны вінаваты ў гэтым? — заўважыў Люка.

— А ты,—працягваў Людзьы,—будуеш новую казарму. Сюды загоняць сотні няшчасных, і будуць вучыць іх, што людзі не ўсе аднолькавыя, што ёсць мільёны такіх, якіх нават карысна знішчаць.

— Так заўсёды было,—сказаў Люка.— Што мы можам змяніць?

— Заўсёды было? Цудоўна, тады і не наракайце, няма чаго скардзіцца. Суцяшайцеся тым, што «заўсёды так было».

— Я таксама гаварыў так, калі быў салдатам,— памяркоўна загаварыў Люка,— але цяпер аб гэтым больш ніхто не думае, усё хутка забываецца. Той, хто загінуў, загінуў, хто застаўся, той жыве. Нельга ж увесь час думаць пра мёртвых.

— Гэта праўда,— прамовіў Луіджы.— Той, хто загінуў, загінуў. Але калі бомба на тваіх вачах загубіць бацьку і маці...— ён зірнуў на Люку, як быццам хацеў сказаць нешта яшчэ, але, відаць, перадумаў і не скончыў.

Люка думаў пра яго словы. Ён яшчэ ніколі не чуў, каб хлопец гаварыў так горача. Хацелася працягваць размову, каб болей зразумець хлопца.

— На маю думку,— загаварыў ён,— ніводная дзяржава не можа абысціся без таго, каб не ўзбройвацца, не павялічваць армію...

— Дзяржава — вораг чалавека,— адказаў Луіджы.

Значыцца, ён не мог быць камуністам.

— Тады маюць рацыю анархісты...— працягваў Люка, імкнучыся распытаць як мага больш.

Луіджы паглядзеў на яго з цікаўнасцю.

— Я не анархіст.

Зноў збочылі ў невялікую вуліцу.

— Мы амаль што прыйшлі,— папярэдзіў Луіджы.

Яны былі на самай ускраіне, дзе горад выстаўляе ў вокнах сваю старызну і галечу.

— Як клічуць твайго сябра? — спытаў Люка.

— Альберта.

— Думаеш, ён сапраўды будзе карысны для мяне?

— Магчыма, у яго шмат знаёмых. Ёсць у яго свае заганы, але ўвогуле ён хлопец нядрэнны.

— Будзем спадзявацца, што ён не адмовіцца дапамагчы мне,— прамовіў Люка.

— Будзем спадзявацца. Ён часта бывае ў доме графіні Рампэрці.

— Ты таксама бываў там? — спытаў Люка.

— Я?..— прамовіў Луджы, нібы здзіўлены нечаканасцю пытання.

— Твой сябра чым займаецца?

— Вучыцца ва універсітэце, на апошнім курсе юрыдычнага. Заўсёды кажа, што нічога не вучыць, але потым здае ўсе экзамены і паспяхова пераходзіць на наступны курс. Ён з тых, хто хоча зрабіць кар'еру. І, відаць, дасягне свайго.

— А гэта графіня, хто такая?

— Я яе не ведаю. Ведаю толькі, што па серадах, здаецца, яна наладжвае прыёмы,— звычайна, як цяпер робіцца ў многіх багатых дамах.

— І хто там бывае?

— Людзі, якія маюць нейкую вагу,— адказаў Луджы, паціснуўшы плячыма.— Дзелявыя людзі, палітычныя дзеячы. Буржуазная завядзёнка,— дадаў ён пагардліва.

— Ты не падумай, што я шукаю гэтых сувязей, каб выхваляцца,— прамовіў Люка.— Наліха яны мне? Але без рэкамендацый і знаёмстваў зараз нікуды не паткнуцца.

— Цяпер часы такія,— адказаў Луджы.— Часы рэкамендацый. І правільна, што стараешся змагацца, як можаш.

VII — Ах, вы таксама сюды вучыцца? Вельмі прыемна! — усклікнула графіня Рампэрці, гасцінна ўсміхаючыся хлопцам.

Альберта прадставіў Люку як свайго таварыша па універсітэту. Па-сутнасці, як здавалася Люку, у гэтым яго сябра быў не надта ўжо далёкі ад ісціны. Калісьці раней ён жа марыў вучыцца і, каб была магчымасць, сапраўды навучаўся б цяпер у нейкім горадзе. Яго бянтэжыла і непакоіла зараз іншае: Альберта, калі званіў напярэдадні сінёры, назваў яго сынам вядомага на Поўначы доктара; яго прозвішча, як ён ведаў, не супадала з прозвішчам ніводнага славутага чалавека, і гэтая акалічнасць выклікала непрыемнае пачуццё трывогі, ад якога хлопец ніяк не мог пазбавіцца. «Гэта было неасцярожна», — з жалем думаў ён. Але жанчына, здавалася, не звярнула асаблівай увагі на новага чалавека. Яна была гасцінай, сардэчнай, і пасля некалькіх звычайных у такіх выпадках фраз, пакінула хлопцаў і пайшла да іншых гасцей. На Люку яна зрабіла нядрэннае ўражанне. Графіня была маладая, даволі прыгожая, эlegantная, росту хутчэй высокага, з пышнымі валасамі, якія адлівалі медзю.

— Такім чынам... галоўнае зроблена, — сказаў Альберта, накіроўваючыся да балкона, дзе нікога не было. — Гульня пачалася. Як табе здалася жанчына?

— Нішто сабе, прынамсі, вельмі шчырая, — адказаў Люка, ідучы побач з ім.

— Я не аб тым пытаюся. Хто ведае, добры чалавек ці не? Мне, напрыклад, ніколі не ўдавалася адрозніць добрых ад дрэнных. Можна таму, што я не сустракаў ні цалкам добрых людзей, ні зусім

дрэнных. На маю думку, усе людзі аднолькавыя. Я хацеў спытаць, як яна табе здаецца фізічна.

— Даволі прыгожая, відаць, яшчэ маладая. Колькі ёй год?

— Мусіць, каля сарака. Але яна вельмі даглядае сябе, бачыў, якія грудзі? Заўважыў, як яна висока падымае іх? Выпінае, аж ледзь саскі не высоўваюцца, — ціха гаварыў Альберта, абыякава пазіраючы на бакі.

— Гэта праўда...

— Але з ёй нічога не зробіш, яна належыць толькі мужу і любоўніку.

— Ты ўпэўнены, што ў яе ёсць любоўнік? — спытаў Люка, думаючы, што гэта звычайныя плёткі, якія заўсёды ходзяць вакол жанчын, асабліва прыгожых і багатых.

— Ага, — пацвердзіў Альберта, — гэта даўно вядома. Ды і нічога дзіўнага: яе мужу ўжо пад шэсцьдзсят. Паквапілася на яго багацце. У жанчын заўсёды так, калі яны выходзяць замуж з-за грошай: нацешацца грашыма, а тады пачынаюць думаць і пра астатняе, — дадаў Альберта, смеючыся.

Ён павярнуўся, шукаючы некага позіркам:

— Любоўніка яшчэ няма. Як прыйдзе, я табе пакажу.

Яны стаялі, абалершыся на парэнчы балкона, і глядзелі на горад. Унізе праходзіла невялікая вулачка, звільстая і вузкая, якая нібы ўзбіралася ўгору паміж дамоў. Непадалёк пачыналіся сады прыгожых асабнякоў, густа зарослыя дрэвамі, так што сярод зеляніны ледзь відзеліся самі будынкі. Насупраць за высокім мурам уздымалася некалькі старых піній. Уздоўж вуліцы на тратуарах радамі раслі тонкія пруткі алеандраў.

Альберта здаўся Люку неблагім чалавекам. Хлопец спытаўся ў яго пра Луіджы, але Альберта таксама ведаў аб ім не вельмі многа. Яны пазнаёміліся ў нейкай карчме, дзе разам абедалі. Зараз Альберта нават не ведаў, дзе Луіджы жыве, таму што пасля таго, як яны разам хадзілі абедаль, хлопец перабраўся на новае месца. Альберта быў прадстаўлены графіні нейкім сябрам яго бацькі і час ад часу прыходзіў сюды па серадах, у дні прыёму, каб падтрымліваць некаторыя знаёмствы, якія калі-небудзь маглі спатрэбіцца.

Ён адчуваў сябе на дзіва свабодна сярод гэтых людзей. Трымаўся з годнасцю і разам з тым натуральна, умеў сачыць за размовай, выбраць патрэбныя словы, каб не здацца ні надта банальным, ні вельмі сур'ёзным; ведаў каму пайсці насустрач, каб паціснуць руку, каму сказаць прыемнае слоўца і ад каго, наадварот, трэба трымацца далей. Нават у кампліментах ён быў надзвычай гібкі і хітры, ніколі не выказваў іх адкрыта. У гэтым, мабыць, выяўлялася яго адукаванасць — ён быў з добрай сям'і. У нейкі момант Люка шчыра пазайздросціў яго здольнасці. І сказаў аб гэтым Альберта. Той рассмяяўся.

— Глупства, — гаварыў ён шчыра. — Тут вядуцца самыя бязглуздыя размовы, словы, якія ты чуюш, нічога не варты. Глядзі, як робяць астатнія, і сам рабі тое ж самае. Галоўнае, ніколі не кажы праўды. Бачыш, як яны робяць? Усе маўчаць, кожны думае сам сабе, і ніхто не гаворыць пра свае справы.

— Дык пра што ж тады гаворыць?

— Пра самыя бязвінныя рэчы, пра нішто, пра надвор'е... во, сама лепш пра надвор'е: якое павет-

ра, як горача ці холадна, якое будзе лета... А калі давядзецца гаварыць пра сябе, калі спытаюць што-небудзь,— тады выдумляй як мага больш. Калі ёсць у цябе адзін, кажы, што маеш дзесяць.

— А ці паверыць хто?

— Не паверыць, вядома, бо ніхто не верыць у тое, што гавораць другія; тут заўсёды робіцца скідка. З дзесяці, пасля скідкі, пакідаецца сама болей палова. Гэта значыць, застаецца пяць; і такім чынам, ты атрымліваеш чатыры ачкі. Як у тым магазіне: калі прыходзіш, гандляр заўсёды называе цану больш той, якую хоча атрымаць. Зразумела?

— Але ж тут не крама, сярод гандляроў гэта іншая справа.

— Хіба мы ўсе не гандляры? Кожны з нас — тавар, які ў вачах іншых мае тую ці іншую цану, і крыў божа, калі ты дасі зразумець, што твой тавар танней і горшы за іншы! Мы гандлюем самі сабой. У горшым выпадку,— дадаў Альберта,— ёсць заўсёды добры спосаб не памыліцца і цудоўна выглядаць перад іншымі: гэта маўчаць... Праўда, гэта таксама нялёгка, цяжэй разумна маўчаць, чым гаварыць.

Люка ўсміхнуўся, зацікаўлены разважаньнямі сябра. Альберта заўважыў, што некалькі гасцей накіроўваюцца да іх на балкон.

— Хадзем,— сказаў ён Люку. Яны вярнуліся ў залу, дзе госці сядзелі ў крэслах і на канапах, альбо размаўлялі стоячы, сабраўшыся невялікімі групкамі. Тут было і некалькі жанчын. Час ад часу хто-небудзь з гасцей выходзіў у суседні пакой, робячы выгляд, што шукае кагосьці. Люка ўжо стаміўся стаяць, але свабодных месц, дзе можна было б сеці, не было.

Пажылы чалавек з чырванаватым тварам і палысelay галавой вярнуўся з суседняга пакойчыка ў залу і, праходзячы міма, усміхнуўся, вітаючыся з Альберта. Хлопец адразу рушыў за ім, спыніў чалавека і пачаў гаварыць пра палітычны артыкул, з якім той, відаць, выступіў у газеце. Люка здзівіўся, пачуўшы, што Альберта робіць заўвагі. Лысы чалавек, які спачатку нібы спяшаўся, раптам ажывіўся, і цяпер ужо сам затрымліваў хлопца, які тым часам неяк непрыкметна паспеў прыйсці да згоды і з газетным артыкулам, і з аўтарам.

— Хто гэта? — спытаў Люка, калі той пайшоў.

Альберта ўсміхнуўся:

— Былы дэпутат, быў вялікім чалавекам да фашызму. Цяпер піша палітычныя артыкулы. Заўчора ў цырульні мне давалося прагледзець адзін з іх. Хай ведае, што я чытаў.

У Альберта тут было многа знаёмых і пра кожнага з іх ён мог што-небудзь расказаць.

— Бачыш вунь тых дваіх, што размаўляюць у кутку? Не паварочвайся. Гэты, у светлым касцюме, некалькі год назад прыехаў сюды з пустымі кішэнямі, а цяпер у яго мільёны. Кажуць, у мінулым годзе падарыў кватэру з сямі пакояў нейкаму міністру, немаведама за якую ласку.

Люка прамаўчаў. Ён сумняваўся ў праўдзівасці слоў хлопца. Альбо гэта звычайныя плёткі, чуткі, сабраныя невядома дзе? Альберта ўсміхнуўся нейкай дзяўчыне, якая, размаўляючы з гасцямі, таксама адказала яму ўсмяшкай.

— Гэта дачка графіні, — ціха сказаў хлопец. — Шкада, што яна непрыгожая. І потым занадта малая, усяго шаснаццаць год.

— Як яе завуць?

— Эстэр.

Дзяўчына была хударлявая; кароткія рукавы сукенкі не закрывалі тонкіх рук з дзіцячымі вострымі локцямі. У яе былі чорныя кучаравыя валасы, бледны, хваравіты твар. Апрача валасоў прыцягвалі ўвагу яшчэ вочы — чарнявыя і глыбокія, у якіх свяціліся задуменнасць і сум, нават калі яна была вясёлай. Неўзабаве яна пакінула кампанію і, усміхаючыся, падышла да Альберта.

— Як маешся, Альберта? — спытала яна па-сяброўску.

Альберта прадставіў Люку, і дзяўчына шчыра паціснула хлопцу руку.

— Усё вучуся, — адказаў Альберта жаласным тонам. — Вучуся як ніколі. Трэба здаць чатыры экзамены, і два з іх вельмі цяжкія. У нас ёсць адзін прафесар, які ганяе па два-тры разы. Я ўжо здаваў яму некалькі прадметаў. На цэлы год зацягнулася. Нават думаю, ці не перайсці ў другі ўніверсітэт. Многія так робяць. Як толькі надыходзіць час здаваць яго прадмет, яны пераводзяцца ў другі ўніверсітэт, каб толькі не здаваць яму.

Эстэр з трывогай паглядзела на хлопца.

— Дык ты паедзеш адсюль? — спытала яна з жалем.

— Хто ведае, пабачым... — бесклапотна адказаў Альберта.

Люка са здзіўленнем слухаў размову. Яму здавалася, што паміж Альберта і дзяўчынай існуе даўня і не зусім звычайная дружба.

— А як ты? Што новага ў тваёй школе? — спытаў Альберта.

— Не ведаю, калі і скончу. Асабліва цяпер не

хочацца, як пацяплела... Я ўжо намагаюся, але вельмі надакучыла.

— Ах,— усклікнуў Альберта,— у цябе раптам знікла ахвота вучыцца? Ты ж так любіла...

Эстэр усміхнулася:

— Можа, не зусім знікла, але астыла. Сёлета нешта не хочацца ўвесь час аддаваць школе.

— А што здарылася?

— Не ведаю, проста так.

— Та-а-к,— прамовіў Альберта. Ён хацеў яшчэ нешта сказаць, але стрымаўся.

Эстэр запытальна паглядзела яму ў твар.

— Ты прыйдзеш у наступную сераду? — потым павярнулася да Люкі: — Вы таксама прыйдзеце да нас? Прыходзьце разам, га?

— З прыемнасцю,— згадзіўся Люка.

— Бачыш, у мяне сапраўды шмат работы...— адказаў Альберта.— Хвіліны вольнай няма.

Эстэр падняла на яго вочы:

— Прыходзь, калі будзе настрой,— сказала яна сур'ёзна.

— Каб толькі ад гэтага залежала...— прамовіў Альберта.

Калі Эстэр пайшла, Люка сказаў, што вельмі рады быў з ёй пазнаёміцца. Альберта нічога не адказаў, сочачы за двума хлопцамі і дзяўчынай, што размаўлялі аб нечым каля акна. Ля іх зноў прайшоў той чалавек, з якім Альберта гаварыў аб палітыцы.

— Як яго прозвішча? — спытаў Люка.

— Каго?

— Таго, з кім ты гутарыў.

— Рыгоні, адвакат Рыгоні.

Люка падумаў, што знаёмства з ім магло б быць

для яго карысным. Альберта нібы адгадаў яго думку.

— Цяпер ён не мае ніякай вагі, — сказаў ён. — На апошніх выбарах, праўда, вылучаў сваю кандыдатуру, але праваліўся.

— А-а! — прамовіў Люка, расчараваны.

— Аднак можа здарыцца, што ён зойме добрую пасаду, тут ніколі не ведаеш... Табе варта пазнаёміцца з ім, калі гэта цябе цікавіць. Але хадзем, падыдем туды, там таксама знаёмыя, — дадаў Альберта, паказваючы на хлопцаў каля акна.

Сапраўды, з ім прывіталіся, як з даўнім сябрам:

— Салют, Джорджыю! Прывітанне, Джавана! — гаварыў Альберта, паціскаючы іх рукі. Той, каго звалі Джорджыю, паклаў руку на плячо Альберта і працягваў гаварыць. Ён расказваў пра сваю паездку ў Амерыку, дзе ён у якасці журналіста правёў некалькі месяцаў. Дзяўчына слухала, абaperшыся на створку адчыненага акна, і здавалася, сумавала. Ёй, відаць, было ужо пад трыццаць, як і трэцяму хлопцу, які таксама стаяў безуважны да ўсяго, з нейкай пагардай пазіраючы навокал сябе.

— Народ там нейкі халодны, абыякавы. Іх, здаецца, нічым не проймеш, — расказваў Джорджыю. — Вы толькі паслухайце. Аднаго разу нам дазволілі паглядзець аэрадром у Фларыдзе. Быў канец тыдня, і на палігон прыехала група акцёраў вар'етэ, каб выступіць перад салдатамі. Закончылі, як заўсёды, стрып-тызам: на сцэне з'явіліся дзве жанчыны; адна была апранута па-мужчынску, а другая танцавала вакол яе, раздзяваючыся пад музыку. Спачатку здымае спадніцу, кідае яе на сцэну, потым кофточку, пасля сарочку і ўсё астатняе. Нарэшце застаецца зусім голай, як нарадзіла маці,

кладзецца ў ложак, а другая, апранутая мужчынай, пачынае іграць ролю палюбоўніка, які прыйшоў да сваёй каханкі.

Дзяўчына засмяялася:

— А ты што рабіў?

— Што рабіў? Мне нічога не заставалася, як пакутаваць і маліцца, каб пакуты як хутчэй скончыліся. Але астатнія глядзелі абыякава, адны пазяхалі, другія выходзілі. А калі спектакль скончыўся, усе пачалі спакойна гуляць у косці, як быццам нічога не адбылося. Уяўляеш сабе італьянскіх салдат у той Фларыдзе: надвор'е цёплае і мяккае, і вось ім у суботу, пасля цэлага тыдня, праведзенага ў мужчынскай кампаніі на палігоне, раптам паказаць спектакль з раздзяваннем?

— Уяўляю,— адказала дзяўчына.— Трэба было б выклікаць паліцыю са слэзатачывымі бомбамі.

— Мы проста дзікуны,— прамовіў трэці пагардліва.— Хіба мы цывілізаваныя людзі, здольныя разважаць і стрымлівацца?

Яны пачалі спрачацца, успамінаючы выпадкі, пра якія паведамлялі газеты. Люка слухаў, думаючы ў той жа час пра адваката Рыгоні: як лепш падысці, каб пазнаёміцца з ім? Адвакат здаваўся яму чалавекам даволі простым, і гэта прымусіла спыніць выбар на ім. Трэба было сярод іншых вылучыць аднаго для «апрацоўкі», як казаў Альберта. І Люка вырашыў «апрацаваць» адваката Рыгоні.

Альберта развітаўся з сябрамі і прапанаваў Люку ісці. Ён стаіўся, хацеў прайсціся па вуліцы. У дзвярах яны сустрэліся з Эстэр, якая, відаць, чакала іх.

— Вы ўжо надумаліся ісці? — спытала яна, падыходзячы,

— Так, пара, ужо даволі позна,— адказаў Альберта.

— Тады да наступнай серады? — Потым звярнулася да Люкі: — І вы напаміце яму, калі забудзе? Ён такі заняты...— дадала яна, усміхаючыся, але ўсмешка атрымалася штучнай, амаль сумнай.

Люка шчыра ўсміхнуўся дзяўчыне:

— Не сумнявайцеся,— адказаў ён сур'ёзна.

Эстэр горача, з удзячнасцю паціснула яму руку.

VIII Ліст паперы быў увесь спісаны, на ім не засталася месца нават для невялікага дрэўца, нават для танюсенькага кіпарыса. У доўгія, аднастайныя рабочыя гадзіны, асабліва ў летнюю спёку, служачыя канторы драмалі, трымаючы ў руках ручку ці аловак. Цяпер лета скончылася, але ў сярэдзіне дня людзей па-ранейшаму хіліла на сон. Наставала цішыня, і ўсе, здавалася, паглыбляліся ў работу. Люка праводзіў гэтыя гадзіны ў прыемных роздумах. Паклаўшы руку з алоўкам на ліст паперы, механічна выводзіў на ім малюсенькія домікі і дрэўцы, цэлыя кіпарысавыя гаі, падобныя на бясконцыя рады тонкіх коп'яў. Скончыўшы адзін дамок з некалькіх ліній, як звычайна малююць дзеці, альбо чарговы рад кіпарысаў, ён пачынаў спачатку, пакуль хапала на паперы чыстага месца. Домікі і кіпарысы былі ўсе падобныя адзін да аднаго, як дзве кроплі вады. Люка маляваў іх амаль механічна. Ён сядзеў, схіліўшы галаву над лістом, але не бачыў яго, паглыблены ў свае думкі. Гэта стала ўжо аднастайнай штодзённай звычайкай: Люка падсвядома ведаў, калі чарговы дамок быў

скончаны, калі на лістку не заставалася месца і трэба было выкідаць яго ў кошык і браць новы.

— Засталася яшчэ гадзіна, — прамовіў малады хлапец, што сядзеў за сталом насупраць.

Люка падняў галаву і кінуў ліст у кошык. Паглядзеў за акно: позірк яго спыніўся на прыбіральных, што стаяла пад самым акном і, як знарк, заўсёды трапляла на вочы. Колькі ён пабачыў людзей, што заходзілі і выходзілі адтуль. Людзі ўсіх узростаў, дастаткаў і прафесій. Бывала, падыходзілі групамі; каторыя знікалі ў дзвярах, астатнія цяплява чакалі на вуліцы. Заўсёды ў адзін час з'яўляўся расклеішчык аб'яў са скруткам каляровых папер пад пахай, з вядзерцам клею ў руцэ. Заходзілі старыя, бедна апранутыя людзі; яны затрымліваліся доўга і выходзілі, працягваючы зашпільвацца на вуліцы. Кожны раз, як Люка адрываў вочы ад стала, позірк міжвольна скіроўваўся туды. Гэты спектакль працягваўся ад раніцы да вечара, пачынаўся зноў назаўтра, потым паслязаўтра і так бясконца.

Люка заўважыў, што сёй-той ужо хадзіў у плашчы. Некалькі дзён запар ішоў дождж, які пагасіў тое нямногае цяпло, што засталася восені ў спадчыну ад лета. Як хутка праляцелі гэтыя месяцы! Лета было спякотнае, магчыма, таму рабочыя працавалі горш, і казармы не былі скончаны ў прадугледжаны тэрмін. Такім чынам, яшчэ цэлы месяц Люка меў зарплату і работу. За гэты час ён спадзяваўся неяк уладкаваць свае справы, але пакуль што нічога не прыдумаў. Часовыя служачыя, прынятыя з выпрабавальным тэрмінам, працавалі цяпер неахвотна, сядзелі заклапочаныя. Пайшлі чуткі аб звальненні, часам проста плёткі без ніякай падставы, але яны рабілі цяжкае ўражанне. Часам Люка чуў, як называлі

яго імя. Ён быў амаль упэўнены, што яго звольняць. За ўвесь час хлопец усяго два ці тры разы бачыў гаспадара; ён прывітаўся, але той нават не павярнуў галавы. Магчыма, проста таму, што сустракаліся яны знячэўку, на лесвіцы ці ў калідоры.

Цяпер трэба было рыхтаваць нейкую глебу, знайсці каго-небудзь, хто ў зручны момант мог бы пазваніць гаспадару або напісаць яму адпаведную паперку. Але хто мог гэта зрабіць? Салон у графіні быў закрыты ўсё лета, бо яна пераехала на дачу. Такім чынам, Люка не здолеў скарыстаць ніводнага знаёмства або завесці сапраўдныя сувязі ці сяброўства з кім-небудзь, нават не бачыў адваката, на якога ўскладаў надзеі. Будаўніцтва казармы зацягнулася на месяц, але зараз яно зноў няўхільна падыходзіла к канцу. Што рабіць пасля? Няўжо давядзецца ўсё пачынаць спачатку?

Страшна ўсё пачынаць спачатку. Адна думка пра гэта прыводзіла яго ў адчай, гняла душу. Каб ведаць, што ён застанеца, Люка згадзіўся б на любую работу. Хай бы давялося ўсё жыццё працаваць простым служачым, без надзеі пайсці далей, без перспектывы ўзняцца. Толькі б быць упэўненым у заўтрашнім дні, толькі б ведаць, што ў канцы кожнага месяца ў цябе будзе ў кішэні пэўная сума грошай, хай невялікая, але надзейная.

Так разважаў Люка ў доўгія часы на працы, гэтыя думкі ўсё часцей займалі яго розум, чым менш заставалася працаваць. Часам жа, наадварот, перспектыва карпець праз усё жыццё за гэтым маленькім столікам уяўлялася яму занадта благою. Ён глядзеў на старых служачых, тых, што былі пастаяннымі, штатнымі ў канторы. Гэта было відовішча, вартае жалю. Заўсёды тыя ж цёмныя касцю-

мы з нарукаўнікамі, каб не праціраліся локці, заўсёдня размовы пра гаспадара, пра фірму, спрэчкі пра палітыку, нават тыя ж самыя аргументы, якія паўтараліся бясконца, як быццам кожны дзень мелі новы сэнс. Можна, дзеля гэтага, менавіта, і была прыдуманая палітыка: каб даць людзям магчымасць пагаварыць; дзеля гэтага існавалі войны: каб любой цаной змяніць жыццё з-за цягі да бяздоння, якую адчуваюць істоты кволя і слабыя духам. Яны не зласлівілі; Люка нават чакаў, што пачуе больш плётак і нагавораў. Усе яны былі ўвогуле добрыя хлопцы, людзі, у якіх дома былі жонкі, якія мелі дзяцей, што бегалі на двары ці сядзелі на школьных партах. Калі, бывала, хто паколе палец, дык бяжыць у аптэку на плошчы і вяртаецца, перапэчкаўшы ёдам ледзь не ўсю руку. Калі іх прасілі пазычыць трохі грошай, яны давалі адразу, не вымушаючы перапрошваць сябе, таму што ведалі становішча іншых з прыкладу свайго ўласнага. Да грошай яны ставіліся з вялікай павагай. Да невялікіх сум адносіліся бадай-што з большай павагай, як да значных капіталаў, прывыкшы да рэальнасці мізэрных заробкаў. «Відаць, і яны,— гаварыў сабе Люка,— у мае гады думалі пра тое ж, пра што думаю я, але з цягам часу зрабіліся такімі. От і я, мусіць, зраблюся падобным да іх і не буду адчуваць жахлівасці гэтага становішча».

Чым бліжэй было да заканчэння казармаў, тым часцей вярталіся да гэтага думкі Люкі. Досыць было ўбачыць каго-небудзь у плашчы, як ён пачынаў думаць, што хутка надыйдзе зіма з усімі непрыемнасцямі, якія яна прыносіць таму, хто не мае кавалка хлеба і сталага кута. Лета скончылася. І былі ўжо далёка ў памяці некалькі чудоўных дзён,

якія яно прынесла. У самую гарачыню, па нядзелях, ён колькі разоў выязджаў за горад з Луіджы і Лідзіяй. Дзяўчына ў гэтыя дні была вольная ад свайго «гаспадара». Яны сядалі ў цягнік і ехалі далей ад пыльных гарадскіх вуліц, на ўлонне прыроды; выходзілі на глухім прыпынку, дзе вакзалам служыла малюсенькая чыгуначная будыніна з адзіным невялікім пакойчыкам для чакання. За ўсім тут назіраў сам начальнік станцыі, чалавек пажылы, надзвычай сардэчны, які, праводзіўшы цягнік, здымаў з сябе кіцель і шапку і браўся за рыдлёўку, а калі хто-небудзь спыняўся паглядзець на кветкі, ён адразу карыстаўся выпадкам, каб завесці гаворку.

Улюблёным месцам быў ручай, невялікая рачулка, якая збягала з блакітнаватых пагоркаў, што віднеліся на гарызонце, і цякла праз палі, хаваючыся за невялікі лясок. Яны ішлі са станцыі з кошыкам харчоў у руцэ, падымаліся ўверх па цячэнню да густых зараснікаў трыснягу, высокага і маляўнічага, што пачынаўся тут ад самай вады. Месца было далёка ад горада, і палі ў гэтыя нядзельныя дні былі бязлюдныя. Тут яны цудоўна бавілі час. Нават Луіджы весялеў і ўвесь час жартаваў. Але самай вясёлай і бесклапотнай здавалася Лідзія. Яна была душой кампаніі, і без яе, нават нядоўгі час, Люка і Луіджы неяк замаўкалі і не ведалі, што рабіць. Яны бралі з сабой купальныя касцюмы і пераапрапаналіся ў трыснягах.

У Лідзіі касцюм быў лёгкі, чырвоны ў белыя буйныя гарошыны. Калі Люка бачыў яе ў купальніку, дзяўчына хвалявала і вабіла яго. Цяпер яна паправілася, клубы яе акругліліся, цела стала пругкае і прыгожае; скура набыла на сонцы здаро-

вае цёмна-аксамітнае адценне. З таго першага вечара Люка ніколі больш не быў з ёй. І хаця даволі часта ён адчуваў жаданне, аднак не адважваўся паказаць гэтага, баючыся сустрэць супраціўленне ці пакрыўдзіць дзяўчыну. Ён чакаў, што, можа, яна сама падасць якую зачэпку, але Лідзіі, здавалася, гэта і ў галаву не прыходзіла. Ці, магчыма, гэтаму заміналі сяброўскія сардэчныя адносіны, што наладзіліся паміж імі ў апошні час.

Лідзія распраналася ў зарасніках, але не надта клапацілася, каб яе не бачылі. Люка таксама, пераапранаючыся непадалёку, імкнуўся не глядзець, каб не хваляваць сябе, але часам не мог стрымацца. Ён паварочваў галаву і бачыў, як бялела між трыснягоў цела Лідзіі, угадваў яе постаць. Аднаго разу здарылася так, што дзяўчына злавіла яго позірк: усміхнулася, але нічога не сказала, працягваючы распранацца. Другі раз яна не змагла зашпіліць бюстгальтар купальніка і выйшла, трымаючы яго ў руцэ, з голымі грудзямі, і папрасіла Люку дапамагчы ёй. Ці рабіла яна гэта наўмысна, не ўсведамляючы, што яна голая? Хлопец не мог зразумець гэтага. А што калі папрасіць яе распрануцца і...? Магчыма, яна б усміхнулася і зрабіла б тое, аб чым ён просіць, а магчыма і залавала б і працягвала б яшчэ доўга пасля гэтага крыўдзіцца і не размаўляць з ім. Гэтую дзяўчыну цяжка было зразумець. Ніколі нельга было ведаць, як яна сябе павядзе. «Шлюха», — часам гаварыў сабе Люка, гледзячы на яе. І тым не менш ён доўгія дні і тыдні жыў з ёй пад адным дахам, і яна здавалася яму зусім звычайнай, як усякая іншая дзяўчына. Дружба і звычка прывялі да таго, што ён усё радзей успамінаў гэтае слова, але зусім выкрасліць яго з памяці не

мог: недзе там, у глыбіні сьвядомасці яно сядзела трывала і ўпарта. Гэтае слова знікала з памяці на больш або менш доўгі час, але потым усплывала знянацку, без ніякай бачнай прычыны, проста так, амаль самастойна, жорстка адштурхоўваючы ад яго Лідзію і паказваючы яе такою, як яна ёсць. Аднойчы так здарылася нават у трыснягах. Калі Лідзія была ў вадзе, яму раптам зноў прыйшла гэтая думка: «Шлюха...» — і ён не мог адарваць позірку ад яе жывата, у якім, між тым, не было нічога агіднага, і па якім сцякала звычайная вада, дрыготкая і празрыстая. «І тым не менш, яна шлюха», — зноў і зноў паўтараў сабе Люка, як быццам хацеў адчуць у гэтым слове яго самы балючы і горкі сэнс. Ён адчуваў жорсткае задавальненне ў тым, што паўтараў яго яшчэ і яшчэ, у тым, што глядзеў на яе і бачыў яе без маскі адзення і падману звычкі.

Але гэта былі цудоўныя дні. Яны плёскаліся ў вадзе, дурэлі, потым клаліся на беразе, сярод трыснягу, сушыцца, і Лідзія лажылася паміж імі. Спачатку Люка сачыў за Лідзіяй і Луіджы, каб высветліць, ці ёсць паміж імі якія адносіны, акрамя дружбы, але нічога не заўважыў. Для Лідзіі Луіджы быў проста сябрам, можа вельмі блізкім, але не больш. Калі хто з іх і меў нешта большае, чым проста сімпатыю, дык гэта Луіджы, хаця і ён заўсёды імкнуўся застацца ў межах дружбы; Люка гэта адчуваў, хоць і не меў ніякіх доказаў. Часам ён заўважаў, як Луіджы глядзеў на дзяўчыну, непрыкметна для яе, пранізлівым, настойлівым позіркам. У той раз, калі Лідзія падышла да Люкі, каб зашпіліць бюстгальтар, Луіджы адварнуўся ўбок і пасля амаль да канца дня не прамовіў ні слова. Люка назіраў і іншыя дробныя дэталі ў іх паводзінах,

але звычайна няпэўныя, якія аднолькава маглі сведчыць і пра нейкія адносіны, і пра тое, што паміж імі нічога не было.

Цяпер усё скончылася. Скончыліся вясёлыя падарожжы, купанні ў ручаі, снаданні ў зарасніках, незабыўныя вяртанні ў цягніку, калі яны бадзёрыя, трохі стомленыя і задумённыя ехалі назад у горад. Цяпер сонца ўжо не пякло, яго цеплыня ледзь адчувалася. Цень на плошчы стаў не такі выразны, ён неяк пабляднеў, часам зусім знікаў і з кожным днём рабіўся ўсё даўжэйшым. У канторы пачаліся размовы пра пакупкі на зіму, расходы на ацяпленне, пра паліто, якое трэба было купіць альбо пераніцаваць, рабілі прагнозы на халады, якія абяцалі быць суровымі. І будаўніцтва казармы падыходзіла к канцу.

— Колькі цяпер часу? — спытаў Люка.

— Пара ўжо ісці,— адказаў хлопец, што сядзеў насупраць, устаючы з-за свайго століка і паціраючы рукі.

Люка таксама ўстаў. Служачыя спускаліся па лесвіцы, ажыўлена размаўляючы. У іх быў звычайны настрой людзей, якія скончылі дзённую працу і спяшаюцца дадому. Яны гучна размаўлялі, спрачаліся, жартавалі. Часам спыняліся на прыступках, каб паслухаць ці сказаць што-небудзь калегу, і здавалася, што цяпер, калі работа скончана, яны з прыемнасцю марудзяць на лесвіцы канторы.

Выходзячы, Люка заўважыў, што насустрач яму ідзе Лідзія: ён спыніўся, здзіўлены. Гэта здарылася ўпершыню, ён не ведаў, што думаць, але быў задаволены, што яна прыйшла. Некаторыя калегі павярнуліся і паглядзелі на Лідзію, сёй-той з маладых хлопцаў усміхнуўся Люку.

Дзяўчына была ў прыгожай сукенцы і ў жакеці-ку, які рабіў яе яшчэ больш зграбнай.

— Якім ветрам? — спытаў Люка.— Ёсць што-небудзь новае?

— Нічога, усё па-старому,— адказала дзяўчына.

Люка накіраваўся да трамвайнага прыпынку.

— Не,— запярэчыла Лідзія,— пойдзем пешшу. Я хачу трохі падыхаць паветрам.

— Што здарылася? — паўтарыў хлопец.— Як ты надумалася прыйсці сюды?

— Так,— адказала Лідзія.— Я праходзіла тут непадалёку.— Потым запытальна зірнула на хлопца: — Чаму ты пытаешся? Я зрабіла дрэнна?

— Не, не,— запярэчыў той,— наадварот, я вельмі рады.

Яны, не спяшаючыся, ішлі ўдоўж тратуара. «Хто нас тут ведае? — пытаў сябе Люка.— Хто ведае, хто мы такія?»

Яму было прыемна адчуваць побач жанчыну, ісці разам з ёю ў натоўпе. Вечарэла, сям-там пачыналі запальвацца агні. У паветры, у людзях, што ішлі па тратуарах, было штосьці радаснае, святочнае, яснае. Трамваі праходзілі з мяккім шумам, гул людскога натоўпу і шум транспарту зліваліся ў адзіную гармонію гукаў, пазбаўленую тых рэзкіх таноў і раздражняльнай звонкасці, якія бываюць у сонечны дзень. Неонавыя агні стваралі казачную атмасферу нейкага шматкаляровага, радаснага свету. Часам хто-небудзь штурхаў Люку, але ён не злаваўся, як гэта здаралася з ім удзень, было нават прыемна адчуваць гэтыя штуршкі: натоўп быў нібы фонам, тым асяроддзем, у межах якога знаходзілася яго часовае радасць.

Неўзабаве Люка заўважыў, што ў Лідзіі ёсць нешта такое, чаго яна не хоча яму сказаць.

— У цябе сёння прыгожая сукенка,— сказаў ён, каб пачаць размову.

Лідзія кінула на яго позірк, але нічога не адказала.

— Табе яна не падабаецца? — спытаў Люка.

Дзяўчына паціснула плячыма:

— Што табе да яе? Ты заўсёды гаворыш пра тое, што цябе не цікавіць.

Люка пакрыўдзіўся, але змоўчаў.

— Ты памыляешся,— сказаў ён пасля паўзы.— Ты часта памыляешся ў адносінах да мяне.

— Так, яна прыгожая,— адказала дзяўчына,— але і каштуе шмат.

— Ты ж, можа, не купляеш іх за свае грошы?

— Амаль што,— прамовіла яна.— Ён хоча, каб я добра апраналася, а дае мала. Крый божа, калі ўбачыць мяне ў старой сукенцы, пачынаецца гвалт, ледзь не збіраецца кінуць мяне. А сам лічыць кожнае сольда.

— У кожным разе, яны застаюцца ў цябе.

— Не. Ён ужо сказаў мне, што потым забярэ. Будзе трымаць для той, другой, якая будзе пасля...— сказала дзяўчына і голас яе здрыгануўся.

Яны паволі праходзілі па вуліцах, міма яркіх, асветленых неонам вітрын, міргаючых надпісаў. Люка абдумваў, што сказаць Лідзіі, каб не пакрыўдзіць дзяўчыну і развеяць сумныя думкі, якія так прыгнятаюць яе.

— Зойдзем, вып'ем шклянку кавы? — праранавіў ён.

Яму было б прыемна зайсці з дзяўчынай у кафэ.

— Не,— адмовілася Лідзія.

— Чаму?

— Мне пара вяртацца дадому.

— Я думаў, ты сёння вольная, — з жалем правовіў хлопец.

— Не, мне проста абрыдла сядзець зачыненай, і я вырашыла выйсці. Але цяпер час вяртацца.

— А калі ты спознішся?

— Учыніў бы дзікую сцэну, каб прыйшоў і не застаў... — адказала дзяўчына. Потым паціснула плячыма і рашуча дадала: — Хай ён наложыць галавой, гэты стары кот, тым больш...

— Тым больш, што?..

— Гэта не працягнецца доўга. Я бачу, што яму надакучыла.

Люка не знайшоў, што адказаць. Ён зразумеў, што кава тут не дапаможа, і пайшоў моўчкі. У яго пачало ўзнікаць глухое раздражненне супроць дзяўчыны, якая ішла побач і сваім маўчаннем псавала яму вечар; і з гэтым раздражненнем зноў выплыла тое слова, што таілася недзе ў глыбіні свядомасці.

— Робіцца холадна вечарамі, — уваходзячы, сказаў Луіджы.

— Я даўно ўжо надзяваю цёплую ваўняную кофту, — адказала старая, ідучы наперадзе яго па калідоры. — Летась у гэты час я нават і не думала пра яе. З кожным годам цяпер горш.

— Люка дома?

— Сядзіць у кухні. Заходзь.

Луіджы ўвайшоў і прывітаўся з хлопцам, які сядзеў, трымаючы на каленях кацяня.

— Ён добра сагравае, не трэба і печкі,— заўважыў Люка.

— Чарнамысы стаў зусім вялікі,— сказаў Луіджы, паглядзіўшы ката.

— Як заяц, чаго яму не расці,— дадала старая. Луіджы ўсміхнуўся і сеў каля стала.

— Як жывецца-можацца? — спытаў у старой. — Знайшоўся хто-небудзь на кватэру?

— Усе як згаварыліся,— паскардзілася тая. — Як назнарок: прыйдзе хто-небудзь, зірне і ідзе прэч, не сказаўшы ні калі, ні колькі. Надта пераборлівыя пайшлі. А чаго тут перабіраць ды круціць носам? Можна, у сваёй хаце спалі на лахманах, а прыехаўшы ў горад пачынаюць разбірацца, строіць з сябе паноў. Забыліся, як было ў вайну. Цяпер ім падавай залаты ложкак. Каб я мела яго, дык не сядзела б тут.

— Так заўсёды,— адказаў Люка. — Калі я быў у салдатах і спаў на саламянай цыноўцы, то думаў: «Каб паспаць троху ў ложку, які б я быў шчаслівы». Калі ўвечары трэба было заставацца ў казарме, а некаторыя атрымлівалі звальненне, я гаварыў сабе: «Каб можна было пайсці свабодна ў горад і вярнуцца, калі табе захочацца, я быў бы самым шчаслівым чалавекам у свеце. Яны не ведаюць цаны добраму ложку, вольнаму вечару». Потым дастаткова было трапіць дадому ў адпачынак, і я таксама пачынаў не зважаць на гэтыя рэчы. А пасля, калі пачаліся бамбёжкі і давялося хавацца, усе гаварылі: «Вось толькі б скончылася вайна, і ўсё будзе добра. Жыццё наладзіцца, бо толькі смерць непапраўна». А на наступны дзень пасля заканчэння вайны пачалі галасіць па рэчах. Чалавек, які згубіў адзін толькі веласіпед, крычаў як

апантаны, кляў фашыстаў і немцаў і гаварыў, што ён згалеў праз вайну.

— Табе ўсё гэта балбатня,— запярэчыла старая.— Але я кажу табе, што калі так працягнецца яшчэ месяц, я не ведаю, як буду жыць,— і яна перакуліла чарку віна.

— Хто кажа, што гэта балбатня? — сказаў Люка.

— Ты кажаш.

— Я ніколі не гаварыў такога.

— Ілгун, ты заўсёды строіш кепікі з іншых,— адрэзала старая злосна.

— Але я кажу гэта жартам, хіба нельга пажартаваць?

— Тады ты сам не ведаеш, што вярзеш. А іншым, можа, не да жартаў у такі час.

— Ха, пакуль ёсць на стале бутэлька віна...— усміхаючыся, умяшаўся Луіджы.

— Я адмаўляю сабе ў харчах, але без віна не магу,— адказала старая.— Я была адмовілася, але прастудзілася, і зараз без гэтага нельга.

Луіджы павярнуўся да Люкі.

— Згуляем? — прапанаваў ён.

Узялі карты. Моўчкі згулялі некалькі партый. Старая пайшла ў другі пакой. Скрозь зачыненыя вокны даляталі прыглушаныя гукі вуліцы. Трамвай тут не хадзілі, але ў цішыні былі чуваць іх званкі і мяккі грукат, які, здавалася, быў недзе зусім блізка. З крана, відаць не шчыльна закручанага, манатонна, праз роўныя прамежкі часу, падалі буйныя кроплі. У цішыні гук быў ясны, звонкі, амаль металічны. Нават калі кропля ападала, здавалася, у пакоі яшчэ працягваў дрыжаць тонкі звон. І як толькі наставала цішыня і недзе пад столлю заміра-

ла апошняя нота, падала наступная кропля. Яны як быццам адмяралі час, гэтыя кроплі, і прадказвалі набліжэнне нечага неппраўнага, няўмольнага, нечага, што не спяшалася адбыцца, але павінна было непазбежна здарыцца. Яны падалі як назнарок,— адна за другой,— таму нельга было не думаць пра іх, не звяртаць на іх увагі. І разам з папярэджаннем у іх адчувалася нешта сумнае, жалобнае.

— На гэты раз мне нешта не шанцуе,— парушыў маўчанне Луіджы.— Сёння табе пашчасціла.

— Дзе там...— махнуў рукой Люка. «Добрае шчасце!» — хацеў сказаць ён.

— Як у цябе з работай?

— Засталася некалькі дзён,— адказаў Люка.— Хутка ўсё скончыцца.

— І што тады? — спытала старая, якая тым часам увайшла і слухала іх размову.— Відаць, застанешся без працы?

— Не ведаю,— адказаў хлопец.

Ён узяў ката, паставіў яго на стол і пачаў асцярожна гладзіць. Старая зноў наліла сабе віна.

— Ты ж зноў будзеш без работы! — паўтарыла яна.

— Не ведаю,— сумна прамовіў Люка.— Пакуль што я нічога толкам не ведаю.

Ён пачаў гуляць з катом, рухаючы пальцам перад яго мордачкай. Той працягваў лапкі, імкнучыся схопіць палец. Луіджы перабіраў карты, нібы пералічваючы.

— Гэта кепская гісторыя, — заўважыла старая.— Трэба ўжо цяпер высветліць што і як.

— Ты бачыў Альберта? — спытаў Луіджы.

— Ага, на тым тыдні.

— Што ты думаеш пра яго?

— Цяжка яшчэ сказаць, я вельмі мала яго ведаю, але здаецца, што, па сутнасці, хлопец ён не-благі.

— Па сутнасці, так. Але хто, па сутнасці, не з'яўляецца добрым,— прамовіў Луіджы.— Калі гаварыць «па сутнасці», то кожны чалавек — анёл. Я мяркую так: ва ўсіх нас спачатку ёсць шмат добрага, шчырага. Але потым, калі мы жывём побач, пачынаецца барацьба за існаванне, прачынаецца ў чалавеку інстынкт быць першым, мець больш за іншых,— і гэта псуе яго, вынішчае ў ім дабрату.

— Дзіва што! Мы ж самі так думаем: калі чалавек добры, дык мы лічым яго або дурнем, або хітруном, які нешта ўтойвае. Не верым, што чалавек можа рабіць добрае проста так, нізавошта.— Люку чамусьці прыгадаліся яго візіты да знаёмых дона Альда з рэкамендацыйнымі лістамі.— Усе мы такія!

— І ўсё ж людзі працягваюць гаварыць, што дабрадзеянасць — цудоўная рэч,— заўважыў Луіджы.— У людзей столькі прыгожых слоў і прыгожых думак... шкада, што ўсё гэта толькі ў іх галовах.

— То выходзіць, што нічога не застаецца, як навучыцца таксама абдурваць і хітраваць, і прыстасоўвацца, як Альберта.

— Выходзіць, нічога не застаецца,— сурова адказаў Луіджы.— Пакуль усе пераконваюць сябе ў гэтым, пакуль гавораць «нічога не зробіш». Яно, канешне, нічога не зробіш, калі думаць і дзейнічаць так. І заўсёды будзе так, пакуль кожны будзе трымаць у галаве свае ідэі, думкі пра герояў, прыклады вялікіх людзей... пакуль будуць верыць у гас-

падара, у начальніка і кар'еру, пакуль існуюць самыя словы «выйсці ў людзі». Ух, як падабаецца людзям мець грошы, жанчын, багацце, як прагнуць камандаваць іншымі! Праз гэта, сапраўды, людзі проста шалеюць, гатовы кінуцца галавой у вяр.

Люка змоўчаў, баючыся раззлаваць Луіджы.

— Аднак у Альберта,— дадаў той, раптам супакоіўшыся і рэзка мяняючы размову,— ёсць таксама добрыя якасці.

— Вядома. Ён умее трымацца, але надта пыхлівы і спрытны.

Размова спынілася, бо Луіджы нічога не адказаў. Ён паволі перакладваў карты з адной рукі ў другую, але было відаць, што ён думае пра іншае. Потым, не падымаючы вачэй, сказаў:

— Прынамсі, калі ўбачыш яго, перадай ад мяне прывітанне.

— Добра,— адказаў Люка.

— Толькі глядзі, каб не забыўся,— папярэдзіў яшчэ раз Луіджы.

Ён зноў пачаў перакладаць карты. Калі ўсе яны апынуліся ў левай руцэ, ён пачаў па адной перакладаць у правую.

— І Лідзіі перадай прывітанне, яна добрая дзяўчына...— і зноў папярэдзіў: — Абавязкова.

Люка збянтэжана паглядзеў на яго. Толькі цяпер яму здаліся дзіўнымі гэтыя прывітанні.

— Чаму? Ты збіраешся некуды ехаць?

Луіджы незадаволена паглядзеў на яго, нібы гаворачы: «Не задавай лішніх пытанняў». Але Люка зноў запытаў:

— Чаму?

У вачах Луіджы ўспыхнулі агеньчыкі і здалося, што ён хацеў нешта сказаць, але змоўчаў і зноў

пачаў паволі перабіраць карты. Люка ціха гладзіў ката, думаючы пра словы Луіджы. У кухні запанавала цішыня, і недзе далёка пачуўся глухі, адчайны крык, які раз-пораз паўтараўся, усё такі ж умольны і трывожны.

— Што гэта такое? — прыслухаўся Луіджы.

— Сава,— адказаў Люка.— Галосіць ужо некалькі тыдняў. Відаць, у званіцы на суседняй вуліцы.

Крык гэты быў падобны на ікаўку альбо рыданні чалавека, які не ўмее, але ўвесь час спрабуе заплакаць. Крык падобны на стогн: надрыўны, адчайны, пакутлівы. Гэта быў гук, народжаны цемрай, і ў настойлівасці, з якой ён паўтараўся, было нешта злавеснае, тужлівае і журботнае. Здавалася, гэта крык адчайнай душы ў начной прасторы.

— Дзіўна,— прамовіў Луіджы.— Я ніколі не чуў.

— То як жа,— звярнулася да Люкі старая,— гэты месяц ты яшчэ будзеш кватараваць?

— Не ведаю,— адказаў хлопец.— Я ўжо табе гаварыў.

Старая выліла ў шклянку рэшткі віна. Доўга смакавала кожную кроплю, перш чым праглынуць. Потым трыма глыткамі выпіла.

— Мне трэба ведаць наперад,— настойвала яна.

— Дык што ты хочаш, каб я сказаў?

— Ці будзеш яшчэ гэты месяц. Калі трапіць хто-небудзь, я павінна ведаць наперад.

— Не ведаю. Магчыма, яшчэ буду.

— Мне трэба ведаць дакладна.

— Хіба пакой Лідзіі ўжо заняты? — спытаў Люка.

— Якая табе да яго справа? — адказала старая, трохі памаўчаўшы.— Дык што ты думаеш?

Люка маўчаў. Ён асцярожна гладзіў пальцам каціную мысу і думаў.

— Я хачу ведаць,— паўтарала старая.— Разу-
мееш?

Люка раззлаваўся і нервова махнуў рукой, каб яна замоўкла.

— Такіх нахабнікаў, як ты, у мяне яшчэ не было,— закрычала старая злосна.— Я маю права ведаць гэта, ці не? Альбо я тут ужо і не гаспадыня? Ты чуеш ці не?

Люка зноў не адказаў.

— Я хачу, каб ты сказаў мне праўду,— усхадзі-
лася старая.— Ты здольны сказаць адно, а зрабіць
другое. Я цябе добра ведаю. Я ўжо век пражыла...
але я не дурнейшая за цябе, каб ты ведаў.

Хлопец устаў, каб ісці.

— Я не дурнейшая за цябе,— выкрыкнула ста-
рая.— Калі ты хочаш абдурць мяне, дык памы-
ляешся. Недарэка ты, недарэка...— пачала паўта-
раць яна румзаючы.

Люку кроў ударыла ў твар, ён рэзка павярнуў-
ся да старой. Луіджы ўстаў паміж імі.

— Досыць табе енчыць,— суха сказаў ён ста-
рой.— Люка застанецца. Я табе гавару, што заста-
нецца.

Цяпер з горада не далятала ніводнага гуку, і ці-
шыня стала яшчэ больш глыбокай і насцярожанай.
Ноч была халодная, поўная зорак: пасля таго, як
схаваўся месяц, яны, здавалася, заблішчалі яшчэ
ярчэй. На вуліцы пачуўся грукат калёс. Потым па-
казаліся чорныя сілуэты каня і воза, але чалавека

не было відаць: мусіць, ён спаў, уладкаваўшыся паміж скрыняў. Ідучы па полі, Луіджы адчуў, як халодная раса прасочваецца ў чаравікі і прамочвае ногі. Воддаль яшчэ чуўся грукат, але воз праехаў ужо і схаваўся за дамамі. Чалавек, што ішоў разам з Луіджы, спусціўся ў роў, які акружаў шырокі пляц, і павярнуўся, чакаючы хлопца. Ён крочыў хутка, нягледзячы на тое, што быў у гадах. Раптам упаў на зямлю. Луіджы таксама схаваўся.

— Што здарылася? — спытаў ён паўшэптам.

Чалавек павярнуўся і злосна махнуў рукой, загадваючы маўчаць. Так яны чакалі доўга — пяць, можа дзесяць мінут. Потым чалавек падняўся і зноў пайшоў уперад. Цяпер ён сунуўся асцярожна, прыгінаючыся. Луіджы таксама прыгнуўся. Абодва былі падобны на паляўнічых сабак, якія, здалёк заўважыўшы звера, асцярожна набліжаюцца да яго, каб не спалохаць. Поле наперадзе было чорнае, і толькі, паглядзеўшы ўгору, можна было ўбачыць па-ранейшаму яркія зоркі, якія віселі, нібы буйныя ліхтары, сярод лістоты рэдкіх дрэваў, што раслі ўздоўж канавы. Здавалася, варта было страсянуць дрэва, і яны пасыплюцца, як пераспелыя яблыкі. Хлопцы падыйшлі да расчышчанага ўчастка, зусім ужо блізка ад будынка, працягваючы рухацца хутка і бясшумна, амаль не разгінаючы спіны. Луіджы адчуў, як у яго кішэнях бразнулі цяжкія трубка, і спыніўся, каб прытрымаць нязвыклы груз. Яго таварыш таксама спыніўся і прысеў на куцішкі за вялікай кучай смецця.

— Адпачнём хвілінку, — шапнуў ён.

Абодва ўспацелі і цяжка дыхалі.

— Цяпер ужо на месцы, — дадаў таварыш, выціраючы рукавом пот з твару.

Луіджы паглядзеў уперад: там, проста перад ім, на фоне неба віднелася масіўная камяніца будынка. Яна здавалася далёкай масай, да якой немагчыма дабрацца, як быццам з другога свету. Гмах узвышаўся маўклівы і нерухомы, але здавалася, што гэта цішыня і нерухомасць не мёртвая, інертная маса каменяў, а нейкая жывая істота, якая чакае і сцеражэ, пільна ўглядаючыся ў цемру ночы. Яна жыла нейкім сваім таямнічым жыццём, размаўляла з зоркамі на сваёй мове: вось так падысці да яе, датыкнуцца да гэтых камяніц, адчуць іх халодную трываласць і пакласці пад сцяну ўзрыўчатку здавалася немагчымым, — спачатку трэба было ўвайсці ў нейкі іншы свет, магічны і нерэальны. У цішыні пачулася стракатанне цвыркуна. Гэта быў адзіны гук ночы. Ён таксама здаваўся блізкім і далёкім адначасова: варта было падумаць, што ён блізка, і ён сапраўды здаваўся зусім побач, але дастаткова было ўявіць яго на адлегласці, і ён адразу пачынаў гучаць недзе далёка. Луіджы ўважліва слухаў ціхую, бяскончую песню цвыркуна, пакуль яго таварыш пільна разглядаў цені. Яна гучала нейкай таямнічай, срэбранай музыкай, у ёй было нешта іскрыстае, дрыготкае, нібы далёкая песня зорак. Луіджы падняў руку з мокрай зямлі: да ладоні прыстаў завялы, пажоўклы ліст. І раптам прыгадаўся вершы, якія чытаў яшчэ ў школе. Як салодка і разам з тым горка гучалі гэтыя радкі!

Пакаленні людзей, нібы лісці на дрэвах...

Хто ведае, калі ён вучыў гэты верш, што раптам прыгадаўся яму гэтай ноччу? Але сапраўды так: людзі, як лісці. Адно пакаленне з'яўляецца, жыве, і не паспее знікнуць, як наступнае, новае прыхо-

дзіць яму на змену, нібы зялёная лістота ўвесну. Так было спрадвеку, так будзе яшчэ бясконца. Так загінулі яго бацька і маці, але заўчасна, забітыя людзьмі, а не смерцю. Навошта тады жыццё пакаленняў, калі яны не падрыхтуюць лепшую долю для нашчадкаў? Бо ў гэтай паслядоўнасці, змене пакаленняў, у тым, што яны рыхтуюць жыццё і ахвяруюць адно дзеля аднаго,— можа ва ўсім гэтым і крыецца патаемны сэнс жыцця? Можа быць, адзін спосаб лепшы за другі, магчыма, што шлях, які ён абраў, зусім памылковы. Можа быць. Але і ў гэтым выпадку яго жыццё заставалася нейкім момантам, неабходным элементам ў падрыхтоўцы новага жыцця. А яго жыццё... Каму яно цяпер патрэбна?

Пакаленні людзей, нібы лісці на дрэвах,
Што вясной зелянінай пакрываюць лясы...

Якія пяшчотныя былі гэтыя вершы! У іх быў нейкі напамінак аб дзяцінстве, аб школьных часах, здавалася, у іх гучыць тая ж пяшчотная, прамяністая музыка, як і ў песні цвыркуна.

— Хадзем,— гучным шэптам прамовіў таварыш, усхапіўшыся з зямлі.

Луіджы хацелася сказаць яму: «Пачакай, паслухай песню гэтага цвыркуна, можа, мы ніколі больш не пачуем яго. Паслухай гэтыя вершы: я вывучыў іх у школе». Але таварыш не зразумеў бы яго. Розныя ў іх думкі, хоць і робяць яны зараз адно.

— Хутчэй,— паўтарыў ён.— Трэба спяшацца.

Луіджы падняўся і пайшоў следам. І здавалася, што цвыркун таксама рушыў за імі, не хоча пакінуць людзей. Ён то аклікаўся недзе зусім побач, за

спіною, то голас яго нібы далятаў аж з ускрайку поля, ад самай казармы.

І ўвесь час, пакуль яны ішлі да будынка, іх суправаджаў гэты самотны і ціхі голас цвыркуна.

IX Напад на казарму і разбурэнне большай яе часткі доўгі час былі галоўнай тэмай размоў сярод служачых. У тую раніцу, калі людзі, прыйшоўшы на працу, упершыню даведаліся пра тое, што здарылася ноччу, яны жажнуліся і разгубіліся. Са страхам чакалі гаспадара, але той нават не паказаўся на вочы — ні раніцой, ні ўдзень.

Пасля работы ўсе пабеглі глядзець і ўбачылі на месцы казармы руіны, сярод якіх узвышаліся знявечаныя выбухам жалезныя слупы і перабітыя, бясформенныя кавалкі цэментавых пліт, якія мудрагеліста трымаліся на пагнутых прутах унутранай арматуры. Трэба было, калі не ўсё перарабляць нанова, дык патраціць шмат сіл і сродкаў, каб закончыць будаўніцтва. А часу пойдзе яшчэ больш, бо спачатку давядзецца разабраць руіны. Чыноўнікі старэйшага ўзросту, збіраючыся групамі, горача абмяркоўвалі здарэнне і ўголас асуджалі злачынцаў. Моладзь жа наогул не ведала, што думаць і што гаварыць. Здарэнне было выключнае і адбылося так неспадзявана для ўсіх. Як толькі з'явіліся свежыя газеты, усе кінуліся да кіёскаў, спадзеючыся ўбачыць цэлую старонку з падрабязнымі звесткамі аб разбурэнні казармы; падзея варта была першай старонкі. У газеце ж не толькі не было вялікіх загалоўкаў аб гэтым, але на першых старонках наогул не было ніякага паведамлення, толькі доўгая

справаздача аб пасяджэнні парламента і іншыя сумныя рэчы. Навіна паведамлялася недзе ў сярэдзіне нумара, у невялікай інфармацыі, набранай драбнюткам шрыфтам. І ўсё ж служачыя былі задаволены, убачыўшы друкаванае паведамленне. У ім гаварылася, што казарма па такой-та вуліцы, пабудаваная такой-та фірмай, была пашкоджана ў выніку злачыннага замаху, і што недалёка ад месца злачынства быў забіты нейкі юнак, які кінуўся быў уцякаць, убачыўшы карабінераў, што прыбеглі пасля выбуху на месца здарэння; другому ж удалося ўцячы і заблытаць сляды; зараз паліцыя вядзе расследаванне, каб выявіць вінаватых. Больш не было нічога. Служачым жа вельмі хацелася, каб газета расказала аб усім падрабязна, як усё адбылося, хто гэта зрабіў і дзеля чаго. Яны чыталі і перачытвалі тыя нямногія радкі ў газеце, зноў і зноў хваляваліся, убачыўшы ў паведамленні назву сваёй фірмы.

Пытанні, адказаў на якія не было ў газеце, яны імкнуліся вырашыць самі, таму спрэчкам не было канца. Некалькі дзён запар ніхто не мог працаваць спакойна, і хаця ўсе добра спалі ў тую ноч, калі ўзарвалі казармы, цяпер аказалася, што яны чулі выбух, і яго рэха дагэтуль звініць ва ўсіх у вушах. Нехта выказаў думку, што хутка павінна прыйсці паліцыя, якая будзе весці расследаванне, і што сярод служачых, відаць, ёсць нехта, хто ведае ўсё лепш за астатніх. Яшчэ некалькі дзён у пакоях панаваў страх, але і на гэты раз нічога не здарылася, і паліцыя нават не з'явілася.

Для фірмы гэта быў вялікі ўдар, але гаспадар, трохі пашумеўшы і добра паразважаўшы, прыйшоў да думкі, што гэты выпадак з казармай, калі ён

страціў на дзяржаўнай справе, выкліча да яго сімпатыі ўрада, і фірма атрымае выгадныя заказы. І з паліцыяй вырашыў уладкаваць усё без лішняга шуму: ён разумеў, што напад быў накіраваны супраць казармы як казармы, а не фірмы. Такім чынам, работы хутка зноў пачаліся, праўда, ледзь рухаліся, бо надвор'е сапсавалася, лінулі халодныя лістападаўскія дажджы. Са служачых нікога не зволілі. Тыя, хто працаваў часова ці быў залічаны з выпрабавальным тэрмінам, нарэшце ўздыхнулі свабодна: на зіму, а магчыма і на ўсю наступную вясну, работы хапала, а там будзе відаць. І гэта ўжо было добра. Паступова размовы пра выбух заціхлі, жыццё ўвайшло ў сваю звычайную каляіну, і падзея, якая зусім нядаўна турбавала ўсіх, амаль сцерлася з памяці.

Адзіным чалавекам сярод служачых фірмы, які ведаў пра ўсё, што адбылося, быў Люка. Словы, сказаныя Луіджы ў той вечар, калі яны бачыліся апошні раз, выклікалі ў яго падазрэнне. Хлопец зразумеў, што Луіджы жыў у нейкім дзіўным, невядомым яму асяроддзі, ён заўважаў гэта і раней, але дагэтуль не меў пра ўсё пэўнага ўяўлення. Асобныя словы, як тыя, што гаварыў яму Луіджы каля казармы, некаторыя думкі, што выказваў часам хлопец у спрэчках, іншыя, выпадкова кінутыя заўвагі, меркаванні цяпер ясна ўспаміналіся Люку і дапамагалі зразумець усё. Быў зразумелы сэнс тых размоў, калі Луіджы сцвярджаў, што трэба пабудаваць новы свет, у якім будзе месца для ўсіх,— для скрытных і няздатных, нават для дзівакоў і дурняў; ён гарача даводзіў, што гэты свет несправядлівы, што гэта не тое, чаго хочучь людзі.

Можа таму Люка не вельмі здзівіўся, калі да-

ведаўся, што Луіджы зрабіў такое. Але чаму ён выбраў менавіта казарму? Прачытаўшы ў газеце, што каля казармы быў забіты юнак, Люка пра многае здагадаўся, хаця нічога пэўнага не ведаў. Потым у вячэрнім выпуску з'явіўся здымак, і ён пазнаў хлопца. Калі ўбачыў сябра на здымку, у яго сціснулася сэрца; здавалася неверагодным, што ён забіты. Усяго некалькі дзён назад яны гаварылі, і вось ён мёртвы. «За што? — думаў Люка. — Што ён думаў перайначыць гэтым учынкам, які хутчэй бы зрабіў вар'ят, а не чалавек, што кіраваўся ідэяй? Навошта так кідацца жыццём, як непатрэбнай анучай?» У Люкі таксама былі цяжкія моманты, асабліва калі быў маладзейшы, і ён таксама не раз падумаў пра самагубства. Але цяпер гэта здавалася жахлівым. «Можа таму, што ў яго больш не ставала сілы жыць? Чаму ён памёр? — зноў і зноў пытаў сябе хлопец. — Чаго ён дасягнуў сваім учынкам? Усё ідзе, як і раней, нічога не змянілася і нічога не зменіцца. Шлях чалавецтва, — не дарога, якую можна ўзарваць мінай. Ён ідзе ў сваім кірунку, і падзеі і змены адбываюцца тады, калі ім належыць адбыцца, а не тады, калі нехта захоча».

Так думаў Люка, перажываючы страту сябра. Гэта праўда, што Луіджы сваім учынкам падоўжыў тэрмін работ, але Люка лічыў бы за лепшае застацца беспрацоўным, чым атрымаць месца цаной жыцця чалавека, і тым больш сябра. І калі ён незнарок лавіў сябе на тым, што думае пра работу, радуецца таму, што яна яшчэ будзе некалькі месяцаў і можна гэты час жыць спакойна, — ён гнаў ад сябе гэтыя думкі, лаяў і зноў пераконваў сябе ў тым, што лепш бы яму страціць месца, толькі б Луіджы быў жывы; але думка не-не ды і вярталася зноў, су-

праць яго волі, і нейкі голас гаварыў, што ён такі ж эгаіст, як і іншыя. Люка разумеў, што ў ім і сапраўды не было нічога асаблівага і выдатнага, што Луіджы, напэўна, быў лепшы за яго. Ён выразаў з газеты здымак сябра і схаваў яго ў кабінэце, дзе працаваў, баючыся вобыску паліцыі. Потым, калі прайшоў час, занёс яго дадому і паклаў у чамадан, які трымаў пад ложкам. У гэтым чамадане, разам з усімі пажыткамі, ён захоўваў і пісьмы дона Альда. Цяпер, калі стала холадна і на дварэ гуляць было нельга, ён зачыняўся вечарамі ў сваім пакойчыку і чытаў газету альбо адчыняў чамадан і перабіраў свае рэчы.

Пісьмы дона Альда былі вельмі кароткія, амаль ніколі не займалі нават аднаго аркуша. У кожным пісьме адчувалася, што яму няма чаго сказаць — ён і пачынаў заўсёды з паведамлення аб тым, што новага нічога няма, і крыўдзіўся на Люку, што той рэдка піша. Дон Альда па-ранейшаму служыў у сваім вясковым касцёльчыку, і калі яму не было чаго сказаць, ён пачынаў апісваць усялякія дробязі, і тады пісьмы атрымліваліся даўжэйшымі і больш жывымі. Кожны раз, калі нараджалася дзіця, хто-небудзь паміраў ці жаніўся, свяшчэннік апісваў гэтую падзею з вялікімі падрабязнасцямі. Канчаліся яго пісьмы таксама аднолькава: дон Альда падбэдзёрваў хлопца, угаворваў яго верыць і спадзявацца. Гэтыя словы зрабіліся ўжо традыцыйнымі і выклікалі ў Люкі толькі ўсмішку. Ён адчуваў, што сябра гаворыць іх ад шчырага сэрца, хаця і не можа выказаць свае пачуцці інакш. Хлопец пасля гэтых пісьмаў нібы наведваў сваю маленькую вёсачку, сялянскія хаціны, гаспадароў якіх ён усіх ведаў па імёнах, — і адчуваў сябе лепш.

Нібы ўдыхаў свежага паветра з родных мясцін. Люка клаўся на ложка і з прыемнасцю думаў аб тых часах, якія цяпер здаваліся такімі далёкімі, аб ранейшым жыцці, што адышло назаўсёды. Дон Альда быў яго сябрам дзяцінства, хаця ён на некалькі год старэйшы за Люку. Яны разам хадзілі ў пачатковую школу. Люка прыпыняў думкі, успамінаючы хударлявага хлопчыка ў шырокіх не па росту штанах, перашытых са старых бацькавых, з зашмальцаванай папкай падпахай. Аднаго разу хлопчукі надумаліся адабраць у Альда гэтую папку, але той абараняўся з незвычайнай мужнасцю і злосцю, якіх ніхто ў ім нават не падазраваў. Ён вярнуўся дахаты ўвесь падрапаны, з разбітым носам, але з таго часу ніхто больш да яго не чапляўся. Потым, падросшы, кожны выбраў свой шлях. Дон Альда паступіў у семінарыю і выйшаў адтуль свяшчэннікам.

У апошнім пісьме былі навагоднія пажаданні, потым дон Альда патрабаваў, каб Люка прычасціўся ці хаця б спавядаўся разам са сваімі сябрамі Альберта і Луіджы. Ён вельмі шкадаваў, што не ведае іх асабіста. «Каб ён дазнаўся праўду»,— думаў Люка. У такія хвіліны ён успамінаў пра Лідзію, і тое агіднае слова зноў прыходзіла яму ў галаву. Потым думалася, што дон Альда, пабачыўшы дзяўчыну, пэўна, пашкадаваў бы яе і дараваў усё.

Лідзія вось ужо колькі дзён як вярнулася дадому: яна не памылілася ў сваіх падазрэннях. Неяк увечары, увайшоўшы на кухню, Люка ўбачыў яе за сталом, апранутую ў тую сваю выцвілую, простую сукенку, якую яна насіла перад тым, як пайшла «ў заробкі». Дзяўчына моўчкі прывіталася з ім позірам, а старая задаволена паведаміла:

— Лідзія вярнулася дахаты. Больш яна нікуды не пойдзе.

Для Лідзіі скончылася бестурботнае жыццё. Яна надакучыла «гаспадару», а калі прайшло яшчэ колькі часу, яна вымушана была дастаць свой запылены чамаданчык, спакаваць пажыткі, фарбы і пудры, і развітацца з пакоем.

Яна папрыгажэла, адпачыла, у яе чамадане прыбавілася некалькі новых сукенак. Гаспадар сказаў, што ў яго цяпер цяжкі перыяд, што ён таксама павінен быць ашчадным, не можа больш кідаць грошы на вецер. Ён так нічога і не раскажаў пра сябе, і Лідзія не даведалася ніводнага слова. Таму дзяўчына мусіла скарыцца і пайсці ад яго. Калі яна выходзіла, «гаспадар» расчуліўся, зноў паклікаў яе. Ён кляўся, што вымушаны зрабіць так, бо справы ішлі дрэнна, што ён адмовіцца ад пакоя і ў яго нікога не будзе замест яе. Лідзія не ведала, верыць яму ці не верыць, стаяла пасярод пакоя з чамаданам у руцэ, а ён цалаваў яе, раптам ахоплены пачуццём. Потым даў дзяўчыне яшчэ трохі грошай, і на гэтым усё скончылася.

Як бы там ні было, а калонка лічбаў у ашчаднай кніжцы Лідзіі за гэты час значна падоўжылася. І на гэты раз не проста падоўжылася калонка,— вырасла сума. На працягу ўсіх гэтых месяцаў яна толькі павялічвалася,— не як раней, калі калонка расла, а сума часам нават меншала. Лідзія цяпер з жалем успамінала, шкадавала тыя часіны, калі яна апраналася ў лепшыя сукенкі, сядала ў трамвай і везла ў банк грошы. У акенцы заўсёды сядзеў той бледнатвары чалавек у цёмным гарнітуры, з позіркам суддзі. Доўга там не затрымлівалася. Праўда, сума яшчэ была вельмі далёкая ад той, якая

была патрэбна. Яна дайшла амаль да паловы шляху, трэба было ісці яшчэ, абавязкова наперад, не спыняцца і не вяртацца назад. Лідзія вырашыла, што не возьме ніводнага сольда нават калі будзе паміраць з голаду. Першыя колькі дзён яна была не ў гуморы, убачыўшы зноў звыклую беднасць і галечу; потым, пасумаваўшы трохі, зноў пачала ранейшае жыццё. Праўда, цяпер яна хадзіла ў бары, спадзеючыся, што зноў пашанцуе, як тады, ужо завяла такія-сякія знаёмствы сярод афіцыянтаў. Гэты метад быў значна лягчэйшы, але патрабаваў грошай. Трэба было добра апранацца, сёе-тое заказваць, даваць чаявыя. Афіцыянты былі прагныя, ім нельга было давяраць. Да таго ж даводзілася лічыцца з канкурэнцыяй, бо сярод жанчын, што наведвалі кафэ, шмат было прыгожых і больш спрытных. У часы, калі дзяўчына шукала кліентаў па вуліцах ці на вакзале і заглядала ў вокны бараў, яна зайздросціла гэтым жанчынам, што сядзелі добра апранутыя і, не спяшаючыся, курылі за столікамі. Цяпер жа, калі сама была сярод іх, Лідзія зразумела, што гэта не так лёгка, як думалася. Часам даводзілася чакаць цэлы вечар, і ўсё роўна нічога не траплялася. Тады яна пакідала бар і накіроўвалася на вакзал. Дзяўчына ведала, што робіць няправільна, вяртаючыся на вуліцу ў такім адзенні, з патрабаваннямі значна большымі, чым у нейкіх там звычайных вулічных дзяўчат; адчувала, што цяпер ужо няёмка стаяць недзе на рагу, у дождж і вецер, ды і шкада было адбіваць хлеб у тых, што на ветры, пасінеल्या ад холаду, гадзінамі чакалі ў бедным, легкім адзенні. Яна як быццам бачыла сябе ў сваім ранейшым становішчы, і шчыра шкадала гэтых дзяўчат. Часам яна хадзіла туды про-

ста так, без намеру прывабіць каго-небудзь, нават знарок праходзіла міма, калі хто-небудзь з пасажыраў з чамаданамі ў руках спыняўся і глядзеў ёй услед. Было прыемна пасядзець тут, пазіраючы навокал, як быццам чакаючы поезда. Гэтыя прасторныя залы, гэты грукат цягнікоў, глухі металічны голас рэпрадуктараў, што абвяшчалі паязды, крыкі насільшчыкаў, бесперапынны паток аўтамабіляў, мігатлівае святло электрычнасці, гэтыя вялізныя шчыты рэкламы, якія яна ведала напамяць, строгія квадраты раскладаў цягнікоў, спісаныя драбнюткімі лічбамі,— усё гэта наводзіла на ўспаміны, і хаця ў свой час, сцяўшы зубы, не раз праклінала гэтае месца і заракалася, што ніколі не прыйдзе сюды добраахвотна, цяпер яна зноў наведвалася сюды і нават знаходзіла ў гэтым задавальненне.

Яна, праўда, ніколі б не хацела вярнуцца назад, у тыя часы. Вельмі стамлялі гэтыя бясконцыя чаканні ад аднаго поезда да другога, і было сорамна шпацыраваць тут з вечара ў вечар, калі цябе ведаюць служачыя, асабліва насільшчыкі, якія, праходзячы міма, гавораць усякія агіднасці і працягваюць рукі. І ім нічога нельга сказаць, з імі нельга пасварыцца; наадварот, трэба ўсяляк падтрымліваць добрыя адносіны, каб яны не данеслі паліцыі, ці не рагаталі, калі які-небудзь пажыра спыняецца побач і пачынае нерашуча пазіраць навокал. З жахам успаміналіся тыя ночы, калі прыходзіла дадому, ледзь трымаючыся на нагах ад стомы, і кідалася ў ложак, нават не маючы сіл зняць чаравікі. Гэта быў якраз той час, калі яна праклінала сваё жыццё, думала кожны дзень кінуць гэты занятак і кожны вечар лічыла апошнім. На наступны дзень яна падымалася толькі апоўдні,— ад стомы, а част-

кова ад ляноты і звычкі, і ўвечары нічога не астава-лася, як зноў вярнуцца туды.

Цяпер жыццё было інакшае, хаця знешне зда-валася тым жа самым; яна менш стамлялася, ад-чувала сябе спакайней, мела справу з мужчынамі, якія плацілі больш. Праўда, кліентаў траплялася менш, бо яны былі іншай катэгорыі, але затое ся-род іх сустракаліся людзі прыстойныя, культурныя, і з некаторымі было нават прыемна бавіць час. Апроч таго, была надзея знайсці каго-небудзь, хто захоча ўзяць яе на ўтрыманне. Ва ўсякім разе, галоўным было тое, каб сума на кніжцы павя-лічалася ці хаця б заставалася на ранейшым уз-роўні.

Але ў снежны кліентаў стала зусім мала. І яшчэ з'явілася моцная канкурэнтка — маладзенькая дзяўчына, якая толькі пачынала, і стала з'яўляцца якраз на яе ўчастку. Сутыкаючыся, яны з нянаві-сцю пазіралі адна на адну, і калі які мужчына вы-біраў адну з іх, тая развітвалася пераможным по-зіркам. Адноўчы ў Лідзіі нікога не было цэлы ты-дзень, і яна вымушана была шукаць на вуліцах і на вакзале, — і на гэты раз не проста так, дзеля цікаў-насці, але з-за неабходнасці. Некалькі разоў яна прыводзіла мужчын у пакой, што ў апошнія часы здаралася вельмі рэдка, бо новыя кліенты лічылі за лепшае нумар у гатэлі ці мелі свае пакоі. Гэта было зручна, бо яе пакой быў халодным. У ім спа-чатку нават не было печкі, і Лідзія дарэмна спра-чалася са старой, каб тая расстаралася паставіць хоць невялікую грубку, якую б можна было паліць у самыя халады. Потым сама знайшла выйсце.

У кухні стаяла каністра з-пад бензіну: немаве-дама як яна засталася ў старой яшчэ з часоў вай-

ны. Лідзія папрасіла некага выразаць у ёй дзірку і ўставіла трубу; атрымалася ніштаватая грубка. Зіма сёлета сапраўды была вельмі суровая.

Х Надыходзілі каляды.

— Сёлета,— заявіла Лідзія,— я хачу правесці іх хоць трохі па-хрысціянску.

Разам з Люкам, у якога таксама было адкладзена трохі грошай дзеля свята, яны наладзілі невялікі святочны абед. Былі нават курыца і пячэнне,— нешта накшталт торта, які гатавала сама Лідзія ў той час як Люка, седзячы побач, весела кпіў з яе майстэрства. На сталае было і нядрэннае віно, якое амаль усё выпіла старая, хаця сама і не дала ніводнай ліры. Яна ўхваліла задуму Лідзіі, гораचा даказвала, што грошы не трэба адкладваць у панчоку, бо потым яны, можа, чорту лысаму дастануцца, але сама ўсё ж такі не патраціла нічога. Гэты дзень яны правялі вельмі добра. Потым Люка і Лідзія схадзілі ў кіно; вярталіся вясёлыя, задаволеныя вечарам і снегам, што паволі, прыгожымі белымі матылькамі кружыўся ў святле ліхтароў. Яны ішлі проста па вуліцы, не хаваючыся пад порцікамі, каб адчуць, як снег падае на галаву, на твар; з прыемнасцю ступалі нагамі па мяккім снежным дыване, які пакрываў вуліцу. Ён быў такі мяккі і тоўсты, што здаваўся цёплым. Ішлі подручкі, і калі праходзілі пад ліхтаром, глядзелі адзін аднаму ў твар і спыняліся, назіраючы як пры дыханні з рота, нібы дым цыгарэты, ідзе марозная пара.

Абое былі вельмі задаволеныя, забыліся аб усім і весяліліся да позняй ночы. Лідзія нават

сказала, што да канца свята абавязкова хоча нала-
дзіць яшчэ такі банкет. Яны прызначылі яго на
апошні дзень года.

На наступны дзень з самага ранку зноў пай-
шоў снег; ветра не было, і буйныя сняжынкi паво-
лі, кружачыся, падалі на брук, на дахі дамоў, па-
крывалі ўсё бялюткім дываном. Лідзія гатавала на
пліце снеданне, агонь гарэў весела і бадзёра; у па-
коі было цёпла, прыемна пахла смажаным. Дзяў-
чына была вясёлая, шчокі яе гарэлі. Ёй падабалася
завіхацца каля пліты, бачыць на стале смачныя
рэчы, на якія старая, праходзячы, кідала прагныя
позіркi. Лідзія часам падбегала да акна, прыкладала
шчокі да шкла, з прыемнасцю адчуваючы пра-
хладную свежасць, радасна глядзела на снег, на ву-
ліцу і дамы, пакрытыя белым убраннем. Шмат год,
як казалі, тут не было такога снегу, і дзяўчыне
вельмі падабалася бачыць яго адразу так многа. Лю-
кі не было, ён пайшоў купіць сёе-тое, каб не ха-
дзіць па магазінах потым. У гэты момант пачуўся
званок.

— Відаць, Люка,— прамовіла старая, падымаю-
чыся і папраўляючы шаль, каб пайсці адчыніць.

Але замест Люкі ў дзвярах з'явіліся дзве жан-
чыны, адна хударлявая, высокая, шляхецкага вы-
гляду, другая ўжо ў гадах, маленькая і тоўстая.
Апошняя трымала ў руках некалькі папяровых па-
кункаў. Старая захвалявалася.

— Хто вы такія? Вы, відаць, памыліліся?

Тоўстая жанчына выйшла наперад:

— Хіба не тут жыве сін'ёра Арталі?

Старая занепакоілася яшчэ больш, яшчэ раз па-
дазрона агледзела жанчыну. Першай здагадкай
было, што паліцыі сёе-тое стала вядома.

— ...Удава чыгуначніка, пенсіянерка? — працягвала сіньёра з пакункамі.

Старая аж рот разявіла ад нечаканасці:

— Што вы ад мяне хочаце? — загаварыла яна, трымаючы дзверы і не пускаючы жанчын.— Што здарылася? Хіба я што зрабіла дрэннае?

— Мы з камітэта Чырвонага Крыжа,— зноў пачала тая, што трымала пакункі.— Разносім падарункі.

— У нас ёсць спіс пенсіянераў,— дадала высокая, элегантная сіньёра.— Мы ходзім па гэтым раёне.

Рот старой расцягнуўся ва ўсмішцы.

— Ах! — заклапацілася яна.— То чаго ж вы стаіце ў дзвярах? Заходзьце, заходзьце, калі ласка. Мы жывём бедна, але...— і не знаходзіла, што дадаць. Хацела сказаць «сумленна», але не рызыкнула. Спыніла гаворку на сярэдзіне фразы і ўпусціла жанчын на кухню, выказваючы вялікую пашану. Лідзія ўстала, сумеўшыся ад нечаканасці.

— Дзень добры ў хату! — першай прывіталася маладзейшая сіньёра, расшпільваючы футра і шчыра ўсміхаючыся Лідзіі.

— Мы з Чырвонага Крыжа, прынеслі падарункі,— паведаміла старэйшая. Яна паклала пакункі і з палёгкай уздыхнула.

— Графіня,— звярнулася яна да сяброўкі,— мы забыліся там, у машыне, спісы.

— Нічога,— адказала тая, якую назвалі «графіня».— На пакунках ёсць прозвішчы. Паглядзі толькі, ці не памыліліся мы.

— Але...— спалохалася старая.— Сіньёра Арталі гэта я. У гэтым доме няма больш нікога з прозвішчам Арталі.

Тоўстая сіньёра пачала ўважліва разглядаць пакункi:

— Мы сёння ўжо раз памыліліся,— заўважыла яна.— І павінны былі вяртацца назад.

Графіня падышла да акна і паглядзела на вуліцу. Лідзія назірала за ёй: жанчына была прыгожая, яшчэ маладая, прыгожае шэрае футра паблісквала срэбрам. Якраз такое, як вісіць у вітрынах багатых магазінаў на цэнтральнай вуліцы. «Калі буду ў Аргенціне,— падумала Лідзія,— абавязкова куплю».

— Вось,— сказала тоўстая сіньёра,— гэта для вас.

Старая паклала руку на пакунак і паціснула паперу, каб даведацца, што там ёсць.

— Дзякуй,— звярнулася яна да жанчын.— Гэта сапраўды дабрачыннасць. Бог аддзякуе вам за гэта.

— Нічога, нічога,— адказала графіня.— Мы толькі размяркоўваем. У вас ёсць дзеці? — дадала яна, падумаўшы.

— У каго? У мяне? — перапытала старая здзіўлена.

— Унукі, я маю на ўвазе. Ёсць у вас?

— Думаю, што не. Быў адзін унук, сын маёй сястры, але ён памёр, калі яму было дзевяць год. Аднаго разу прыйшоў са школы з тэмпературай, а праз тры дні і памёр.

— Ах! — усклікнула графіня.

— Ах, небарака! — уздыхнула яе сяброўка.— І ад чаго ён памёр?

— Не ведаю,— адказала старая.— Доктар сам нічога не разумее. Ды які той доктар!

— Небарака,— паўтарыла тоўстая сіньёра і раз-

гублена замаўчала. Графіня працягвала глядзець у акно.

— Якая жахлівая сёлета зіма,— прамовіла тоўстая сіньёра.— Хай бы ўжо хутчэй канчалася.

— Вядома скончыцца, але не раней, як прыйдзе вясна,— уздыхнула старая.

Графіня рэзка павярнулася, каб нешта сказаць, але зразумела, што старая гаворыць проста так, і змоўчала.

— А... — падумаўшы, працягвала старая, — у вас шмат, мусіць, гэтых пакункаў?

— Ды нямала,— адказала старэйшая сіньёра.— Сёння ўжо другі дзень, як мы развозім.

— Ох,— пашкадавала старая,— відаць, стамляецца вельмі! — Потым дадала: — І нават у такую завіруху? Відаць, не надта прыемна бадзяцца па горадзе ў гэты час?

— Не, мы робім гэта з задавальненнем,— запырчыла жанчына,— і думаем, што хутка зноў будзе размеркаванні.

— І тады,— спытала старая,— вы зноў будзеце насіць пакункі?

— Гэта залежыць ад таго, колькі збярэ сродкаў Чырвоны Крыж,— адказала жанчына.— Думаю, што-небудзь зробім да вялікадня.

— Да вялікадня? — паўтарыла старая расчаравана.

— Мы робім тое, што можам,— сказала графіня суха.

— У гэтых пакунках, мусіць, ёсць і кофты? — зноў спытала старая.

— У вашых ёсць кофта,— адказала старэйшая.

— З доўгімі рукавамі?

Сіньёра ўсміхнулася:

— Думаю, што так.

— Тады нішто! — задаволена адзначыла старая. — Бо мая зусім парвалася, і я ўжо не ведала, як расстарацца на новую.

Графіня пазірала на Лідзію.

— Сіньёра, — звярнулася яна да сяброўкі, — ці не знойдзецца ў нас што-небудзь для сіньёрыны?

— Не, не думаю.

— То адзначце сабе для наступнага размеркавання.

Сіньёра дастала з сумачкі ручку і аркуш паперы, зрабіла паметку. Лідзія паглядзела на графіню і ўсміхнулася:

— Дзякуй, сіньёра.

— Нічога, — адказала тая. — Каб была магчымасць, мы рабілі б больш. — Яна надзела пальчаткі.

— Прабачце, — замітусілася старая, — што мы прывялі вас на кухню. Мы людзі бедныя і вымушаны жыць як прыйдзецца. Калісьці, як быў жылы мой муж, мы жылі не так. Ён памёр проста на вакзале. Неяк увечары мяне паклікалі...

— Мы ведаем, — спыніла яе графіня. — Мы ўсё ведаем. Ці не так, сіньёра?

Жанчына спачатку не зразумела.

— Але... — сумелася яна, разгублена глядзячы на графіню. — Можна, было ў газетах... я іх не чытаю. — Потым зразумела і шырока ўсміхнулася: — Вядома, вядома, — пацвердзіла, — мы ўсё ведаем. Мы даведваемся наперад... Ведаем усё пра тых, да каго ідзём.

Лідзія апусціла вочы.

— Ага, — уздыхнула старая. — Гэта наша галечка вымушае весці такое жыццё. Калі ты бедны, то

вінаваты ва ўсім. І ўсе глядзяць на цябе як на злачынцу.

Старая расчулілася.

— От сіньёры,— звярнулася яна да Лідзіі,— якія ўсё разумеюць. Іншыя і носа не паткнулі б сюды.

Графіня накіравалася да дзвярэй. Старэйшая жанчына павярнулася і ўсміхнулася Лідзіі:

— Ніколі не трэба падаць духам,— сказала яна на развітанне.— Трэба спадзявацца. Прыдуць добрыя часы і для вас.

Старая ўмяшалася:

— Вы б ведалі, як цяжка ёй даводзіцца, каб зарабіць на жыццё.— І дадала, звярнуўшыся да Лідзіі: — Небарака, у яе вельмі кепскае жыццё.

— Але,— згадзілася сіньёра,— уяўляю...

— Гэта ахвяра для дзяўчыны. А пасля кажуць: «Яна зарабляе, яна з тых самых». Яна, можа, лепшая за многіх іншых. Я заўсёды кажу: «Няма чаго саромецца. Калі няма грошай, трэба рабіць усё».

— Як?..— спытала тоўстая сіньёра, баючыся, што зразумела.

Графіня павярнулася з парога і паглядзела на Лідзію, тая вытрымала яе позірк.

— Я кажу... няхай яна зарабляе, але яна лепшая за многіх іншых; галоўнае быць чалавекам...

Тоўстая сіньёра разгублена пазірала на графіню, нібы не магла даўмецца ці не хацела паверыць.

— Беднасць не загана,— прамовіла графіня рэзка.— Загана ў тым, калі дазваляюць беднасці разбэсціць сябе. Запомніце гэта.

Яна павярнулася да сяброўкі:

— Хадзем.

Лідзія рэзка ўзняла вочы. Кроў ударыла ёй

у скроні, сэрца моцна стукала. Але перш чым яна паспела адказаць, жанчыны самі адчынілі дзверы і выйшлі.

Калі Люка вярнуўся з магазіна, вясёлы, з рукамі, поўнымі пакункаў і слоікаў, ён адразу, толькі пераступіўшы парог, заўважыў, што нешта здарылася. Ён нічога не спытаў у Лідзіі, але потым, са слоў старой, зразумеў, што без яго адбылося. Па расказах старой, графіня была тая самая, у якой ён бываў на прыёмах. Ён амаль не сумняваўся, бо ведаў, што тая ўдзельнічае ў розных дабрачынных камітэтах і ахвотна займаецца такімі справамі. Лідзія была ў сваім пакоі, калі старая расказвала. Дзяўчына прасядзела за сталом, не прамовіўшы ні слова, потым, нават не скончыўшы есці, устала і пайшла да сябе.

Люка слухаў старую.

— От як яно павярнулася, — скардзілася тая, — цяпер хто ведае, ці прыйдуць яны яшчэ? Больш мне ўжо, мусіць, не атрымаць падарунка. Няшчаснай я нарадзілася, няшчаснай, відаць, і памру.

Потым яна пачынала хвалявацца, што сіньёры маглі пакрыўдзіцца.

— Цяпер яны пойдучь у паліцыю і раскажуць усё. Гэтыя дзве малпы... а гэтая графіня... сядзела тут са сваімі голымі цыцкамі, са спадніцай вышэй кален, на кухні, як быццам у сябе дома.

Спачатку старая нічога не хацела ведаць акрамя таго, што сіньёры маглі пакрыўдзіцца. Але потым, падумаўшы, пачала разважаць.

— Вунь як яны робяць! Я кіну ім у морду гэтыя падарункі. Цудоўныя падарункі, гэтыя рызманьы. Панскія лахманьы... А гэта другая... тоўстая як карова, наела карак, не працуючы.

Яна штохвілінна напаўняла шклянку.

— У яе зад сапраўды як у той каровы.— Потым шкадавала: — Так, цяпер яны больш не прыйдуць. І ўсё вінавата Лідзія. Не магла яна змоўчаць? А калі яны паклічуць паліцыю? Праўда заўсёды іхня. Трэба глядзець, калі будуць званіць. Лепш калі будзеш адчыняць ты, Люка.

Потым зноў успамінала графіню.

— Пабачыў бы ты гэтую малпу! Вейкі тырчаць, як каціныя вусы. Што яна хацела са сваімі голымі цыцкамі? Што яна думае? Можа думае, што яны ёсць толькі ў яе? У гэтай выскачкі? У мяне таксама былі не горшыя ў яе гады.

Калі хлопец, нарэшце, зразумеў, як тут усё было, ён пайшоў у пакой, каб не слухаць балбатню старой. Лёг на ложак, нацягнуў на сябе коўдру. Прыгадаў зноў, як усё здарылася. Не, памыліцца ён не мог: гэта была графіня Рамперці. Толькі з-за чыстай выпадковасці яго не аказалася дома ці ён не прыйшоў, калі жанчыны былі яшчэ тут. Вырасыў надалей быць больш асцярожным: ён з жахам думаў аб тым, што ўсё гэта магло адбыцца ў яго прысутнасці. Акрамя скандала, яму яшчэ было б асабліва непрыемна з-за Альберта, які дапамог яму і прывёў у салон графіні. Шкада было і Эстэр, якую больш не мог бы бачыць. Потым з жалем падумаў пра святочны абед, над якім яны з Лідзіяй з такім энтузіязмам завіхаліся два дні і які так недарэчна быў сапсаваны. А можа, праз гэта сапсуецца і ўвесь дзень. Яны дамовіліся былі, што пасля абеду пойдучь пагуляць, дзе-небудзь у цэнтры вып'юць шклянку кавы... А цяпер усё паляцела дагэры нагамі. Люка курыў, выпрастаўшыся на ложку, павярнуўшыся тварам да акна, каб бачыць, як

падае на дварэ снег. Але нічога не было відаць. Шкло пакрылася матавым слоём лёду, мароз намаляваў на ім мудрагелістыя ўзоры, якія нагадвалі лісты дрэў ці пялёсткі кветак; часам здавалася, нібы вялізныя гваздзікі, страціўшы колер, засохлі і ўмерзлі ў лёд. Не ведаючы, што рабіць, Люка дастаў з-пад ложка чамадан і адкрыў яго. Адну за другой перагледзеў рэчы. Надзеў пальчаткі, адчуўшы, што пачынаюць мерзнуць пальцы. Доўга трымаў у руках, звесіўшы з ложка, срэбраныя чоткі, падарунак маці, дастаў невялічкі абразок, памяць аб першым прычасці; паглядзеў розныя фатаграфіі. Потым перачытаў апошняе пісьмо дона Альда. Скончыўшы чытаць, паклаў рукі пад галаву і пачаў думаць пра сваю вёску, цяпер таксама зацярушаную снегам, пра штодзённыя заняткі дона Альда ў касцёле, успамінаў размовы сялян, якія ў гэты час года збіраліся ў хацінах пагутарыць аб жыцці. Зноў падумалася пра сённы вечар, які абяцаў быць сумным і будзённым, хаця дзень пачаўся так весела.

У калідорчыку зазваніў званок. Старая прыбегла ў пакой Люкі, перапалоханая:

— Я казала, што трэба чакаць бяды. А божачкі, ідзі паглядзі; ты можаш гаварыць, ідзі адчыні ты.

Люка паклаў свае рэчы ў чамадан.

— Хутчэй,— прыспешвала старая.— Хто ведае, каго яшчэ прынесла. Святая Марыя! Што, калі гэта паліцыя? Бяжы, не прымушай чакаць, скажы, што нас няма дома.

Люка пайшоў адчыняць. Гэта быў Альберта. Увайшоўшы на кухню, ён зняў плашч: Люка ад здзіўлення разавіў рот, старая хвіліну маўчала,

уражаная, потым пачала рагатаць. Хлопец быў у адзенні шаснаццатага стагоддзя: на ім былі белыя рэйтузы, якія шчыльна абцягвалі ногі, чырвоная куртка з залатымі пазументамі, высокі белы каўнер і шпага пры баку. Ён спыніўся пасярод кухні, з трагічным выглядам, паклаўшы руку на эфес шпагі.

— Старая!..— пачаў было дэкламаваць, але, спахапіўшыся, прамармытаў: — Чорт пабяры, я забыўся пра капялюш!

Узяў плашч, які паклаў на стул, выняў з кішэні нешта накшталт канфедэраткі з трохі пакамечаным пер'ем. Надзеў на галаву і зноў выйшаў на сярэдзіну, стаўшы ў ранейшую позу. Старая шчыра рагатала і трымалася за бакі. Люку таксама рассямшыў ганарысты выгляд, з якім стаяў Альберта.

— Старая!— закрычаў Альберта.— Я прыйшоў, каб забіць цябе! — і ён выцягнуў шпагу, размахваючы ёю і страшэнна паводзячы бялкамі.

Старая сапраўды ледзь не памерла ад страху пасля такой выхадкі. Яна спалохалася і замоўкла.

Дзверы адчыніліся, і здзіўленая Лідзія замерла на парозе.

— Сінёрына,— прамовіў Альберта, робячы нізкі паклон і шорхаючы пер'ем па падлозе,— маю гонар прадставіцца. Імператар Карл Пяты Габсбургскі, кароль Іспаніі, Аўстрыі, Італіі, Арагоны, Касціліі і Амерыкі...

Лідзія рассямжалася, у той час як старая ўсё яшчэ недаверліва пазірала то на аднаго, то на другога. Потым ужо канчаткова супакоілася, зразумеўшы, што гэта жарт, і зноў пасля ўсіх пачала ад душы рагатаць.

— Дык што ў цябе за гарнітур? — спытаў Люка.

— Як бачыш, касцюм, — адказаў Альберта. Ён зняў капялюш і паклаў яго на крэсла. Кот заўважыў гэта і пачаў гуляць з пер'ем.

— То чаго ты апрануўся ў яго? — спытала ў сваю чаргу Лідзія.

— Для балю. Касцюміраваны баль, ведаеш, што гэта такое?

— Звычайны маскарад, — адказала Лідзія. — Я таксама некалі танцавала ў масцы.

— Маскарад — гэта адно, а касцюміраваны баль — зусім іншае. Калі касцюміраваны баль, дык значыць трэба надзяваць касцюм.

— Вядома, — усміхнуўся Люка.

— Дык хіба гэта касцюм? — здзівілася дзяўчына.

— А чаго ж, — адказаў Альберта. — Гэта, праўда, не купальны касцюм, але таксама касцюм. Хаця жанчын я лічу за лепшае бачыць у купальніку.

— І ты ў такім выглядзе ходзіш па горадзе?

— Я ўзяў брычку, яна чакае мяне там унізе, — адказаў Альберта. — Але ў гэтым доме няма нічога выпіць?

Лідзія дастала з буфета бутэльку лікёру, якую Люка купіў раніцей. Старая спахмурнела.

— Ты не вельмі націскай, Альберта, — заўважыла яна, — ты ж ідзеш гуляць...

— То растлумач тады мне, што такое касцюміраваны баль, — запытала Лідзія.

— Эх, — уздыхнуў хлопец, — гэта вельмі складаная рэч.

— Ну, нічога, паспрабуй, — папрасіла дзяўчына.

— Цяжка нават растлумачыць, праўда, Люка?
— Вядома, — прамармытаў той. — Патрэбна шмат часу. Ды і абдумаць трэба.

— Хопіць з мяне кепікі строіць, — усміхнулася Лідзія. — Можаш не гаварыць, калі не хочаш.

— А Луіджы даўно не быў? — спытаў Альберта, мяняючы гаворку.

— Даўнавата, — адказала дзяўчына. Яна яшчэ нічога не ведала. — Мо два месяцы ўжо як яго не відаць. Ён ніколі так не рабіў.

— Хто ведае, — прамовіў Альберта. — Можа, ён куды з'ехаў?

— Прыйшоў бы развітацца са мной, — паціснула плячыма Лідзія, — я часта думаю пра гэта і нічога не разумею. Мы толькі ўчора гаварылі пра яго з Люкам.

— Я таксама не магу даўмецца, — пагадзіўся Альберта. — Проста знік чалавек. Я меркаваў, што сустрэну яго сёння ў вас.

— Часам я думаю, ці не пакрыўдзіўся ён з-за чаго-небудзь, — прамовіла дзяўчына. — Але ж, здаецца, я нічога дрэннага яму не зрабіла.

— Можа, ён захварэў? — выказала меркаванне старая. — Ці нават памёр?

Альберта зарагатаў. Старая пакрыўджана дадала:

— Няма чаго рагатаць: ты таксама можаш памерці, хоць заўтра.

— Можа, і сапраўды захварэў, — пагадзіўся Альберта. — Ён не дужа быў здаровы.

— Каб ведаць, дзе ён, я абавязкова схадзіла б да яго, — сказала Лідзія.

— Я і сам не ведаю, — адказаў хлопец. — Раней я заходзіў да яго, але пасля ён перабраўся, куды —

невядома. Пачакаем, ён яшчэ з'явіцца.— Хлопец заўважыў, што размова зрабілася занадта сур'эзнай, і звярнуўся да Лідзіі: — Дык ты не хочаш даведацца, што такое касцюміраваны баль?

— Калі ты не раскажаш,— заўважыў Люка,— яна не даведаецца ніколі.

— Гэта баль, куды трэба ісці апранутым у адзенне старажытных часоў, у касцюмы розных герояў, якія жылі шмат стагоддзяў назад. Звычайна бярэцца прозвішча якой-небудзь вядомай гістарычнай асобы... не ведаю... ты памятаеш каго-небудзь?

— Гарыбальдзі, напрыклад? — падказала Лідзія.

— Не, Гарыбальдзі — гэта надта сур'эзна; але жанчыны бяруць жаночыя прозвішчы.

— Падыйшло б, напрыклад, «Дама з камеліямі»?..

— Вядома.

— І ўсе прыходзяць апранутымі так?..

— Як хто хоча.

— Гэта, відаць, вельмі цікава,— летуценна прамовіла Лідзія.— Я, да прыкладу, у што б магла апрануцца?

— Адкуль я ведаю? Напрыклад, сінёрай ва-семнацатага стагоддзя.

— Але ж касцюмы, відаць, каштуюць шмат. Ты як зрабіў яго?

— Узяў напратат. Не ставала яшчэ, каб я купляў гэтыя лахманы!

— Ах! — усклікнула Лідзія.— Люка, чаму б не пайсці туды і нам? Дзе будзе гэты баль?

Люка змоўчаў. Альберта выпіў яшчэ шклянку віна.

— Як табе падабаецца ідэя? — звярнуўся ён да Люкі, усміхаючыся.

— Якая ідэя? — не зразумеў Люка.

— Узяць з сабою і Лідзію.

Люка зноў не адказаў. Ён падышоў да акна і паглядзеў на двор.

— Чаму? — спытала дзяўчына, з абурэннем паглядаючы на хлопца. — Ты не хочаш? Якая твая справа?

Люка не павярнуўся.

— Я табе кажу, чуеш? — прамовіла яна і зноў паўтарыла: — Чуеш?

— Яна з табой размаўляе, Люка, — засмяўся Альберта.

— Што ты думаеш? — настойвала Лідзія. — Я б таксама магла апрануцца. Была б не горш за іншых.

— Так, так, цудоўная думка! — падхапіў Альберта. — Возьмем яе. Гэта было б цікава; апранем яе ў касцюм куртызанкі. Як ты думаеш, Люка, га? Скажам, што яна — мадам Пампадур, — і зноў зарагатаў.

— Хто такая Пампадур? — спытала Лідзія.

— Вялікая французская сін'ёра, — адказаў Альберта.

— Што, яна на мяне падобна? — цікавілася дзяўчына.

Альберта зарагатаў.

— Так, але з пэўнага пункту гледжання, — кіўнуў хлопец і дадаў, звярнуўшыся да Люкі: — Заўсёды залежыць ад таго, з якога боку глядзіш, праўда, Люка?

— Досыць табе, — адказаў той нервова. — Кінь гэтыя жарты.

Лідзія пакрыўдзілася.

— От,— загаварыла яна,— ты заўсёды ўсё псуеш. Што тут дрэннага? Хіба не магу я таксама павесяліцца? Што я, не чалавек, як усе? Эй, я гэта табе гавару,— дадала яна, таму што Люка стаяў да яе спіной і глядзеў на вуліцу.

Хлопец павярнуўся:

— Няўжо ты не разумееш, што гэта смешна, калі ты сур'ёзна збіраешся ісці? — сказаў ён рэзка.

Лідзія спахмурнела.

— Як? Вы думаеце, калі я гавару, то гэта жарты? — запярэчыў Альберта.— Лідзія магла б пайсці і выглядала б цудоўна. Нават у касцюме імператрыцы... Так. А чаму не?..

Ён зноў надзеў капялюш і, схіліўшыся перад Лідзіяй, усклікнуў урачыста.

— Імператар Карл Пяты, на зямлі якога ніколі не заходзіць сонца, вітае Лідзію, над пасцеллю якой ніколі не заходзіць месяц.

І весела зарагатаў.

Падвечар зноў пачаў ісці снег. У цемры ночы яго не было відаць, і толькі ўнізе за акном, на вуліцы, сняжынкі траплялі ў святло ліхтароў, і тады можна было ўбачыць, як яны хутка і бясшумна падаюць долу. Было яшчэ не позна, але вуліца здавалася бязлюднай: толькі сям-там з'яўляліся рэдкія пешаходы; з акна яны здаваліся маленькімі жывёламі, падобнымі на кроліка ці сабаку, якія нібы паўзлі па снезе. У чорным люстры аконнага шкла адбівалася ўся кухня. Люка бачыў, што Лідзія ўсё яшчэ сядзіць ля печкі, трымаючы на каленях кат. Ён падумаў пра Альберта. Цяпер хлопец бавіў час сярод вясёлага натоўпу людзей. Відаць, яны бу-

дуць танцаваць увесь вечар, а ў канцы, апоўначы, пачнуць сустракаць Новы год. Люка таксама мог бы пайсці на гэты бал, Альберта раней зваў яго, мабыць, дзеля гэтага і прыходзіў. Можна, падумаў Люка, хлопец меркаваў правесці тут некалькі гадзін да пачатку балю, павячэраць з імі, каб потым разам ісці. Але зразумеў, што ў гэтым доме не будзе весела і вырашыў не марнаваць часу. Лідзія амаль увесь час маўчала. Вячэра таксама не памагла развеяць сумны настрой, не прыбавіла веселасці. Люка прыслухаўся: з ніжніх паверхаў дома даляталі спевы, крыкі людзей, якія пачалі ўжо святкаваць. Старая драмала ў крэсле.

— Колькі цяпер часу? — спытала яна, усхапіўшыся.

Ніхто не адказаў.

— Мабыць, ужо дзесяць, — вырашыла яна. Потым, паклаўшы рукі на жывот, дадала: — Ух, я сёння добра напакавалася. Калі ноччу пачуеце выбух, то ведайце, што гэта я лопнула.

Лідзія прыўзнялася і падкінула ў печ палена.

— Ты не дужа старайся з дрэвамі, — заўважыла старая.

Дзяўчына зноў села і пасадзіла на калені ката.

— Яшчэ адзін год прайшоў, — сказала старая. — Не памятаю дакладна, колькі я іх пражыла, але ўжо, мусіць, мнагавата. Добра вам, калі вы маладыя.

Зноў ніхто не адазваўся. Люка працягваў разглядаць постаць Лідзіі, якая адбівалася ў люстры шкла.

— Кепска, ой, кепска быць старой. Я ўвесь час баюся памерці. Каму хочацца паміраць? Нават калі ты стары...

Люка падышоў да грубкі, нібыта пагрэць рукі. Лідзія нават не зірнула на яго.

— Калі я захварэю, вы мяне не кінеце, га? — працягвала сваё старая. Яна добра выпіла, а ў такіх выпадках заўсёды пачынала размовы пра смерць.

— Хаця ўспомніце вашу старую, калі мяне не будзе на свеце?..

Потым дадала:

— Шчаслівыя вы, вас яшчэ гэтыя думкі не турбуюць. А я — хто ведае? — ці пражыву яшчэ гэты год? — Яна ўздыхнула і сумна прамовіла: — Святая мадонна, як я баюся памерці! — і зноў перакуліла чарку.

Люка крадком паглядзеў на Лідзію. Тая заўважыла і ўзняла вочы.

— Як ён муркае, і такі мяккі... — прамовіла яна, пяшчотна гладзячы ката.

Люка быў рады, што дзяўчына загаварыла з ім.

— Бо сыты, — падхапіў ён. — Відаць, яму ў нас някепска жывецца.

— Чаму, — спытала Лідзія, апусціўшы галаву, — ты не пайшоў разам з Альберта?

— А што там рабіць?..

Дзяўчына не адказала. Люка вярнуўся да акна і зноў пачаў глядзець на двор. Было прыемна, сядзячы ў цёплым і сухім пакоі, бачыць на вуліцы снег.

— Яшчэ ідзе снег?

— Здаецца, ужо менш, — адказаў хлопец.

— Святая мадонна, — уздыхнула старая, — колькі сёлета снегу. Ніколі такога не было. Мабыць, памірае шмат людзей, усе няшчасныя адыходзяць з гэтага свету.

Крыкі ўнізе сталі гучней. Чуліся галасы жанчын.

— Яны святкуюць, — заўважыла Лідзія.

— Каб радавацца, не абавязкова ўзнімаць гвалт, — сказаў Люка. — Досыць, калі ў цябе проста добры настрой... У нас у вёсцы, — дадаў ён пасля паўзы, — апоўначы кідаюць аб сцены лямпачкі, каб яны ўзрываліся. Хлапчукі знарок захоўваюць іх цэлы год.

— У нашай вёсцы таксама, — кіўнула Лідзія.

— У нас зусім рэдка выпадае снег.

— У нас амаль ніколі.

— Наша вёска зусім маленькая, далёка ад горада, — працягваў Люка. Потым дадаў: — Калі я быў малым, аднаго разу на Новы год мы з хлопцамі ўкралі бутэльку лікёра і выпілі яе ўсю. Потым ледзь трымаліся на нагах.

Лідзія ўзняла вочы і ўсміхнулася.

— Хто ведае, — прамовіў Люка, — дзе мы будзем наступнага трыццаць першага снежня! Ці будзем яшчэ тут?

Лідзія пагладзіла ката. Яна падумала пра Аргенціну. Хто ведае, можа праз год яна будзе ўжо там? Трэба зрабіць усё магчымае, гэты год павінен сапраўды быць апошнім. Не трэба паддавацца сапкусам скончыць гэтае жыццё, прыйдзецца трохі пацярпець, бо засталася зусім нямнога.

— Ух, — уздыхнула старая. — Столькі яшчэ можа здарыцца за год...

На хвіліну ўсе змоўклі. Толькі кот, заплюшчыўшы вочы, задаволена муркаў на каленях у Лідзіі.

— Сапраўды дзіўна, — загаварыла Лідзія, — куды падзеўся Луіджы? Я ўвесь час думаю пра гэта.

Люка змоўчаў.

— Можа, ён з-за нечага пакрыўдзіўся? — спытала Лідзія.— Часта мы міжвольна можам пакрыўдзіць чалавека.

— Не ведаю,— адказаў хлопец.— Можа, мы сёння-заўтра сустрэнем яго, а можа і не ўбачым наогул. Ён заўсёды быў трохі дзіўны, ты ж ведаеш.

— Ён быў маім лепшым сябрам,— сказала ціха Лідзія.— Адзіны, якога я мела.

Старая драмала, звесіўшы галаву на грудзі. За акном стаяла чорная ноч. Лідзія ўстала, пайшла ў свой пакой і праз хвіліну з'явілася з жароўняй. Набрала вуголля і зноў выйшла. Калі зноў вярнулася, паведаміла:

— Я запаліла грубку. Сёння нікуды не пайду.

Дзяўчына ўзяла на рукі ката. Настала доўгая цішыня, у якой яшчэ выразней чуліся песні і крыкі тых, што всеяліліся ўнізе. На дварэ падаў снег; вышэй вулічных ліхтароў панавала апраметная цемра. Люка пачаў разглядаць Лідзію ў шкле акна. Старая ўздыхнула і прагнулася.

— Колькі цяпер часу? — спытала. І адказала сама сабе: — Відаць, ужо адзінаццаць.

Потым скоса зірнула на дзяўчыну і задрамала зноў.

— Колькі заўтра будзе снегу,— прамовіла Лідзія задуменна.

— Можа, да раніцы спыніцца,— адказаў Люка.— Кажуць, што тут ніколі не было столькі снегу. Але хто ведае, ці гэта праўда. Кожны год паўтараюць адно і тое ж: «Ніколі не было такой гарачыні, ніколі не было такой халадэчы». Нам заўсёды здаецца, што адзін год не падобны на другі.

— Ты нікуды не пойдзеш? — спытала Лідзія.

— Не, нешта не хочацца.

— Можна было б схадзіць у кіно.

— Так, але цяпер позна.

— Што гэта за людзі! — абурылася дзяўчына.—

Сёння яны не дадуць нам спаць.

Яна ўзяла дровы і панесла іх у свой пакой, каб падкінуць у грубку.

— Сёння яны не дадуць нам спаць,— паўтарыла дзяўчына, вярнуўшыся.— Усе п'яныя, як жы-вёлы.

— Відаць, не адны яны п'яныя.

— Добра робяць, што п'юць,— сказала Лідзія.— Лепш такім чынам пахаваць стары год. Тады не думаеш ні аб чым.

Зноў настала доўгае маўчанне. Люка ўзяў карты і пачаў паволі раскладаць іх. Ён думаў пра Альберта і Луіджы. Адноўчы, калі яны былі ў трыснягах, на беразе ручая, Луіджы гаварыў: «Калі прыйдзе вясна, мы абавязкова наведаемся сюды яшчэ раз».

Лідзія ўстала.

— Я іду спаць,— сказала яна. І выйшла.

Люка працягваў гуляць у карты, спрабуючы набраць дваццаць адно. Яму трапіўся чырвоны валет, намалеваны ў выглядзе конніка. Ён нерухома сядзеў у сядле, высока трымаючы ў руцэ шчыт, падобны на вялікую залатую манету. Але шчыт быў запэцканы, у нейкіх чорных кропках. Хлопец прыгледзеўся да малюнка. Конь меў ганарысты выгляд, хвост быў падняты дугой, толькі канец загнуўся кнізу, каб змясціцца на паперы. Коннік, наадварот, быў вельмі сур'ёзны, нават крыху сумны,— і ўвесь малюнак засланыў сабой жоўты дыск шчыта, які здаваўся падобны на сонца. Хлопец зноў пачаў на-

біраць ачко. Калі калода скончылася, ён сабраў яе зноў.

Хлопец пачуў голас Лідзіі, якая клікала яго. Здавалася, дзяўчына нечага злуецца.

— Хадзі сюды на хвілінку... Паглядзі гэтыя дзверцы...

Люка ўстаў, прайшоў праз калідорчык і апынуўся ў пакоі Лідзіі. Ён не быў тут з таго часу, як дзяўчына вярнулася дадому. Лідзія стаяла ў просценькім халаце і пазірала на яго, крыху сумеўшыся:

— Дзверцы ў грубцы сапсаваліся, не магу зачыніць.

Люка нахіліўся і паправіў дзверцы: у іх выпаў цвік з завескі. Потым устаў і спыніўся пасярод пакоя, чакаючы.

— У мяне цёпла, праўда?— спытала дзяўчына.

Ад жалезнай грубкі, месцамі чырвонай ад накалу, патыхала прыемным цяплом.

— Ага,— адказаў Люка.

— Чаму ты не зачыніў дзверы?— заўважыла Лідзія.— Выпусціш мне ўсё цяпло.

— Я забыўся,— хлопец вярнуўся і прычыніў дзверы,— сапраўды, гэта ўсё, што ў нас ёсць: нямнога цяпла.

— Якое багацце!— усклікнула дзяўчына. Яна то пазірала на Люку, то апускала вочы долу. Рука яе нервова круціла гузік халата.

— Але мы яшчэ можам лічыць сябе шчаслівейшымі за сотні іншых,— сказаў Люка.

— Няпраўда. Наўрад ці знойдуцца сотні яшчэ больш няшчасных, як мы. Можа і набярэцца чалавек пяць-шэсць.

— Не. Ты ўспомні пра тых, хто ляжыць хворы,

хто не мае ніводнага сольда, каму няма на што спадзявацца. Мы яшчэ спадзяемся на новы год.

— Я ўжо двойчы ўскладаю надзеі на новы год,— сказала Лідзія.— Гэта значыць, два разы спадзяюся на адно і тое ж. Калісьці, дзяўчынкай, я таксама чакала нечага ад новага года, але тады гэта было проста так, без пэўнага ўяўлення аб тым, чаго хочаш. Чакала, што ў новым годзе здарыцца нешта добрае, але нічога не здаралася, ды я і не ведала, што павінна было адбыцца. І нават не хацелася ведаць. Потым усё забывалася, і ў канцы года не вельмі шкадавала, што нічога не адбылося. Пачынала спадзявацца на наступны год. Але цяпер іншая справа. Зараз я ведаю, чаго чакаю, і калі ў канцы года я гэтага не дасягнула, выходзіць, што год быў марны.

— Гэта не так ужо і страшна, марна патраціць год. Што значыць адзін год? Мы заўсёды спяшаемся, не маем цярпення. І хутка здаемся.

— Для жанчыны год — гэта многа,— прамовіла Лідзія.— У мяне такі ўзрост, калі гады ўжо маюць значэнне, і кожны з іх трэба лічыць. Вы, мужчыны, гэтага не зразумеце, таму што ў вас іншае. Для вас усе гады аднолькавыя; нават калі б год складаўся з двух ці трох, для вас усё роўна. А ў нас не тое. Для нас год, як ён ёсць, гэта ўжо замнога. І часам страшна лічыць, колькі іх мінула.

— Чаму павінна палохаць тое, што прайшло? Мінулае ўжо не вернецца, і няма чаго з ім лічыцца. Год, які пражыты, трэба адразу адкідаць прэч і не ўспамінаць аб ім. Таксама, як выкідаеш парваную кашулю і апранаеш новую.

Лідзія горка ўсміхнулася.

— Гэта кепская гульня, калі падумаць. Рызы-

куеш прынесці да фінішу толькі вялікую кучу рыз-
манаў. І нічога больш.

— Ва ўсякім разе, нам нічога не застаецца леп-
шага...— прамовіў хлопец.

— ...як цягнуць да канца?— скончыла Лідзія.

— Так, цягнуць як-небудзь да канца. Я таксама
часам губляюся, і мяне палохае жыццё, аднак, па-
думаўшы, бачыш, што, зрэшты, нават калі мы губ-
ляем веру, жыццё ўсё роўна штурхае нас наперад.
То лепш ісці ўжо самастойна, без гэтых штуршкоў.

— Тады досыць пра гэта,— адказала дзяўчы-
на.— Навошта весці пустыя размовы?

— І праўда, лепш не гаварыць.

Лідзія думала, як сказаць яму пра тое, што тры-
мала яна ў думках.

— Людзям зараз не да гэтага, яны праводзяць
стары год,— прамовіла яна.

— І добра робяць,— адказаў Люка.

— Колькі цяпер часу?— спытала Лідзія.

— Відаць, каля дванаццаці. Хутка будзем ужо
ў новым годзе.

Лідзія падышла да акна і паглядзела на ву-
ліцу.

— З гэтым скончана,— неяк злосна сказала
яна.— Гэты ў мяне сядзіць у пячонках. Хай сабе
ідзе.

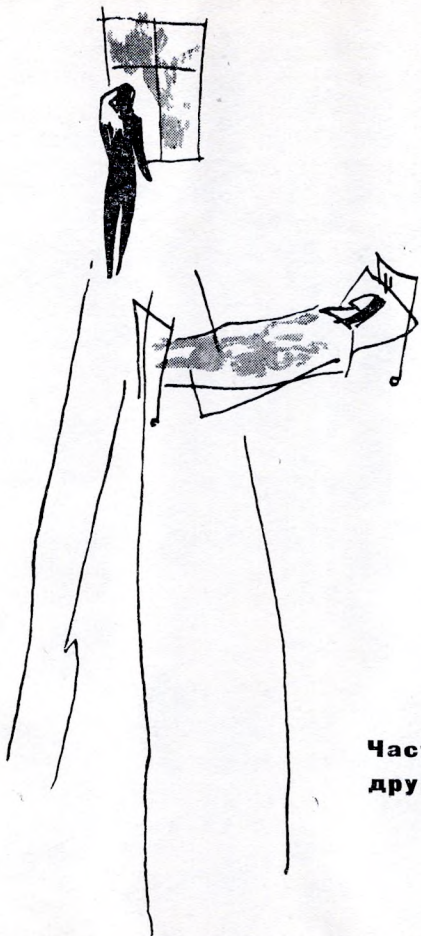
Павярнуўшыся спіной да Люкі, развязаła пояс,
расшпіліла гузікі, і халат расхінуўся. З вуліцы да-
несліся гукі акардэона, крыкі людзей. У цемры не-
ба, вышэй гарадскіх агнёў, узнялася ракета і, апі-
саўшы дугу, рассыпалася шматлікімі зялёнымі
пырскамі.

Люка падумаў: «колер надзеі». Як быццам не-
хта ўгадаў іх думкі.

— Трэба спадзявацца... яшчэ адзін год,— ледзь чутна прамовіла Лідзія, гледзячы ў акно.

Але Люка ўжо не чуў. Калі дзяўчына павярнулася, ён убачыў, што пад халатам яна зусім голая, і адчуў, як кроў ударыла ў скроні, моцна закалацілася сэрца. Яшчэ імгненне ён стараўся перамагчы пачуццё, але жаданне, амаль насуперак волі, штурхнула яго да дзяўчыны.

Усяго некалькі крокаў трэба было зрабіць, каб дайсці да Лідзіі, але яны здаваліся яму бясконцымі.

**Частна
другая**

— ... La predestinación humana es una ley natural. Todo hombre al nacer tiene destinado en el mundo, para ejercicio de sus inclinaciones, un círculo en cuya circunferencia está escrito este lema: Virtud, grandeza y felicidad. Dice Voltáire...¹

— Вымаўляецца «Вальтэр», сіньёрына.

— ...dice Volter que cada hombre tiene su genio, y así...²

— Досыць, спынімся на гэтым. Дык чытаеце вы ўжо даволі добра, сіньёрына. Вы малайчына.

Лідзія ўсміхнулася і паглядзела на Люку, які сядзеў побач з ёй. Выкладчык, былы настаўнік, дастаў з кішэні цыгарэту і ўжо ўзяў у рот, каб запаліць, але ўспомніў, што павінен выкурыць яе толькі пасля вячэры. Ён даўно вырашыў курыць менш, бо разлікі гаварылі вельмі красамоўна: дзвесце лір за пачак цыгарэт памножыць на трыццаць — атрымліваецца сем тысяч лір у месяц, гэта якраз цалюткіх дзесяць урокаў, якія траціліся марна, на дым.

Ён паклаў цыгарэту назад у пачак.

— А цяпер, сіньёрына, паўторам дзеяслоў «ser».

— Yo soy, tu eres, él es, nosotros somos, vosotros sois, ellos son³.

— Добра,— пахваліў настаўнік.— А цяпер напішыце.

¹ ...Прызначэнне чалавека ў жыцці — гэта закон прыроды. Кожны чалавек пры нараджэнні мае ў грамадстве пэўнае прызначэнне прымянення сваіх здольнасцей,— у грамадстве, на варотах якога напісана: Дабрачыннасць, Веліч і Шчасце. (Ісп.)

² Вальтэр кажа, што кожны чалавек мае свой лёс, і гэта сапраўды так... (Ісп.)

³ Я ёсць, ты ёсць, ён ёсць... (Ісп.)

— Я не ўмею,— адказала Лідзія,— гэта вельмі цяжка. Пісаць у мяне нешта зусім не атрымліваецца.

— І ўсё ж такі трэба вучыцца і пісаць. Недастаткова ўмець толькі размаўляць і чытаць.

— Але ж мне трэба толькі размаўляць.

— Не, не, вы павінны навучыцца і пісаць. Гаварыць на нейкай мове і не ўмець пісаць, гэта як... не ведаю, як напалову пабудаваны дом, напрыклад, або кот без хваста ці чалавек без...— і, не ведаючы, што прыдумаць, і жадаючы неяк закончыць фразу, дадаў:— як чалавек, напрыклад, без ног...

Лідзія не ведала, што адказаць, яе амаль пераканала гарачая прамова настаўніка.

— Ваша праўда, прафесар,— умяшаўся тады Люка,— але для сінёрыны досыць толькі навучыцца гаварыць.

Настаўнік не мог супакоіцца, пачуўшы, што нехта хоча вывучыць мову напалавіну. Можна, гэта праз даўнюю звычку бачыць пісьмовыя заданні, якія ён на працягу больш як сарака год правяраў кожную раніцу; можна, праз гэта навучанне здавалася яму не сур'ёзным, не сапраўдным, калі не было звычайных сшыткаў, якія можна было правяраць з блакітна-чырвоным алоўкам у руцэ.

— І ўсё ж, сінёрына, я вам скажу: колькі вучняў гаварылі вось так, як цяпер вы, а пасля шкадавалі, што не навучыліся, як належыць, калі быў час і магчымасць. Во, можна, нейкі месяц назад я сустрэў аднаго такога. Каб вы бачылі, як ён змяніўся — не пазнаць. Яму зараз пад сорок. Цяжка нават уявіць, што калісьці ён сядзеў у мяне за партай у кароткіх штоніках. Ён таксама гаварыў мне: «Колькі разоў я шкадаваў, што не вучыўся як след

тады!» Я выкладаў у школе французскую мову...

— У дзіцячыя гады, — заўважыў Люка, — ніколі не думаеш пра тое, што аднойчы станеш дарослым. Якраз гэтым і шчаслівыя дзеці.

— У школах шмат чаму навучаюць, — сказаў настаўнік. — Але самае важнае — гэта вывучэнне жывых моваў. Дзе чалавек скарыстае астатняе? — дадаў ён, маючы на ўвазе латынь і старажытнагрэчаскую, аб якіх так многа спрачаўся некалі са сваімі калегамі па школе.

Ён паправіў на шыі шалік: у пакоі даўно стала холадна, але настаўнік не адважваўся зірнуць у кут, дзе стаяла патухлая грубка, баючыся, што юнак і дзяўчына таксама звернуць увагу. Ён паліў яе патроху два разы на дзень — раніцой і позна ўвечары, перад тым як класіцца спаць.

— Мне цяжка меркаваць, — заўважыў Люка, — але здаецца, што іспанская мова вельмі прыгожая.

— Дзіва што! — ажывіўся настаўнік. — Вы толькі паслухайце! — і ён пачаў дэкламаваць вершы:

La luna estaba crecida
los peses daban gemidos
los vientos eran contrarios...¹

— Чуеце, якая мілагучнасць! Якая музыка! Яна сапраўды заслугоўвае таго, каб яе вывучыць. — Ён дастаў з кішэні цыгарэту, але зноў спахапіўся і паклаў яе назад.

— Колькі трэба часу, каб вывучыць добра? — спытала Лідзія.

¹ Нараджаўся малады месяц,
Рыбы нібы ўздыхалі ў рацэ,
І дзьмулі шумлівыя вятры...

— Не спяшайцеся, сіньёрына. Хіба, можа, вам трэба ехаць у Іспанію? Ці ў Аргенціну?

— Не, не,— паспяшалася адказаць дзяўчына.

— Хэ, гэта залежыць ад таго, як вы хочаце ведаць. Тут як у любой іншай справе: спяшаючыся, ніколі не зробіш трывала. А каб зрабіць добра, усякая справа патрабуе свайго часу.

— То хаця б прыблізна, колькі трэба?

— ...Некалькі месяцаў... Чым хутчэй, тым будзе горш, спешка ў вывучэнні мовы можа сапсаваць усё.

Гэтае пытанне ўсхвалявала настаўніка, яно хвалявала яго кожны раз, калі дзяўчына пыталася. У глыбіні душы ён ведаў, што, каб толькі навучыцца размаўляць, патрабавалася не вельмі ўжо многа часу, і тут, вядома, галоўнае залежала ад яго. Але яму якраз надта не хацелася канчаць урокі раней, бо гэта значыла пазбыцца грошай, якія плаціла дзяўчына. Ён гаварыў сабе, што гэта агідна, несумленна, але ўрэшце нястачы перамагалі, і за два ўрокі ён рабіў тое, што можна было зрабіць за адзін.

— А ў вас што новенькага?— спытаў ён у Люкі хутчэй дзеля таго, каб спыніць непрыемную гаворку. Звычайна, калі быў Люка, настаўнік любіў пагутарыць з ім пасля ўрока.

— Новага пакуль што нічога, прафесар.

— А палітыка, як яна маецца? Што цяпер робяць?

— Звычайныя рэчы.

— Ага, яно так,— няўпэўнена адказаў настаўнік і зноў выцягнуў з кішэні цыгарэту. Але на гэты раз ён рашуча ўзяў яе ў рот і закурыў. Пачынаючы гаворку пра палітыку, ён не мог не дапоўніць адну прыемнасць другой.

— А ваша нявеста што думае пра гэта?— спытаў, звяртаючыся да Лідзіі.

Дзяўчына сапраўды, каб Люка мог праводзіць яе, назвалася яго нявестай, але прывыкнуць не магла: кожны раз, калі выкладчык называў яе «нявеста», гэта заўсёды гучала нечакана, яна трохі бянтэжылася і адчувала задавальненне.

— Я,— адказала Лідзія,— у палітыцы не вельмі разбіраюся і не цікаўлюся.

— І добра, што не цікавіцца,— заўважыў Люка.

— Э, не,— запырэчыў настаўнік.— Гэтыя рэчы датычацца і нас; за тое, што нехта прыдумае, разлічвацца пасля даводзіцца нам. Калісьці так мы маглі гаварыць, што палітыка нас не датычыць. Яе рабіў адзін чалавек — дрэнна ці добра, а даводзілася згаджацца. Бо мы, італьянцы, заўсёды так: рады, калі нехта возьме на сябе нашы клопаты і турботы, а мы — дабранач! Мы лепш адпачнём! Лянуемся нават думаць. Не памятаю добра дзе, але неяк я чытаў, што італьянцам неабходна нейкія пасрэднікі, каб думаць за іх.

Ён, задаволены, узяў вочы:

— А,— кіўнуў дзяўчыне,— трапна сказана, праўда? Я заўсёды прыгадваю гэты афарызм, калі думаю пра нашу палітыку.

— Нейкая праўда тут ёсць, безумоўна,— згадзіўся Люка.

— Аднак мы мелі магчымасць пераканацца, да чаго вядзе такая бесклапотнасць, калі мы дазваляем думаць за сябе іншым. Спачатку нас пазбаўляюць свабоды, а потым, як сляпых кацянят, кідаюць у вір. Дэмакратыя куды лепш, яна хаця б пакідае свабоду.

— Якую свабоду?— спытаў Люка.

Настаўнік сумеўся. Ён разгублена шукаў адказу, якую свабоду ён меў на ўвазе.

— Але... свабода ўвогуле...

— ...Таму, што існуюць чатыры свабоды,— працягваў Люка,— калі верыць таму, што друкавалася на акупацыйных банкнотах...

— Ну, канешне,— усклікнуў настаўнік, прыгадаўшы чатыры радкі на адвароце банкаўскіх білетаў, што ўжываліся ў часы акупацыі: «Свабода слова, свабода рэлігіі, свабода ад нястач, свабода ад страху»,— прачытаў ён спачатку на англійскай, потым на італьянскай.

— Якраз чатыры. Але хіба іх нельга прыдумаць больш?— спытала Лідзія, якой таксама хацелася прыняць удзел у размове.

— Э-э, што вы на гэта адкажаце?— спытаў ён хлопца.

— Вядома,— адказаў Люка. Ён заўважыў разгубленасць старога і, часткова дзеля забавы, часткова каб падтрымаць Лідзію, дадаў:— Іх магло б быць таксама шэсць ці сем.

Настаўнік пачаў абдумваць яго словы. Люку стала няёмка, што ён пажартаваў з гэтага сівога чалавека. І ён сказаў сур'ёзна:

— Але, калі паглядзець глыбей, то ўсе яны звязца да двух значэнняў: свабоды эканамічнай і свабоды духоўнай.

— От я і мяркую: якая з іх мае большае значэнне для чалавека?

— Цяжка сказаць,— заўважыў Люка.— На маю думку, усё залежыць ад грошай, якія ты маеш у кішэні.

Настаўнік задаволена засмяўся:

— Вы гэта добра сказалі,— згадзіўся ён.— Бо

нашто чалавеку тая духоўная свабода, калі няма чаго есці? Спачатку трэба паесці, а пасля разважаць.

Люка ўсміхнуўся: чалавек зусім не меў сваёй думкі, яго лёгка было пераканаць у адным ці другім, прымусіць змяніць думку.

— Яно заўсёды так, — падсумаваў настаўнік. — Калі паглядзець, усе ідэі добрыя. Абы толькі не было нічога дрэннага! А там хай сабе робяць, што хочуць. Тым больш, што свет усё адно калі-небудзь прыйдзе да катастрофы, дык здарыцца гэта троху раней ці пазней... Не будзе ж ён існаваць вечна...

Люка і Лідзія ўсталі. Настаўнік адразу сумеўся і не ведаў, што рабіць: цяпер трэба было дамовіцца надалей пра ўмовы платы за ўрокі, а гэта, нягледзячы на яго шматгадовы вопыт, заўсёды было для старога самай пакутлівай і непрыемнай размовай. Гэта неабходнасць усчынаць гаворку пра грошы, браць іх з чужых рук здавалася яму прашэннем міласціны. Нават калі ў самым пачатку трэба было дамаўляцца аб цане за лекцыі, настаўнік заўсёды губляўся і мучыўся. І калі нехта пачынаў настойваць ці спрачацца, ён адразу здаваўся, збаўляў цану, хоць пасля ўвесь час шкадаваў і лаяў сябе. Можна, іменна таму яму ніколі не ўдавалася, як іншым, хутка змяніць плату за ўрокі ў адпаведнасці з ваганнямі кошту жыцця. Настаўнік заўсёды быў «ніжэй узроўню», як казаў ён сваім старым калегам, калі тыя пры сустрэчы пыталіся ў яго пра заробкі.

Ён таксама ўстаў. Цяпер, стоячы, стары выглядаў асабліва драхлым і кволым, у той час як раней, за сваім столікам, здаваўся зусім нармальным чалавекам. Зараз яго згорбленая постаць, у пано-

шаным старамодным гарнітуры, які папраціраўся ўжо на лакцях і каленях, яшчэ больш узмацнялі ўражанне ўбогасці, якое рабіў гэты халодны пакойчык, застаўлены кнігамі і старой мэбляй.

Ён асцярожна прыціснуў пальцамі цыгарэту і паклаў акурак у кішэню. Выцер пальцы аб падкладку пінжака.

— Дык мы ўбачымся ў чацвер?.. У той жа час, сінёрына?..

— Так,— адказала Лідзія,— у чацвер, у той жа час.

Лідзія вырашыла папрасіць настаўніка збавіць цану за ўрокі, паколькі займацца давядзецца больш, як меркавалася. Дзеля гэтага, галоўным чынам, яна і ўгаварыла Люку пайсці з ёй. Яна павярнулася да хлопца, каб напамніць яму пра гэта; але той не забыўся і цяпер якраз думаў, як пачаць гаворку. Настаўнік чакаў, калі дзяўчына запоціць за ўрок, і таму ўсяляк цягнуў размову; усе трое стаялі ўжо каля дзвярэй.

Люка паглядзеў на Лідзію, нібы гаворачы, што ён усё зразумеў. Потым зірнуў на шалік, абкручаны вакол шыі старога. «Небарака»,— зазначыў ён у думках, адчуваючы, што ў яго нестася смеласці загаварыць пра галоўнае.

— Ха,— працягваў між тым настаўнік,— чым больш чалавек думае, тым менш разумее. Хутка пачнуцца выбары, а я яшчэ не ведаю, за каго галасаваць. Пачнеш слухаць аднаго, дык здаецца, што разважае правільна, потым паслухаеш другога,— і зноў бачыш, што і той гаворыць добра. Паспрабуй разабрацца, хто з іх лепшы.

Лідзія разгублена пазірала то на Люку, то на настаўніка. Люка зрабіў намаганне:

— Прафесар... я хацеў спытаць...

— А, то кажы, кажы,— радасна ўсклікнуў настаўнік, мяркуючы, што Люка будзе яшчэ гаварыць аб палітыцы.

— Ведаеце... гэта наконт платы за ўрокі.

Настаўнік апусціў вочы, выняў з кішэні аловак і пачаў круціць яго ў руках.

— Кажыце,— прамовіў ён.

— Паколькі іх будзе больш, урокаў...— гэта зойме больш часу, як мы меркавалі... ці нельга прызначыць... іншую цану?

— Бачыце, сінёрына,— прамовіў настаўнік, звяртаючыся да Лідзіі,— я з вас і цяпер бяру вельмі нямнога... Ведаеце, пры цяперашнім кошце жыцця, калі параўнаць з тым, што было раней... мы павінны былі патрабаваць яшчэ больш.

— Але... я не кажу шмат,— спрабавала настойваць Лідзія.— Можа, хаця б трохі менш.

Настаўнік пакутаваў. Ён ведаў, што яшчэ некалькі слоў, і ён не вытрымае, згадзіцца. Лідзія і Люка таксама адчувалі сябе няёмка. Абодва шкадавалі, што пачалі размову, і думалі цяпер пра тое, каб хутчэй скончыць яе і ніколі не вяртацца да гэтай тэмы. «Зрэшты,— у думках гаварыла сабе Лідзія,— гаворка ідзе аб нямногім, і не варта настойваць і паказваць сябе скнарай».

— Мы,— прамовіў нарэшце Люка,— мелі на ўвазе зусім нямнога, нейкую дробязь.

— Ага,— пацвердзіла дзяўчына,— мы казалі проста так... але, урэшце, гэта не мае значэння.

— Вядома, не мае значэння,— паўтарыў Люка.

— Не, не, чаго ж,— сказаў настаўнік, адчуўшы, як з яго плячэй нібы зваліўся цяжар,— ваша пытанне зусім слухнае.

— То мы пагаворым як-небудзь другім разам,— паспяшаўся адказаць Люка.— Праўда, Лідзія?

— Так,— згадзілася дзяўчына.— Мы ж гэта проста так пачалі гаворку.

— Трэба спадзявацца, што ўсё будзе добра,— сказаў настаўнік, хаваючы ў кішэню аловак. Ён заўсёды вымаўляў гэтую фразу, калі не знаходзіў, што сказаць.

— Дык пойдзем ужо, Лідзія?

Дзяўчына адкрыла сумачку і адлічыла грошы. Прайшло некалькі хвілін, самых пакутлівых для старога, бо менавіта ў гэтыя моманты, калі чалавек у яго на вачах вымаў і адлічваў грошы, ён павінен быў маўчаць, а потым працягваць руку, каб узяць плату. Лідзія аддала яму грошы.

— Трэба спадзявацца, што ўсё будзе добра,— паўтарыў настаўнік.— Дык мы ўбачымся ў чацвер?

Зараз ён здаваўся яшчэ больш згорбленым, з кішэні яго тарчалі скамечаныя асігнацыі, якія ён запіхнуў, не пералічыўшы.

— Так, у чацвер,— адказала Лідзія.

Калі выйшлі на вуліцу, дзяўчына сказала:

— Такім чынам, мы нічога не дамагліся.

— Урэшце,— адказаў Люка,— гаворка ішла аб нейкай дробязі.

— Ага, — згадзілася дзяўчына, — некалькі лір — не вялікае багацце.

— З-за гэтага не варта было і пачынаць гаворку.

— Гэта праўда,— прамовіла Лідзія,— не варта было.

Але ў глыбіні душы, як і Люка, яна была незадаволена. Настаўнік таксама ў сваім пакойчыку доў-

гі час яшчэ нерваваўся і мусіў выкурыць палову цыгарэты, каб супакоіцца. Потым выпадкова скурыў яе ўсю і зноў расхваляваўся, што сапсаваў лішнія паўтары цыгарэты за адзін вечар.

Прышоўшы дадому, Лідзія распранула футра і асцярожна павесіла яго ў шафу. Доўга любавалася ім, пяшчотна гладзячы густую і мяккую поўсьць. Яна амаль ніколі не надзявала яго, вымаючы з шафы толькі тады, калі збіралася да настаўніка. Гэтыя часы, калі яна ішла на ўрокі, апранутая ў футра, побач з Люкам, падабаліся Лідзіі больш за ўсё; некалькі гадзін яна адчувала сябе сапраўднай жанчынай, такой жа як усе астатнія. Праходзячы міма вітрын магазінаў, яна не магла ўстрымацца, каб не зірнуць на сябе, і з вялікім задавальненнем бачыла сваё адлюстраванне, якое шкло рабіла больш прыгожым, нейкім святочным. Але перш, чым надумацца купіць футра, Лідзія доўга вагалася. Дзесяткі разоў яна праходзіла міма магазіна, дзе яно прадавалася, і з кожным разам думка купіць футра захапляла яе ўсё больш. Потым дзяўчына ўявіла, як добра было б у такім футры прыехаць да цёткі ў Аргенціну. І гэта канчаткова пераканала яе. Да таго ж яна не выкідала грошы на вецер: гэта была сапраўдная рэч, казалі яна сабе, за якую заўсёды можна ўзяць тыя грошы. Аднак, калі давалося браць з кніжкі гэтую суму, яна зноў пачала вагацца. Нават калі ішла ў магазін, трымаючы грошы ў сумачцы, яе не пакідала жаданне вярнуцца. Урэшце, ужо ў магазіне яна пагадзілася на тым, што купіла не тое, што было выстаўлена ў вітрыне, а другое, дзешавейшае. Але і гэта, калі ўжо купіла

і прынесла дахаты, доўга не рашалася надзець, і, каб была магчымасць, занесла б назад у магазін. Толькі праз некаторы час канчаткова звыклася з думкай, і цяпер, здавалася, не магла без яго абысціся.

Кожны вечар Лідзія адчыняла шафу, любавалася і гладзіла футра, — асцярожна, пяшчотна, баючыся сапсаваць поўсць, і марыла аб тым дні, калі зможа надзець яго ў Аргенціне. Колькі грошай прымушала яе траціць гэтая Аргенціна! Вось так жа яна ўзяла сабе ў галаву вывучыць іспанскую мову, хаця Люка і адгаварваў яе. І гэтыя ўрокі таксама каштавалі. Але цяпер ужо яна сее-тое ведала; можна было калі не скончыць заняткі, то хадзіць радзей. Хацелася вывучыць мову лепш, каб адразу можна было гаварыць, апынуўшыся ў Аргенціне. Таму, хоць і шкада было грошай, яна працягвала заняткі, радуючыся сваім поспехам, з задавальненнем адчуваючы, што з кожным разам пачынае гаварыць лепш і разумець больш. Яна паклялася сабе, што, апынуўшыся там, не прамовіць больш ніводнага слова па-італьянску. Альберта паабяцаў ёй дапамагчы атрымаць пашпарт. Лідзія звярнулася да яго, ведаючы, што ў хлопца вялікія сувязі. Дзяўчына вымушана была прызнацца ва ўсім, бо гэта было неабходна для справы.

Пашпарт трэба атрымаць загадзя, бо ёй казалі, што справа гэта доўгая, а яна і дня не хацела затрымлівацца, калі прыйдзе час ад'язджаць. Цётка, як і раней, прыслала ёй пісьмы; па-ранейшаму клікала да сябе і пісала, што не можа дачакацца дня, калі ўбачыць родную пляменніцу. Але замінала тое, што прыехаць дзяўчына мусіла за свой кошт.

Два разы ўжо Лідзія набліжалася да мэты, але

зноў павінна была адступіць. Адзін раз, калі доўгі час ляжала хвора, другі — калі вымушана была заплаціць двум агентам паліцыі добрых нораваў, якія збіраліся арыштаваць яе і выселіць з горада. Давялося аддаць кучу грошай, каб яны адчапіліся. Кожны раз дзяўчына пачынала збіраць грошы з яшчэ большай заўзятасцю і ўпартасцю. Цяпер мэ-та здавалася зусім рэальнай. Да канца года яна вы-рашыла абавязкова паехаць, зрабіць дзеля гэтага ўсё магчымае. Паклялася сабе не траціць дарэмна ніводнага сольда; здаецца, каб было магчыма, ад-мовілася б нават есці. Цяпер у яе было футра, яна ведала нават іспанскую мову; у патрэбны момант Альберта дапаможа атрымаць пашпарт. Такім чы-нам, было амаль усё неабходнае. Аставалася толь-кі сабраць грошы. Але і гэта здавалася цяпер зу-сім рэальным, трэба толькі пачакаць яшчэ трохі.

Часта, ідучы па вуліцы, Лідзія з прыемнасцю думала аб тым, што дома ў яе ёсць футра і што яна ведае іспанскую мову. Часам паўтарала на вуліцы ўрокі, успамінаючы доўгія шэрагі слоў. Нават спра-бавала вымаўляць тыя, што гучалі асабліва прыем-на: *hombre* — чалавек, *perro* — сабака, *cansado* — стомлены...

|| Старая, здаецца, была рада, што Люка захва-рэў. Бо ніхто яшчэ не хварэў за апошнія меся-цы, хаця зіма падыходзіла к канцу. І вось неяк пад-вечар, прыйшоўшы дамоў пасля працы, Люка злёг з высокай тэмпературай. Спачатку ён адмаўляўся ад урача, але потым мусіў паддацца настойлівым угаворам Лідзіі. Доктар быў чалавек негаваркі

і абыякавы, дзяўчына знайшла яго ў цэнтры горада, не спадзяваючыся на мясцовых урачоў. Ён сказаў, што нічога сур'ёзнага ў хлопца няма, звычайныя грып і бранхіт, і што ўсё пройдзе, трэба толькі з тыдзень паляжаць у пасцелі. Перад тым, як пайсці, ён азірнуўся, шукаючы вачыма, дзе можна памыць рукі, але крана не ўбачыў і папрасіў конаўку. Лідзія хутка прынесла ваду, рушнік і мыла. Пакуль доктар мыўся, старая не давала яму спакою. Лямантавала і скардзілася на хваробы, якія ноччу не давалі ёй спаць. Яна вырашыла, калі ўжо доктар быў тут, атрымаць добрую кансультацыю. Бо сапраўды ўжо колькі часу яна начамаі варочалася і стагнала.

— Сін'ёр доктар, — казала яна, — што гэта можа быць, калі ноччу я не магу заснуць? Увесь час баліць вось тут, — і яна тыкала пальцам сабе ў бок, — ноччу нельга паварушыцца.

Доктар намыльваў рукі, не зважаючы на старую. Люка хацеў было сказаць, каб яна сціхла, але ведаў, што будзе яшчэ горш. Лідзія рабіла ёй знакі вачыма, але старая не хацела звяртаць увагі і працягвала скардзіцца.

— У мяне коле вось тут, што гэта можа быць? Гэта вельмі небяспечна, га?

Доктар, які дагэтуль заставаўся сур'ёзным, раптам рассямяўся.

— Гэта значыць, што прыйшлі гады, а з імі хваробы, якія пачынаюць вылазіць то тут, то там.

— Дык што мне трэба рабіць, доктар? Я не магу ноччу заплюшчыць вачэй.

— Трэба зняць з сябе гадоў трыццаць, вось і ўсё.

— То як гэта зрабіць?

— На жаль, я і сам гэтага не ведаю,— смеючыся, адказаў урач.— Каб ведаў, то я зняў бы спачатку свае. Праўду я кажу, сіньёрына?

Лідзія ўсміхнулася.

Але старая і не думала здавацца. Яна абавязкова хацела, каб доктар агледзеў яе, як Люку.

— Доктар, то можа б вы зірнулі на мяне. Вы жартуеце, але нешта ж у мяне ёсць, калі я не магу заснуць.

— Каб вы былі маладзей,— адказаў той, выціраючы рукі,— я б параіў вам на ноч добры сродак, які ніколі не падводзіў,— і засмяяўся, пазіраючы на Лідзію.

Тая спалохалася, што ён не паверыў яе расказу, быццам яны з Люкам пляменнікі старой.

— Доктар, я старая ўжо і магу сёння ці заўтра памерці. Скажыце, што гэта такое, калі я не магу спаць. У мяне ніколі гэтага не было. Я заўсёды добра спала да гэтай зімы.

Доктар зрабіўся сур'ёзным.

— Колькі табе год? — спытаў ён строга.

— Не памятаю,— адказала старая,— але ўжо шмат. Было больш за пяцьдзсят, калі памёр мой муж, чыгуначнік...

— Ану, хадзі сюды,— доктар працягнуў да старой рукі. Тая спалохана адступіла назад.

— Дай пагляджу пульс.

Ён узяў яе руку вышэй кісці.

— Што ў мяне? Вельмі кепска?— пыталася старая.

Доктар не адказаў. Ён уважліва паглядзеў на жанчыну, потым дастаў з чамаданчыка нешта накшталт абмоткі, прымацаванай да апарата.

— Закасай рукаў,— загадаў ён.

Тая закалацілася, думаючы, што доктар зробіць нешта благое, карыстаючыся тым, што яна старая і дурная.

— Калі хочаш, каб я цябе паглядзеў...— сказаў доктар,— а не, дык сядзі са сваімі хваробамі.

Старая агаліла руку, з цяжкасцю закасаўшы рукавы некалькіх кофт. Доктар прыладзіў апарат. Усе маўчалі. Старая пачала было хвалявацца праз гэтую цішыню. Але доктар зняў прыстасаванне.

— Высокі ціск,— адзначыў ён, хаваючы апарат.

— Гэта вельмі небяспечна?

— Проста жакліва! — смеючыся прамовіў доктар.

— Значыць, я скоро памру? — залямантавала старая, спалохаўшыся.

— Не больш як тыдзень часу,— зноў жартам сказаў доктар, апранаючы з дапамогай Лідзіі паліто. Дзяўчыне падабалася, што ў яе такія простыя адносіны з доктарам, які здаваўся ёй чалавекам незвычайна сур'ёзным, не падобным да іншых.

— Доктар, дык што мне рабіць? Якія трэба лекі?

— Паменш есці, нічога не піць,— вось твае га-лоўныя лекі.

У калідоры, калі Лідзія расплацілася, ён сказаў сур'ёзна:

— У хлопца нічога небяспечнага, але ў старой кепскія справы. У яе вельмі высокі ціск. Абавязкова трэба лячыцца.

Некалькі дзён Люка ляжаў у пасцелі, выслухоўваючы бясконцыя скаргі старой, якая пасля размовы з доктарам яшчэ больш напалохалася.

— Калі я буду паміраць, запомні, Люка, каб

ты абавязкова паклікаў ксяндза. Я не хачу памерці не спавадаўшыся. Без свяшчэнніка трапляюць у пекла, а я не хачу туды ісці.

Свяшчэннік — гэта была яшчэ адна ідэя-фікс, якая ўбілася ёй у галаву. Старая прыходзіла ў жах ад думкі, што можа памерці без свяшчэнніка і без споведзі. Яна ўвесь час паўтарала, што хоча пайсці ў касцёл, што хоча абавязкова спавадацца, прычасціцца, але ніколі нікуды не хадзіла. Заўсёды знаходзіла прычыну, якая замінала ёй ажыццявіць намер, і адкладала справу надалей. Збіралася ледзь не кожны тыдзень, і кожны тыдзень шчыра шкадавала, што не выбралася пайсці.

Лідзія цяпер амаль цэлыя дні была дома, даглядаючы Люку. Уладкаваўшыся на краі ложка, гуляла з ім у карты, папраўляла коўдры. Часам да іх далучаўся і Лідзін кот, які дапаўняў іх кампанію, скруціўшыся дзе-небудзь каля ног Люкі.

Неяк у адзін з такіх вечароў зайшоў Альберта. Ён прынёс з сабой нейкі скрутак — нешта накшталт трубы, загорнутае у паперу. Прывітаўшыся, асцярожна паклаў скрутак на ложак.

— Што гэта ў цябе ў паперы? — адразу ж пацікавілася Лідзія.

Альберта таямніча падміргнуў ёй.

— Як твае справы, Люка? Збіраешся паміраць ці яшчэ не? Не чапай, не чапай, я табе кажу, — звярнуўся ён раптам да дзяўчыны, якая працягнула руку, каб памацаць, што ў скрутку.

— Пакуль што, здаецца, не, — адказаў Люка. — А ў цябе што новага?

— Ды нічога. Я зараз спяшаюся. Сёння ад'язджаю.

— А твае экзамены? — спытала Лідзія.

— Ат, не варта пра іх гаварыць. Яшчэ будзе час падумаць. А ты, Лідзія, як маешся?

Ён быў працягнуў руку да дзяўчыны, але тая рашуча адхінулася.

— Дык якія ў цябе навіны, Лідзія?— паўтарыў хлопец, зноў імкнучыся дакрануцца да дзяўчыны.

Люка глядзеў моўчкі: яму было непрыемна, што Альберта сябе так паводзіў.

— Дык зіма, кажаш, канчаецца ўжо, га?

Лідзія адышлася да акна. Альберта пайшоў за ёй і лёгка, нібы па-сяброўску, штурхнуў яе ў бок. Дзяўчына злосна зірнула на яго.

— Кінь ты гэтыя жарты,— сказала яна сур'ёзна.

— О, тады я зараз пайду,— прамовіў Альберта.— Бачу, што я не падабаюся табе.

Лідзія заўважыла, што з некаторага часу Альберта настойліва дамагаўся яе ўвагі, амаль не хаваючы сваіх намераў. Гэта злавала дзяўчыну, асабліва раздражнялі заляцанні Альберта, спосабы, якімі ён хацеў дамагчыся свайго.

— Што ты сабе ўбіў у галаву? — спытала яна хлопца.

— Хіба я што дрэннае табе зрабіў?— адказаў той.— Я бачу, ты сапраўды не ў гуморы. У такім разе мне лепш ісці.— Ён узяў у рукі скрутак:

— А гэта вазьмі сабе. Я табе прынёс.

— Што гэта?— спытала дзяўчына, зноў падыходзячы да яго.

— Нічога асаблівага,— адказаў Альберта.— Але мне трапілася гэта рэч, і я ўспомніў пра цябе. Будзе занятак у вольны час.

Ён пайшоў. Лідзія раскруціла паперу і разгарнула скрутак на ложку. Гэта быў вялізны рэклам-

ны плакат, на якім у разрэзе быў намаляваны ўнутраны выгляд цеплахода. Уверсе было напісана «Цеплаход Аўгустус», а ўнізе дробнымі літарамі даваліся тлумачэнні да шматлікіх лічбаў, раскіданных на малюнку.

— Хто ведае,— заўважыў Люка,— адкуль ён здабыў гэтую паперу.

— Гэта сапраўдны карабель?— спытала Лідзія.— Які ён прыгожы!

— Тут паказана ўсё, як ён пабудаваны ўнутры.

— А гэта што такое? — паказала дзяўчына пальцам на паперы.

Люка паглядзеў тлумачэнне да паказанай Лідзіяй лічбы. Нахіліўшыся, з хваляваннем адчуў на твары валасы дзяўчыны.

— Гэта каюта першага класа.

— А гэта што?

— Паравы кацёл.

— А гэта?

— Танцавальная зала.

— Танцавальная зала?

— Ага. Гэтыя цеплаходы як маленькія гарады. Там ёсць усё.

Лідзія слухала са здзіўленнем. Да позняга вечара, пакуль было светла ў пакоі, яны разглядалі карабель і разбіралі лічбы. Потым у пакоі стала цёмна, і Лідзія скруціла паперу. Хлопец зноў забраўся пад коўдру.

— Гэты параход ходзіць у Аргенціну?— спытала дзяўчына.

— Не ведаю, ці плавае ён яшчэ,— адказаў Люка.— Гэты быў перад вайной.

— Мне так хацелася б зрабіць на ім падарожжа,— задумліва прамовіла Лідзія.— Уяўляю, як

там усё прыгожа! І падумаць толькі: на ім можна нават танцаваць...

Яна сядзела на краі ложка, і твару яе ў паўзброку не было відаць, але на фоне акна, якое яшчэ было светлым, ясна вылучаўся прыгожы профіль.

— Некалі я сасніла дзіўны сон,— ціха прамовіла Лідзія.— Я не казалася табе пра яго?

— Які сон?

— Цудоўны сон. Цудоўны, прынамсі, для мяне.

— Для цябе?— спытаў Люка. У пакоі хутка цямнела, акно ўжо ледзь-ледзь святлела ў цемры.

— Ага,— адказала Лідзія,— але я не веру ім, гэтым снам.

— Сны, вядома, нічога не гавораць,— пацвердзіў Люка.

— Гэта праўда. Я бачыла столькі сноў, але хаця б адзін спраўдзіўся. Старая кажа, што сны нешта значаць, і яна ўмее іх разгадаць. Але я ў гэта не веру.

— Я таксама не веру,— адказаў Люка.— Але што ты сасніла?

— Каб ты ведаў,— пачала дзяўчына.— Я бачыла карабель, не раўнуючы, як гэты. Я была на ім і ехала ў Аргенціну.

— Кажуць, нядобра, калі бачыш прыгожыя сны: яны здаюцца амаль явай, і вельмі балюча робіцца, калі прачынаешся. Нібы адчуваеш сябе яшчэ ў сне, але ўжо разумееш, што гэта няпраўда.

— Гэта так,— згадзілася Лідзія.— І на караблі мы былі разам... ты таксама ехаў у Аргенціну.

Люка ўсміхнуўся.

— Гэта праўда, не верыш? Я ніколі не выдумляю. Магу паклясціся... Бачу ўсё, як цяпер... Гэты сон быў, як ява.

— Ён якраз і паказвае, што сон ніколі не можа стаць явай.

— Але я збіраюся паехаць у Аргенціну.

— Гэта цяжка, не трэба падманваць сябе.

— Чаму? Во збяру грошы і паеду. Не трэба падманваць сябе, трэба толькі мець грошы.

— Ва ўсякім разе, я буду рады, калі табе пашчаслівіць паехаць,— сказаў Люка.

— А калі я там уладкуюся, я выклічу і цябе. Хіба ты не захочаш прыехаць?

— Чаму ж не, я таксама вельмі хацеў бы з'ехаць, але ведаю, што гэта нерэальна.

— Што нерэальна? Я прышлю табе выклік. Ці ж я... я хачу сказаць, што і для цябе было б лепей перабрацца туды і знайсці работу. Гэта я і мела на ўвазе. Не думай, што я хацела сказаць нешта іншае.— Потым дадала нібы для сябе:— Я ж ведаю сама...

— Я разумею,— прамовіў Люка.— Вядома, я быў бы вельмі рады, каб мог паехаць таксама.

— І паедзеш. Як толькі буду там, адразу ж прышлю табе выклік. Таму што без яго немагчыма. Там можна добра ўладкавацца.

— Але... ты... якія ў цябе планы надалей?

— Буду працаваць. Я ж не гультаяваць туды еду.

— Але... там таксама?..

Дзяўчына падняла галаву:

— Не, любую работу, толькі каб жыць па-сапраўднаму. Жыць, не займаючыся тым, што раблю цяпер.— І дадала ціха:— А калі знойдзецца чалавек, можа выйду таксама замуж, і ў мяне будзе свая сям'я... А з гэтым скончана, там гэтага ніколі не будзе.

У пакой ледзь струменілася святло ад акна. На ложку светлай плямай бялела папера — малюнак цеплахода.

— Ты правільна робіш, калі так думаеш,— падтрымаў Люка.— Павінна ж некалі скончыцца гэта жыццё.

— Не думай, што я заўсёды жыла так,— ціха прамовіла Лідзія.— Я таксама была, як усе іншыя. Але здарылася так... Я нават не заўважыла.— Потым дадала рашуча:

— Але я не хачу, каб так і скончыць. Я ведаю, што гэта цяжка, ведаю, што ўсе так і канчаюць, але я не хачу.

— Гэта самае галоўнае,— адказаў Люка.— Калі ты хочаш скончыць гэтае жыццё, то яно скончыцца. Абавязкова скончыцца, калі ты сама так жадаеш.

— Я ж таксама жанчына, як усе астатнія. І хачу зноў быць падобнай да іх. Там ніхто мне нічога не скажа.

— Лідзія,— прамовіў Люка. Дзяўчына падняла галаву, пачуўшы сваё імя.— Калі табе патрэбна дапамога... не ведаю... можа, што-небудзь я магу зрабіць. Калі табе патрэбна нешта, ты павінна сказаць мне, разумееш?

— Не, ты мне нічым не дапаможаш. Што ты можаш зрабіць? Я нічога не хачу ад цябе.

— То калі ў цябе будзе ўсё ж патрэба,— працягваў Люка,— тое, што змагу, я хачу для цябе зрабіць. Можа, калі... калі ў цябе не будзе хапаць грошай. Зараз у мяне няма, але хто ведае, што будзе заўтра? Можа здарыцца, што заўтра я буду багатым,— хлопец сумна ўсміхнуўся.— Хто можа прадказаць наш лёс? Хто яго ведае?

Лідзія таксама ўсміхнулася. Але ў пакоі панавала цемра, і адзін не мог заўважыць усмешкі другога.

— Усё можа здарыцца,— сказала Лідзія.— Але наш лёс заўсёды такі, як ёсць. Ад яго нельга ўцячы.

— Бо лёс — гэта мы самі,— прамовіў Люка.— Таму і не можам уцячы ад яго. Як чалавек стварае, так ён і будзе заўсёды рабіць. Хто нарадзіўся хітрым і лоўкім, той застанеца такім на ўсё жыццё. Во ў чым наш лёс: як мы зроблены ўнутры. А ад гэтага нікуды не ўцячэш.

— Выходзіць, я не магу змяніцца?— спытала дзяўчына.

— Я не хацеў сказаць гэтага. Ты, напрыклад, можаш перайначыць усё хоць з гэтага вечара.

— З гэтага вечара? Каб я ўсё кінула сёння? Што ты гаворыш, Люка?

— Досыць зрабіць намаганне. Дастаткова пацаць з аднаго вечара. На наступны будзе ужо лягчэй, а далей ўсё пойдзе само...

— Ты, можа, думаеш, што я не здолела б усё кінуць, каб захацела? Думаеш, я займаюся гэтым дзеля забавы?

— Дык чаго ж тады?

— Я не хачу больш жыць тут, мадзець усё жыццё ў галечы. Я хачу паехаць адсюль, разумееш?

— Я не кажу, каб ты адмовілася ад сваёй думкі,— запярэчыў Люка,— але каб рабіла іншым чынам.

— А якім чынам?

— Табе ніколі не трапляўся выпадак уладкавацца куды-небудзь на працу, атрымаць нейкае месца?

— Але мне трэба зарабляць больш, каб магчы адкладваць...

— Калі быць ашчаднай, можна адкладаць і працуючы.

— ...І мне трэба, каб было хутчэй,— дадала дзяўчына.— Я не магу чакаць з гэтым да сарака год. Я хачу паехаць цяпер.

Люка змоўчаў. Размова прымала такі характар, што ён пачаў губляцца. Упартасць дзяўчыны бянтэжыла яго, хлопец адчуваў, што павінен сказаць нешта важнае, пераканальнае, але не знаходзіў слоў.

Цемра пачынала замінаць яму. Лідзія сядзела чорным ценем на краі ложка: зараз яна здавалася яму кволай істотай, што прыйшла да яго аднекуль здалёк шукаць дапамогі і суцяшэння.

— Я хачу з'ехаць адсюль,— паўтарыла дзяўчына.— Я стамілася жыць тут.

— А мне здаецца, што лепей было б, каб ты знайшла нейкую працу. Ты б магла зарабляць.

— Добра гаварыць,— прамовіла Лідзія,— але дзе ты знойдзеш тую працу? Думаеш, гэта лёгка? Ты сам добра ведаеш. А тым часам заўшты я буду жыць?

— Ты не можаш так казаць. Спачатку трэба пашукаць.

— Каб потым не знайсці нічога і не зарабіць за год нават на пару панчоў?

— Затое ты будзеш жыць па-сапраўднаму, як усе.

— Не, не,— запырэчыла Лідзія,— гэта таксама не той шлях. Мне трэба з'ехаць адгэтуль. Не хачу нават чуць пра гэтую праклятую краіну.

Абодва надоўга замаўчалі.

— Запалім святло?— спытаў пасля паўзы Люка.

— Пачакай трохі,— ціха папрасіла дзяўчына.

Люка чуў, як яна варушылася, але не бачыў яе. Цяпер і акно стала цёмным, як ноч. Потым Лідзія загаварыла, і яму здалося, што голас яе змяніўся:

— Можаш запаліць.

Люка запаліў святло, але твару Лідзіі не ўбачыў: яна ўсхапілася з ложка і хутка пайшла да дзвярэй.

III Усю зіму на герань ніхто не звяртаў увагі. Неяк пад восень старая, схаваўшы пад шалем, прынесла гэты вазон са двара і паставіла на падаконнік. Праз гэта яна доўга спрачалася з Люкам, які даводзіў, што вазон можа зваліцца на вуліцу і разбіць некаму галаву. Але старая не здалася. Хлопец спрабаваў нават палохаць яе, тлумачыў, што калі здарыцца што-небудзь, паліцыя пасадзіць яе ў турму. Але старая і слухаць не хацела. Выставіла вазон за акно на самы выступ, потым забылася пра яго і не ўспамінала ўсю зіму. Цяпер пачало заглядаць у пакой сонца, і ў цёплыя дні ў сярэдзіне дня можна было трымаць акно адчыненым. На той вазон усе забыліся, а таму калі зноў убачылі яго, гэта было прыемным сюрпрызам. Зноў пачаліся спрэчкі з-за небяспечнага вазона, потым кожны заняўся сваімі справамі, і размова пра яго спынілася. Між тым на герані пачалі з'яўляцца першыя лісты — такія бледныя, што здаваліся празрыстымі.

Якраз у гэты час, паміж лютым і сакавіком, у Лідзіі пачаліся рвоты,— тыдні тры пасля хваробы

Люкі. Ці, можа, пачалося ў яе і раней, але яна так старанна хавала гэта, што Люка не заўважыў. Зараз жа, разважаючы і вяртаючыся ў думках назад, хлопец успамінаў, што ўжо некалькі тыдняў Лідзія мала ела і пазбягала сядца за стол разам з ім. Толькі нядаўна ён заўважыў гэта, калі абедалі і дзяўчына раптам усхапілася, каб выйсці. Люка тады скончыў есці і пайшоў быў да Лідзіі, але яшчэ ў калідоры пачуў, што дзяўчына ванітуе; потым яна выйшла з прыбіральні, трымаючы насоўку ля рота. Цяпер ён разумеў, чаму яна схуднела, чаму сталі бледнымі яе шчокі, чаму пазбягала сядзецца разам за сталом і часам ляжала ў ложку нават пасля абеду. На наступны дзень, і яшчэ некалькі дзён паўтарылася тое ж самае: Лідзія ўставала з-за стала першай стравы і больш не вярталася. Але пасля таго, як Люка ўбачыў, дзяўчына не імкнулася ўжо пазбягаць яго за абедам. Яна больш не хавалася. Нават аднаго разу, усхапіўшыся вось так з-за стала, ледзь паспела пераступіць парог.

У той вечар Лідзія нікуды не пайшла. Яна сядзела каля грубкі, даўно астылай, утаропіўшы вочы ў падлогу і, здавалася, аб нечым думала. Люка глядзеў на яе жывот, дзе развіваўся маленькі жывы камочак, новае жыццё, якое ў пэўны момант мелася выйсці вонкі, на паветра і зрабіцца мужчынай, як і ён, Люка, або жанчынай. Яшчэ адна істота,— бескарысная, лішняя. Здавалася немагчымым, неверагодным. Люка зноў і зноў пазіраў на гэты жывот, закрыты тонкай матэрыяй, паркалём у кветкі, і думаў пра малюсенькі зародак, які жыў там, унутры. Можа ён велічынёй усяго з кулак, або яшчэ меншы: відаць, на яго жахліва было глядзець ці толькі ўявіць сабе. А яна насіла яго ў сабе і, калі

ела, давала есці і яму, калі піла, паіла і яго, і кожны ўздых, які яна рабіла, быў уздыхам таксама і для яго. Там, унутры, яна расціла чалавека са сваім жыццём, сваім светам. Калісьці і ён, Люка, і сама Лідзія — былі такімі вось зародкамі, а цяпер зрабіліся істотамі, якія думаюць, жывуць. Як хутка, — думаў Люка, — узнікае жыццё, і як цяжка яго пасля пражыць. Відаць, ужо вызначыўся пол гэтай істоты, якая некалі будзе нешта рабіць, рухацца, сустранецца з іншымі тварэннямі, што яшчэ павінны з'явіцца; колькі тысяч жыватоў носяць у сабе новае пакаленне, якое праз якіх трыццаць — сорок год пахавае сённяшняе і ў сваю чаргу прынясе ў падоле наступнае.

Гэтыя думкі не выклікалі ўсмешкі, не, тут нічога не было смешнага з любога пункту гледжання. Не было тут нічога і трагічнага — усё натуральна і звычайна. І толькі, калі думаеш пра гэта, пачынаеш усведамляць, які гэта цуд — нараджэнне чалавека. Але думаць бескарысна, бо ўсё роўна нічога нельга тут ні паправіць, ні перайначыць. Яно заўсёды здзіўляла, мела ў сябе нешта таямнічае і гратэскавае. Гэта было іншае жыццё, іншы свет, які нараджаўся там, унутры, такі ж dziўны і недасяжны, як і той, што чакае чалавека пасля смерці. І вось цяпер наступіла чарга Лідзіі выканаць свой абавязак. Яна жанчына, а ўсе жанчыны створаны дзеля гэтага.

Усё было зразумела, але Люка ўбачыў гэтыя рэчы ўпершыню. І зноў думалася: ён жыве, рухаецца, размаўляе, мае вочы, каб бачыць дамы, дрэвы, кветкі, ката — усё тое, што існуе вакол яго і стварае той свет, у якім людзі рухаюцца; і гэты свет цалкам змяшчаецца ў ягонай галаве, бо без яе ўсе рэчы

перасталі б для яго існаваць. І вось цяпер унутры Лідзіі, у яе жывае зарадзілася жывая істота,— з кветкамі, дрэвамі, небам, катом; толькі той, што развіваўся там, не ўсведамляў яшчэ гэтага, не бачыў нічога. Выходзіць, гэта страшная рэч, чэрава жанчыны, і яго мэта,— Люка толькі цяпер ясна ўсвядоміў,— не забава, але стварэнне самога жыцця.

Лідзія па-ранейшаму сядзела, утаропіўшыся ў падлогу і засяроджана малявала на ёй нейкія знакі. Старая пайшла спаць, і яны засталіся ўдвух. У нейкі момант дзяўчына падняла галаву і сустрэла позірк Люкі. У вачах яе было нешта такое, чаго раней хлопец не заўважаў.

— Я цяжарная,— сказала яна.

Потым зноў апусціла вочы і пачала вадзіць качаргой па падлозе. Хаця Люка ведаў гэта, словы вельмі ўразілі яго, і, можа, нават не самыя словы, а тое, як Лідзія сказала іх,— вельмі проста, будзёна, не чакаючы, калі ён спытае. «Цяжарная»,— вось у адзіным слове ўсё тое, аб чым ён толькі што думаў. Колькі тысяч разоў вымаўлялася гэтае слова, і кожны раз сэнс яго быў жахліва новым. Што адчувала жанчына, калі ўпершыню вымаўляла: «Я цяжарная»? Праўда, Лідзія не была звычайнай жанчынай, яна прастытутка, гуляшчая, а гэта, мабыць, зусім іншае. Але жыццё не рабіла выбару паміж жанчынамі. Для яго ўсе чэравы былі аднолькавыя, добрыя ці дрэнныя,— як для зерня, што можа вырасці на рознай глебе: глеістай ці пясчанай, тлустай ці пустой.

— Я ўжо здагадаўся,— адказаў Люка.

Лідзія зноў падняла вочы.

— Два месяцы ўжо,— прамовіла яна.

— З пачатку новага года,— Люка нібы ўзважыў даўжыню гэтага часу.

— ...Ці з канца мінулага,— дадала дзяўчына.

— Гэта ўсё адно.

— Не, не ўсё адно.

— Чаму?

— Ты хіба не разумееш?

— Не,— здзіўлена адказаў Люка.

Лідзія з хвіліну глядзела на яго, нібы пераконваючыся, што ён гаворыць сур'ёзна, потым дадала:

— Тады бескарысна... не мае значэння...

Люка стараўся ўсвядоміць, што значылі гэтыя словы, і не знаходзіў адказу. Можа, у яго не было вопыту ў такіх справах і ён не мог зразумець?

— Ты кажаш, што ёсць розніца?— спытаў ён.

— Я кажу, што гэта мог быць апошні дзень мінулага года,— адказала дзяўчына.

І раптам да Люкі дайшло, што хацела сказаць Лідзія. Здагадка збянтэжыла яго, бо раней ён зусім не думаў пра гэта.

— Ты хочаш сказаць, што гэта... з таго вечара?..

— Нарэшце зразумеў,— пацвердзіла дзяўчына.

Але як яна магла ведаць гэта? Што яна хацела сказаць сваім намёкам? Люка раптам падумаў, ці не хоча яна абдурыць яго і зрабіць бацькам немаведама чыйго дзіця. Ён колькі разоў чуў пра такія рэчы, і гонар загаварыў у ім. Не, ён не жадае, каб яго абкруціла такая жанчына. Хлопец зірнуў на яе, як на праціўніка, што гатовы кінуцца ў атаку, і падрыхтаваўся абараняцца. Але дзяўчына нічога больш не гаварыла і працягвала спакойна сядзець, не мяняючы позы. Быццам яна нічога не гаварыла, і нічога не здарылася. Люка пачакаў яшчэ трохі,

але ўбачыўшы, што Лідзія не збіраецца гаварыць, вырашыў пачаць першым.

— Скуль ты можаш ведаць, што гэта іменна ў той вечар?— спытаў ён.

— Я не хацела сказаць гэтага.

— Значыць, ты не можаш быць упэўненай,— працягваў хлопец.

Лідзія паглядзела на яго, неяк дзіўна ўсміхнулася.

— Я таксама гэтак думаў,— дадаў Люка.

— Што ты думаў?

— Што нельга ведаць пэўна, калі гэта здарылася.

— І гэта ўсё, што ты хацеў сказаць?

— Усё. Што ж яшчэ?

— Ці, можа, ты хацеў сказаць яшчэ, што нельга ведаць, хто яго бацька?

Люка апусціў вочы, Лідзія зразумела.

— Можа, таксама і гэта,— прамовіў ён.

— Не, хто бацька, сказаць не цяжка,— Лідзія ўважліва паглядзела на хлопца.— Бацька ты.

Люка ўзняў вочы і сустрэўся з позіркам Лідзіі.

— Нарэшце! — усклікнуў ён рашуча.— Вось ты куды хіліла.

Лідзія зірнула на яго, потым зноў узяла ў рукі качаргу і пачала маляваць свае знакі.

— Ты нават сама не ведаеш, хто яго бацька,— злосна сказаў Люка,— а кажаш, што гэта я.— Здалася, ён пачынае разумець яе гульнію.

— Якая мне розніца?— спакойна адказала дзяўчына.— Думаеш, я збіраюся шукаць для яго бацьку? А калі кажу, што бацька ты, дык таму, што ведаю напэўна.

— Напэўна?

— Так. І, можа, ты жадаеш, каб я табе расказала, як я ведаю гэта? Хочаш, каб я растлумачыла, чаму не мог быць ніхто іншы?

Яна ўсміхалася, але ўсмішка была горкая, пагардлівая.

— Я нічога не хачу ведаць,— адказаў Люка.

— А то, можа, растлумачыць?— перапытала яна кпліва.— Я б з вялікай прыемнасцю растлумачыла табе.

Люка змоўчаў.

— Але не палохайся,— дадала пасля паўзы дзяўчына.— Табе не будзе ніякіх турбот.

І зноў пачала вадзіць качаргой па падлозе.

Часта, нават у разгар работы, падлічыўшы нейкую суму ці скончыўшы справаздачу, Люка зноў і зноў вяртаўся да гэтай думкі. Зрабіцца бацькам, і зрабіцца ім так, у некалькі хвілін, два месяцы назад,— здавалася недарэчным, гэта было сапраўды смешным і бязглуздым. Нейкую мінуту назад ён быў проста хлопцам, і вось у наступную робіцца бацькам. Нават калі дзіця яшчэ ў вантробе маці, яно ўсё роўна яго. Ён бацька, а Лідзія маці. Гэта цяжка было ўсвядоміць, і ён намагаўся асэнсаваць усё, зразумець тое, што здарылася. Ён бацька, а яна маці. Так і ствараецца сям'я: бацька, маці, дзіця, потым яшчэ дзіця; вось шлях, па якому прайшлі ўсе, паступова губляючы гонар і запал маладосці. І ўсё ў адно імгненне. З таго вечара прайшло два дні, і яны больш не заводзілі гаворкі. Лідзія паводзіла сябе, як і раней, як быццам нічога не гаварыла, як быццам Люка нічога не ведаў. Яна нават паранейшаму жартавала. Але Люка ніяк не мог пазбавіцца гэтай думкі. Ён прыглядаўся да сваіх калег па працы, якія мелі сем'і. У іх не было нічога

незвычайнага. І тым не менш, кожнаму ў нейкі дзень жонка ўпершыню казалася: «Я цяжарная». У гэтым не было нічога дзіўнага, і яны сапраўды здаваліся звычайнымі людзьмі, падобнымі да ўсіх астатніх: але ў тых моманты яны, відаць, таксама адчувалі сябе інакшымі. У тое імгненне, калі дзіця з'яўлялася на свет, у гэтых крыках жанчыны яны павінны былі чуць таямнічы голас жыцця. Павінны былі адчуваць сябе неяк інакш — можа, вышэй ростам, можа больш адзінокімі, ізаляванымі ад навакольнага свету і, напэўна, бачылі свет неяк з вышшні ці з глыбіні.

Потым усё прайшло, і людзі забыліся на гэта. Цяпер яны разважалі аб палітыцы, аб выбарах, якія меліся хутка адбыцца, аб партыях, сацыяльных праграмах, заробтнай плаце і прыбаўках. А ён тым часам зрабіўся бацькам. Калі б цяпер расказаць гэта ўсім, гэта нават не вельмі ўразіла б іх, як звычайная навіна, і яны б звычайна павіншавалі яго. Але для яго гэта мела вялікае значэнне: ён запаліў новае жыццё, і гэтая думка ніколі не выйдзе ў яго з галавы, нават калі тая істота яшчэ знаходзіцца ў чэраве маці. Цяпер Люка не сумняваўся, што з'яўляецца бацькам. Ён ведаў, што Лідзія не здольна хлусіць, і было ясна, што, сказаўшы гэта, яна не праследавала нейкую мэту. Хлопец шкадаваў, што падумаў пра яе так дрэнна, падазраваў нейкі падман.

Калі ён выйшаў з канторы, каля варот яго чакала Лідзія. Люка здзівіўся: яна прыходзіла да яго рэдка.

— Што здарылася? — спытаў ён.

— Нічога, — адказала дзяўчына.

Яны пеша накіраваліся дамоў. На рагу Люка ха-

цеў было збочыць у завулак, каб пайсці карацейшай дарогай. Але Лідзія затрымала яго.

— Хадзем праз цэнтр,— папрасіла яна.— Мне хочацца прайсціся. Табе ж усё роўна?

Яны пайшлі па вуліцы. Бліжэй да цэнтра натоўп рабіўся ўсё гусцей, і хутка ўжо цяжка было ісці па тратуары. Часам Люка адставаў на некалькі крокаў, даючы дарогу дзяўчыне, і ледзь паспяваў дагнаць яе. Апынуўшыся ў цэнтры, яны спыніліся каля калоны пад порцікам. Некаторы час стаялі моўчкі, назіраючы за пярэстым натоўпам пракожых, праводзячы позіркамі хуткія зьяўчэньня аўтамабілі, што імкліва праносіліся па асфальце, адлюст-роўваючы агні рэклам. Непадалёк у бары граў невялікі аркестр.

— Пойдзем паслухаем?— прапанавала Лідзія.

Перад барам былі выстаўлены столікі, за якімі сядзелі людзі. Адны размаўлялі, другія проста слухалі аркестр. Музыкі, апранутыя ў блакітнае, размясціліся ля ўваходу, у невялікай нішы, асветленай знутры. Іх было нямнога, але гралі яны добра. Пяшчотная, трохі сумная мелодыя старой песні лунала пад порцікам, кранаючы сэрца нечым задушэўным, салодкім і летуценным; здавалася, усё навокал рабілася прыгожым і ціхамірным, і ў свеце заставалася месца толькі для пачуццяў і мараў. Не чуваць было шоргату аўтамабіляў, рознагалосага шуму натоўпу. Зніклі нават самі музыкі, хаця Люка і Лідзія ўвесь час неадрыўна сачылі за імі; былі відаць толькі зьяўчэньня ўспышкі інструментаў,— то жоўтыя, калі ў аркестры вялі рэй трубы, то срэбныя, калі мелодыю шырока і велічна падхоплівалі саксафоны. Люка адчуваў, як гэтая музыка нібы пранікала яму ў сэрца, хвалявала нечым знаё-

мым і шчырым. Думкі яго адарваліся ад сапраўднага і перанесліся ў родную вёску. У нейкі момант ён убачыў, як сярод музыкаў з'явілася дзяўчына, стоячы пачала спяваць. Голас яе так ціха і мякка ўліўся ў музыку, што Люка заўважыў гэта, калі яна ўжо нейкі час спявала. Дзяўчына была апранута ў блакітнае; гладкая сукенка, нібы зробленая з аднаго кавалка матэрыі, са срэбнай вышытай палоскай вакол шыі, прыгожа і свабодна аблягала яе фігуру.

Яна спявала сур'ёзна, задуменна, трымаючы ў руцэ насоўку, невідучым позіткам глядзячы кудысьці ўбок.

Праспяваўшы, яна злёгка ўсміхнулася і села на ранейшае месца, амаль схваўшыся сярод музыкантаў.

— Пойдзем? — спытала Лідзія.

— Пойдзем.

Яны накіраваліся дадому. Люка зноў пачаў думаць пра дзіця, якое Лідзія несла ў сабе, зусім побач з ім.

— Заўтра нядзеля, — прамовіла Лідзія.

— Ага, — чамусьці ўздыхнуў хлопец.

— Заўтра я паеду... — дзяўчына крыху запаволіла крок.

— Куды?

— Мяне не будзе ўвесь дзень.

— Значыць, мы нікуды не пойдзем?

— Не, — адказала Лідзія.

— То можа скажаш, куды ты збіраешся? — зноў спытаў Люка.

— Не, проста мне трэба паехаць.

Люка падумаў, што дзяўчына нешта хавае ад яго.

— І ты збіраешся... адна?— ён баяўся пакрыў-
дзіць яе.

— Ага.

— На цэлы дзень?

— Напэўна, — адказала Лідзія. — Заўтрашні
дзень абавязкова. А можа, прыйдзеца затрымац-
ца і яшчэ на дзень.

Некаторы час яны ішлі моўчкі. Люка думаў аб
тым, куды Лідзія магла раптам паехаць і калі вер-
нецца.

— Ці нельга і мне паехаць з табой?— спытаў ён.

Лідзія паглядзела на яго і весела ўсміхнулася.

— Не, табе нельга.

— А калі ты вернешся?

— Калі вярнуся, яшчэ не ведаю,— адказала
дзяўчына,— але вярнуся ўжо адна.

Яна перастала ўсміхацца.

— Так, вярнуся адна.

— Адна?

— Ага, без яго,— яна позіркам паказала на
жывот.

Яны зноў замаўчалі. Натоп на тратуары рабіў-
ся ўсё шчыльней, часам хлопец і дзяўчына ледзь
не гублялі адзін аднаго.

— Ты гэта ўжо вырашыла?— спытаў Люка.
Спытаў толькі затым, каб упэўніцца, што дзяўчы-
на намерылася зрабіць тое, аб чым гаварыла.

— Ага,— адказала Лідзія.— А чаму ты пы-
таешся?

— Так,— прамовіў Люка.— Проста каб ве-
даць...

Гэтая навіна нават прыўзняла ў яго настрой.
Яна вызваліла ад той цяжкай думкі, якая ўжо шмат
дзён не давала яму спакою. Потым падумаў пра не-

бяспеку, якой падвяргалася Лідзія. Ён шчыра шкадаваў, што дзяўчына павінна была зрабіць гэты крок, але разам з тым не мог не заўважыць, што ў глыбіні душы адчуваў эгаістычнае задавальненне, што ўсё так скончылася, і нават гатоў быў паддзёрыць Лідзію, калі б тая пачала вагацца.

— Але... ты добра знайшла?

— Здаецца, — адказала дзяўчына.

— Ты ўпэўнена ў гэтым?

Лідзія сумна ўсміхнулася:

— У гэтых рэчах ніколі няма гарантыі...

— А чаму ты так позна надумалася?

— Яшчэ не позна, — прамовіла дзяўчына. —

А потым — хацела пераканацца, што не памылілася. Цяпер я ведаю пэўна.

— Будзем спадзявацца, што ўсё скончыцца добра, — сказаў Люка.

— Навошта дарэмна спадзявацца? — усміхнулася Лідзія. — Спадзяванні ўсё роўна не памогуць.

Люка адчуваў сябе нібы пабітым. Лідзія вымушана цяпер расплачвацца за тое, што ён нарабіў. У думках ён лаяў сябе, што думаў тады толькі пра сябе, пра свой інтарэс. Цяпер памылка будзе выпраўлена, але зрабіць гэта павінна яна, за свой кошт, павінна адказаць за яго сваім болям. Ён адчуваў сябе вінаватым перад дзяўчынай і не знаходзіў, як апраўдацца.

— Але гэтая, да якой ты едзеш, робіць добра? — зноў запытаўся ён.

— Хто ведае... яна займаецца гэтым увесь час... робіць гэта кожны дзень. Але досыць аднаго разу... ведаеш, як гэта бывае...

Яны ўжо былі на сваёй вуліцы. Моўчкі ўвайшлі ў вароты і падняліся па лесвіцы. Лідзія ішла пер-

шай, трымаючыся за поручні. Адчыніла старая і адразу заклапочана паведаміла.

— Там нейкі свяшчэннік. Чакае Люку.

Хлопец адчуў, як кроў ударыла яму ў твар. Ён адразу здагадаўся, што гэта дон Альда. Лідзія глядзела на яго запытальна.

Дон Альда тым часам з'явіўся ў дзвярах кухні і, усміхаючыся, пайшоў насустрач Люку.

— Альда! — усклікнуў Люка. — Як ты апынуўся тут?

— Не чакаў мяне? — сказаў у сваю чаргу свяшчэннік. — А я во, бачыш, узяў ды і завітаў да цябе.

— Ты ж пісаў, што не ведаеш, ці зможаш прыехаць. Як ты выбраўся?

Візіт дона Альда быў для Люкі як снег на галаву. Ён разгубіўся і як ні намагаўся, не мог зрабіць задаволенай усмешкі. Як прымаць тут чалавек, хоць ён і колішні сябра?

— Дык ты не атрымаў майго апошняга ліста? — гаварыў між тым дон Альда.

— Не, — адказаў Люка.

— Я так і ведаў, што яно не паспее. Бо напісаў яго акурат перад тым, як паехаў.

Люка думаў, што цяпер яго выкрылі. Магчыма, дон Альда ведаў ужо ўсё або хутка даведаецца: гэта было непазбежна.

— Ты выглядаеш, як заўсёды, — заўважыў дон Альда. — Ніколькі не змяніўся.

Старая слухала іх, стоячы побач, разявіўшы рот ад здзіўлення.

— Чаго ж вы пасталі ў калідоры? — спытала Лідзія. — Заходзьце ў хату, я зараз прыйду.

Цяпер сябры сядзелі адзін насупраць другога

і не ведалі, пра што пытаць. Люка па-ранейшаму намагаўся ўсміхацца.

— Дык што ж,— пачаў дон Альда,— ты мне нічога не кажаш?

— Ты таксама не змяніўся,— адказаў Люка.— Можа, трошачкі схуднеў.

— То раскажы пра сябе. Як ты маешся, як твае справы.

Люка расказаў яму пра сваю работу, задаволены тым, што знайшлася, нарэшце, тэма.

— І ты хадзіў да мансіньера Асторы? — спытаў дон Альда.

— Ён ужо не «мансінёр», ён цяпер «прападобны». Шчыра кажучы, ён не паварушыў і пальцам для мяне.

— Не можа быць! — усклікнуў дон Альда.— Заўтра ж я зайду да яго і пагавару пра цябе.

— А ты сам колькі тут затрымаешся?

— Нядоўга, дзён, можа, два ці тры. Пакуль атрымаю дакументы.

— Дык тады, значыцца, адразу ў Чэхаславакію?

— Ага, прыйдзеца шмат папрацаваць сярод нашых шахцёраў, якія працуюць там.

— Але чаму ты раптам надумаўся паехаць? — спытаў Люка.— Я ніколі б не падумаў, што ты пакінеш сваю вёску.

— Шмат чаго бывае на свеце, аб чым не думаеш, а яно здараецца,— заўважыў дон Альда, пільна паглядзеўшы на хлопца. Люку здалася, што ў гэтых словах прагучаў нейкі намёк.— Гэтыя людзі маюць патрэбу ў нас. Я даведаўся, што там патрэбны свяшчэннік, от і падаў заяву. І мяне выклікалі.

Старая, седзячы каля стала, уважліва слухала.

— Можа, я зрабіў нядобра, пакінуўшы нашых сялян,— прамовіў дон Альда.— Я ўжо бачу, што буду часта ўспамінаць іх. Я нават думаў пра гэта ў дарозе. Тады мне здавалася, што лепш паехаць. Вось напісаў заяву і адразу адправіў яе. Але давай пагаворым пра твае справы. Ты ж мне яшчэ не сказаў усяго.

Люка зноў паспрабаваў усміхнуцца. Цяпер хочаш не хочаш, прыходзілася гаварыць пра галоўнае. Ды яно, можа, і лепш пачаць адразу? Ён паглядзеў за акно, дзе чырванеліся кветкі герані.

— Дык што ты хочаш, каб я раскажаў? — спытаў ён.

— Як табе жывецца тут?

— Няма іншага месца, Альда,— адказаў хлопец.— Альбо трэба плаціць шмат грошай, альбо ўладкоўвацца вольна, як бачыш. Іншага выйсця няма.

Ён прамовіў гэта рашуча, каб даць зразумець, што, калі ён знаходзіўся тут, дык сапраўды не было іншага выйсця.

— Я разумею... Але ты хаця б паспрабаваў шукаць нешта іншае?

— Так, я спрабаваў шмат разоў, шукаю ўвесь час, але гэта немагчыма.

— Я веру табе,— прамовіў дон Альда і зноў паўтарыў: — Я веру табе. Відаць, ты сапраўды не мог зрабіць лепш.

Люка падумаў было, што ў гэтых словах хаваўся папрок ці іронія, але дон Альда больш нічога не дадаў. Старая ўзлакацілася на стол і працягвала прагна слухаць. Дон Альда рэзка нахіліўся і па-

глядзеў пад стул. Праз хвіліну выпрастаўся, трымаючы ў руках ката.

— Я быў спалохаўся,— сказаў ён, смеючыся.— А хто гэта такі?

— Гэта наш Чарнамысы,— адказала старая.— Ён вельмі добра ловіць мышэй. Раніцай во якраз злавіў адну.

— А ты,— спытаў Люка,— дзе ўладкаваўся?

— Я-то добра,— сказаў дон Альда.— Тут ёсць гасцініца для свяшчэннікаў. Я там спыніўся. Сустрэў там аднаго сябра. Ён служыў некалі ваенным капеланам, разы два ці тры быў паранены, а цяпер вось жыве там. Вельмі добры хлопец. Я раскажы яму пра цябе. Паспрабуем, можа, пакуль я тут, неяк удасца ўладкаваць.

— Дзякуй,— адказаў Люка,— але не клапаціся надта пра мяне. Я не заслугоўваю гэтага.

— Чаму ты так гаворыш?

— Ты, відаць, сам ужо зразумеў.

— Хіба ты вінаваты ў гэтым? Скажы, хіба ты сам вінаваты?

— Не ведаю,— адказаў Люка.— Можа, і я таксама...

— Ці ж ты не казаў мне, што зрабіў усё магчымае?

— Гэта праўда,— прамовіў Люка, адчуваючы, што хлусіць.

— У такім разе трэба паспрабаваць мне. Але досыць, яшчэ будзе час пагаварыць пра гэта. Ты, мусіць, хочаш даведацца, што новага ў вёсцы?

І ён пачаў расказваць пра нараджэнні, смерці і шмат якія іншыя маленькія здарэнні, сярод якіх было многа смешных. Абодва весела смяяліся, і Люку здавалася, што яны зноў знаходзяцца ў вёс-

цы, дзе нарадзіліся і выраслі, сярод зеляніны дрэў і парыжэлых палёў. Старая слухала і смяялася разам з імі. Нарэшце дон Альда спыніўся і спытаў, колькі часу.

— У нас няма гадзінніка, — адказаў Люка. Потым усміхнуўся: — Я зрабіўся такім багатым, што не магу нават набыць гадзінніка.

— У нас ёсць гадзіннік у Лідзіі, — прамовіла старая.

Люка паглядзеў на яе з дакорам. Ён баяўся, што старая скажа нейкае глупства.

— Позна ўжо, — сказаў дон Альда. — Мне трэба ісці. Заўтра раніцай ў мяне мяса. Ты прыйдзеш паслухаць?

— Абавязкова, — запэўніў Люка. — Дзе яна будзе?

— Гэта тут недалёка. Выйдзем разам, я пакажу табе, — прамовіў свяшчэннік. — Але ты ўстанеш так рана?

— Мусіць жа, яна будзе не ў пяць гадзін! — смеючыся, спытаў хлопец.

— Я ведаю, — сказаў дон Альда, — каб была ў пяць, дык ты і не ўстаў бы. Ты не хочаш зрабіць ніякага намагання. Я цябе добра ведаю. Але супакойся: гэта а палове сёмай.

— Тады абавязкова прыйду, — паабяцаў Люка.

Хлопец быў незадаволены. Ён даўно адвык ад месы і цяпер ісці ў касцёл толькі таму, што там служыў месу дон Альда, было для яго вельмі непрыемным абавязкам. Але адмовіцца не было як.

Дон Альда ўстаў:

— А сінёрына? — спытаў ён. — Я хачу развітацца з ёй.

Люка падазрона зірнуў на сябра. Але на твары

дона Альда нічога не змянілася, ён па-ранейшаму глядзеў на хлопца вачыма чалавека, для якога ў свеце не было нічога дзіўнага і незразумелага. Ён паклікаў дзяўчыну, якая нерашуча стала ў дзвярах.

— Добрай ночы,— прамовіў дон Альда.

— Добрай ночы,— паўтарыла Лідзія. Яны, стоячы, уважліва глядзелі адзін на аднаго.

— Хадзем,— прапанаваў Люка і накіраваўся да дзвярэй, каб выйсці з няёмкага становішча.

— Ага, пойдзем,— абазваўся дон Альда,— інакш мы спознімся. Заўтра раніцай,— звярнуўся ён да Лідзіі,— я быў бы вельмі рады ўбачыць вас на месе. Прыходзьце.

Дзяўчыне нічога не заставалася, як сказаць «дзякуй», але яна прамовіла гэта так ціха, што дон Альда наўрад ці пачуў. Ён яшчэ раз развітаўся, і яны з Люкам выйшлі.

Вярнуўшыся, хлопец доўга сядзеў каля стала, чакаючы, пакуль выйдзе Лідзія, але яе ўжо не было дома. Яна паехала.

На наступную раніцу старая разбудзіла яго ра-на. Быў самы пачатак вясны, і на дварэ ў гэты час толькі пачынала віднець. Але пакуль хлопец мыўся, вокны яшчэ пасвятлелі, і на падаконніку зачырванеліся кветкі герані. Людзей на вуліцах было яшчэ мала, горад здаваўся маўклівым і свежым, вокны ў большасці дамоў былі зачынены. Над высокімі камяніцамі будынкаў пачынала святлець неба.

Прышоўшы к касцёлу, Люка ўбачыў, што ён яшчэ зачынены. Нейкі стары ў зашмальцаванай вайсковай шапцы ціхамірна драмаў каля дзвярэй. З-пад шапкі, якая ссунулася яму на лоб, былі відаць толькі ружовыя шчокі ды вялізная барада.

Мусіць, гэта быў адзін з тых няшчасных, што так часта сустракаюцца ў горадзе і існуюць немаведама як, але ўсё ж існуюць, упарта чапляюцца за жыццё, не зважаючы ні на што. Відаць, ён правёў тут усю ноч, на адкрытым ганку каля ўваходу. Касцёл быў сціплы, акрамя гэтага не было ніякага месца, каб схаватца.

Па вуліцы з грукатам праехаў грузавік, і стары прачнуўся. Прыўзняўся на локці, паглядзеў угору, на святло, і салодка пазяхнуў. Потым устаў, паглядзеў на Люку, сышоў з ганка і накіраваўся ў прыбіральню, што была непадалёк ад касцёла. Вяртаючыся, падышоў да фантана, які таксама быў поблізу, напіўся, але мыцца не стаў. Тым часам з'явіўся дон Альда. Ён здалёк усміхаўся Люку.

З ім прыйшоў чалавек, які адчыніў касцёл. Яны ўвайшлі, і Люка сеў на лаву. Дон Альда, пераапрагнуўшыся, пачаў рыхтавацца. У касцёле быў паўзмрок, і словы дона Альда гучалі пад купалам неяк асабліва глыбока і пранікнёна. Яму дапамагаў хлопчык, і Люка прыгадаў, як і ён калісьці хлапчуком прыслужваў у час месы і маці не адрывала ад яго вачэй. Ён усміхаўся, калі паварочваўся і сярод натоўпу, што запаўняў касцёл, сустракаў матчын позірк. Хто мог падумаць тады, што аднойчы, у гэтым горадзе, ён пачуе казанне дона Альда? Ён нібы бачыў сябе ў кароткіх штоніках, у царкоўным адзенні да кален. Ці магчыма, каб гэты хлопчык быў Люка? Цяпер ён не пазнаў сябе ў гэтым служку, што заўзята размахваў кадзілам, дапамагаючы дону Альда. І ўсё ж калісьці такое было.

Ён не чуў гуку, але неяк зразумеў, што ззаду яго нешта зварухнулася. Хлопец павярнуўся і ўбачыў, што жабрак таксама сеў на лаву. Праз хвіліну

да яго даляцеў рэзкі смурод яго адзення — агідны пах галечы.

Званок адарваў Люку ад роздумаў. Ён стаў на калені і, здавалася, сапраўды адчуў хваляванне: нібы стаяў перад некім выкрыты, як быццам зусім голы, не маючы апраўдання. Калі зноў сеў на месца, убачыў, што мадонны і святыя пасвятлелі, на іх паярчэлі фарбы; на дварэ, мусіць, пачаўся ўжо дзень. Малюнак жанчыны на ветражы прыгадаў яму Лідзію. Праз колькі часу, калі гэта яшчэ не адбылося, яна ляжа на ложак, вызваліцца ад дзіцяці...

Дон Альда скончыў і вярнуўся да Люкі, усміхаючыся, спытаў, ці не засумаваў ён. Потым выйшлі на вуліцу ў суправаджэнні жабрака. Дон Альда прывітаўся з ім, і той адразу працягнуў руку. Яны далі яму колькі лір і пайшлі далей. Люка баяўся, што дон Альда пачне цяпер выказваць крыўду і ўпікаць яго, але той нічога не сказаў. Толькі тады, вечарам, калі яны выйшлі разам ад Люкі, ён спытаў, ці не зрабіў хлопец чаго-небудзь благога.

Цяпер дон Альда гаварыў пра свой ад'езд, які быў прызначаны на сённяшні вечар, паведаміў, што размаўляў са сваім прыяцелем з гасцініцы і той паабяцаў знайсці для Люкі больш прыстойны пакой. Яны развіталіся і на рагу вуліцы разышліся, таму што дон Альда не ведаў яшчэ, у які час адходзіць поезд. Люка пастаяў крыху, праводзячы позіркам хударлявую постаць свяшчэнніка, пакуль той не знік за паваротам. Здавалася дзіўным, што гэта быў той самы вясковы ксёндз, які дагэтуль быў простым, як звычайны селянін. І вось ён пакінуў сваю вёску, каб паехаць за блізкі свет у Чэхаслава-

кію. І Люку падумалася: як, сапраўды, цяжка здагадацца, што трымае чалавек у думках. Бывае, гадамі думаеш пра яго адно, а ён раптам у адзін дзень, у адно імгненне аказваецца зусім інакшым.

IV Люка зусім не збіраўся ісці да свяшчэнніка, з якім дамовіўся дон Альда, каб памяняць кватэру. «Навошта? — пытаў ён сябе. — Лепш з гэтым пачакаць і паглядзець, што будзе з работай». А потым — ён проста прывык да гэтага дома і не вельмі хацеў пераязджаць. Прывычка таксама ўтрымлівала яго.

Раніцой у аўторак, два дні пасля месы дона Альда, Лідзія вярнулася дадому. Яна выглядала, як і раней, толькі, можа, крышачку блядней была з твару і вочы глядзелі больш сумна; яна здавалася стомленай, схуднелай, як быццам вярнулася з далёкага падарожжа. Люка звярнуў увагу на жывот: ён таксама быў звычайным, як і раней, хоць унутры яго цяпер не было нічога, не было больш той істоты, што яшчэ зусім нядаўна магла з'явіцца на свет. І сама Лідзія здавалася нібы здзіўленай тым, што зрабіла. Аднак гэта прайшло, і цяпер усё было па-ранейшаму. Хіба толькі апошня лічба ў ашчаднай кніжцы зноў паменшала, і на гэты раз на даволі значную суму.

Дзяўчына з сумаю заўважала, як сума, замест таго каб павялічвацца, ужо колькі часу паўзе назад, — то паволі, то раптоўна, але рух гэты быў непазбежным, няўмольным, яго немагчыма было спыніць. Заўсёды траплялася нешта неспадзява-

нае, непрадбачанае, як здарылася ў гэты апошні раз. І ў гэты раз грошы былі патрачаны без ніякага набытку, нібы выкінутыя на вецер; проста дзеля таго, каб вызваліцца ад цяжару, каб стаць, як раней, хаця грошай зрабілася значна менш. Яе заробкі таксама ў апошні час зменшыліся. У тых месцах, дзе звычайна хадзіла яна, з'явіліся новыя суперніцы — некалькі маладых і энергічных дзяўчат, якія карысталіся большым поспехам. Яшчэ адзін удар напаткаў Лідзію, калі не стала магчымасці карыстацца сваім пакоем. З дома з'ехала адна сям'я, а на яе месца ўсяліўся з сям'ёй нейкі чыноўнік. Новыя жыхары адразу заявілі, што не жадаюць, каб у іхнім доме адбывалася такое. Яны нават пагражалі звярнуцца ў паліцыю. Адміністратар паабяцаў, што прымусіць дзяўчыну не прымаць больш у доме мужчын. Праўда, высяляць ён Лідзію не стаў, спаслаўшыся на закон, які не дазваляў гэтага, але запэўніў чыноўніка, што больш у доме такога не паўторыцца. Гэта дзяўчыне таксама каштавала. Ён і раней штомесяц браў з Лідзіі грошы за тое, што не звяртаў увагі, а калі прыходзіў, бывала, за кватэрнай платай і хабарам і заставаў дзяўчыну дома, то таксама заўсёды карыстаўся выпадкам.

Горш за ўсё, што пасля гэтага і астатнія жыхары, у большасці бедныя людзі, падбухтораныя чыноўнікам, пачалі зневажаць яе, пры кожным выпадку дэманструючы сваю пагарду. Цяпер тойсёй з суседзяў, спаткаўшы Лідзію на лесвіцы, знарок адварочваўся ўбок і пляваўся ці штурхаў яе кашолкай; дзеці навучыліся ад дарослых і таксама, калі дзяўчына праходзіла, перадражнівалі яе ці шпурлялі чым-небудзь наўздагон. Нават пачалі

гаварыць «шлюха». Адноўчы гэта сказаў пяцігадовы хлопчык.

Пасля ўсяго гэтага ўжо нельга было прыводзіць каго-небудзь да сябе. Давялося змяніць і раён, дзе яна хадзіла звычайна, і перайсці бліжэй да цэнтра, потым узяць пакой у гасцініцы, які каштаваў немалыя грошы. Да таго ж, дзяўчына мусіла аформіць медыцынскую картку, без якой немагчыма было ўладкавацца ў гасцініцы. Паліцыя часцяком рабіла праверкі, і калі знаходзіла ў нумарах жанчын без адпаведных дакументаў, яна закрывала гасцініцу, саджала ў турму вінаватую і штрафавала гаспадара. Дагэтуль Лідзія абыходзілася без карткі, але цяпер вымушана была запісацца, як усе астатнія. Дасюль яшчэ можна было думаць, што яна не зусім, як іншыя, можна было падманваць сябе. Але зараз усё гэта скончылася. Зараз яна мела кніжку, дзе было запісана яе імя, з фатаграфіяй, з подпісам урача, да якога цяпер трэба было наведвацца кожны тыдзень. І калі хадзіла да яго і сустракала там другіх, якія таксама чакалі, некаторых нават пазнавала з твару,— рабілася да болю ясна, што яна такая ж, як і яны, адна з іх. Часам якая-небудзь выходзіла ад урача з вачыма, поўнымі слёз або гневу.

— Хворая, у бальніцу,— ціха перашэптваліся астатнія.

А хворая, не развітваючыся, ішла да дзвярэй, з позіркамі, поўным нянавісці і болю,— хаця некалькі хвілін назад, чакаючы прыёму, як усе, смялася і жартавала. Пасля яе ў пакоі яшчэ колькі часу панавала няёмкая цішыня. Дзяўчаты, якія дагэтуль рагаталі і гучна перакідваліся жартамі, пачыналі гаварыць ціха, трывожна перашэптваліся

з суседкамі, пакуль наступныя, што выходзілі здаровымі, не вярталі ім зноў жарты і добры настрой. І чужая трагедыя забывалася. Зноў усё нібы ажыўлялася, прыходзіла ў рух. Калыхаліся жаночыя прычоскі — бялявыя, чорныя, каштанавыя, шамацелі спадніцы, чырванелі нафарбаваныя губы; гэта было шумнае, пярэстае зборышча, у якім мільгалі дзесяткі твараў, прыгожых і грубых, маладых і старых, гучалі галасы ўсіх адценняў, блішчалі розныя вочы, млявыя і сумныя, жывыя і бліскучыя; рухаліся жаночыя ногі розных форм і памераў, луналі жарты, наіўныя і вострыя, бяскрыўдныя і злосныя, гаварыліся стрыманыя кампліменты. І над усім гэтым разнастайным, неарганізаваным натоўпам неўпрыкмет панавалі доктар — чалавек, апрануты ў белае, перад якім усе распраналіся і клаліся на бальнічны ложка і які прымушаў трывожна біцца сэрцы ў чаканні адказу. Так праходзілі ўсе, так праходзіла і Лідзія. Цяпер яна сапраўды была адной з гэтых жанчын. Міналі месяцы, а тая Аргенціна і той карабел, што павінен быў яе завезці, усё яшчэ былі далёка. Бывалі дні, калі ў дзяўчыны раптам з'яўлялася ўпэўненасць, што на працягу года яна ўсё ж паедзе. Тады яна зноў бралася за вывучэнне мовы, паўтарала доўгія радкі слоў, якія трэба было вывучыць на памяць, добра рыхтавалася да ўрока.

Тым часам надыйшла вясна, зямля пакрылася травой і кветкамі, а сцены дамоў пачалі пакрывацца аб'явамі і заклікамі да маючых адбыцца выбараў. Ужо не было ніводнага дома, на якім не было б нейкай паперкі; пасля дамоў плакаты пачалі з'яўляцца на ствалах дрэваў, спачатку больш вялікіх, а пасля і малых, потым на сценах разбура-

ных у час вайны будынкаў; было прыемна і цікава глядзець на ўсе гэтыя шматкаляровыя плакаты, на якіх стракацелі фігуры людзей, дзеці, урадлівыя палі ці заводы, што курыліся дзесяткамі труб. Кожны плакат абяцаў нешта ці пагражаў няшчасцем і разбурэннем у выпадку, калі аддасі голас не за тую партыю. А тая, другая партыя, што павінна была прынесці гора і разбурэнне, у сваю чаргу, тут жа побач, абяцала працвітанне і спакой. Былі сярод плакатаў і такія, што прыгадвалі жахі ваенных год: на іх былі намалюваны то постаць павешанага, з галавой, нахіленай убок, з шыльдай на грудзях, то шэрагі закатаваных людзей, распасцёртых на зямлі, знявечаных да непазнавальнасці, са звязанымі рукамі. Партыі па чарзе абвінавачвалі адна другую ва ўсіх пакутах і абяцалі, што гэта ніколі не паўторыцца. Часам каля таго ці іншага плаката збіраліся людзі — асабліва тады, калі з'яўляўся расклейшчык з лесвіцай і скруткам пад пахай і пачынаў разгортваць новыя лісты. Некаторыя з іх былі сапраўды прывабныя: на іх былі намалюваны прыгожыя маці з пульхнымі, дагледжанымі хлопчыкамі на руках, якіх яны паказвалі з гонарам і годнасцю; альбо квітнеючыя палі, сярод якіх пасвіліся сытыя каровы, што глядзелі на пражоных са спакойным здзіўленнем. Плакаты адным падабаліся, другім не падабаліся, аб іх спрачаліся. У трамваях, кафэ, на вуліцах гаварылі толькі аб палітыцы. Мітынгі адбываліся адзін за адным. На кожнай плошчы нейкі прамоўца запрашаў людзей паслухаць. На кожным рагу віселі рэпрадуктары, якія перадавалі нечыя прамовы і заклікі. Некаторыя на мітынгх бавілі ўвесь вольны час: яны падыходзілі да аднаго натоўпу, пыталіся, хто прамоў-

ца, некалькі хвілін слухалі і ішлі далей, у другое месца. Акрамя гэтых невялікіх вулічных мітынгаў наладжваліся і больш мнагалюдныя, на якіх выступалі буйныя палітычныя дзеячы. Такія мітынгі арганізоўваліся ў зручны час, падвечар ці ў нядзелю. Тады натоўп займаў усю плошчу: глядзячы на яго, здавалася, што гэта сапраўды магутная сіла, якая можа зрабіць усё, перамагчы любую другую сілу. Але той жа самы натоўп збіраўся на плошчы, калі гаварылі і іншыя, і было вельмі цяжка вызначыць, колькі прыхільнікаў у таго ці іншага прамоўцы.

Энергічна дзейнічалі арганізатары, што наладжвалі невялічкія мітынгі, дзе толькі з'яўлялася магчымасць. Яны пачыналі дзе-небудзь спрэчку паміж сабой, вакол іх збіраліся людзі. Спачатку невялікая група, потым цэлы натоўп. Калі спрэчкі разгараліся, арганізатары непрыкметна знікалі, каб паўтарыць тое ж самае ў другім месцы. А тут мітынг працягваўся, ужо нейкія рабочыя ў зашмальцаванай спяцоўцы — відаць, адразу пасля працы — горача даводзіў нешта добра апранутаму пану, мусіць, чыноўніку ці камерсанту. Канчалася амаль заўсёды лаянкай: адзін аднаго называў дурнем, страсці напальваліся, сварка ледзь не пераходзіла ў бойку; але якраз у патрэбны момант, дасягнуўшы небяспечнай мяжы, дыскусія сціхала.

А па тратуарах тым часам жанчыны выстаўлялі сваю прыгажосць, дэманструючы свае грудзі, свае фігуры: здавалася, яны ўпарта намагаюцца вярнуць сабе ўвагу, якую ад іх забрала палітыка. На плошчах і на цэнтральных вуліцах горада яны сядзелі за столікамі ў кафэ, смяяліся і курылі, і глядзелі на палітыку, як на своеасаблівыя сабор-

ніцтвы, у якіх галоўным было ўбачыць, хто прыбяжыць першым. Мужчыны адчувалі гэта і, калі садзіліся з імі за столікі, спынялі размовы і пачыналі гаварыць на іншыя тэмы.

У рабочых кварталах, наадварот, жанчыны былі захоплены не менш, як мужчыны; кожная кабе та ведала ўсе навіны і была пераканана, што наста не канец свету, калі не пераможа партыя яе мужа. У той час, як у першакласных рэстаранах цэнтра сінёры вечарамі, як і раней, асцярожна елі пірожныя сваімі бялюткімі зубамі, а ў кутку ля тэлефона гучалі звароты «ваша светласць», «пан сенатар», — у тавернах і шынках бедных кварталаў людзі кідаліся ў бойку за ідэю і пускалі ў ход нажы. Тых, што былі запісаны ў партыі, налічвалася звычайна нямнога, можа нейкі дзесятак чалавек; усе астатнія — таксама выбаршчыкі, што мелі ў кішэні пасведчанні на права галасавання, — былі якраз тыя, што тоўпіліся на вуліцах, разглядаючы плакаты, слухалі на мітынгх прамовы, што праз усё жыццё, дзень пры дні цярпелі нястачы і гора і ўжо не верылі ні ў што. Гэтая маса цяпер адчувала своеасаблівы ўздых, бачачы, што яе падтрымкі шукаюць, да яе падлашчваюцца, яе задобрываюць; бачачы, што ўсе гэтыя вялікія людзі залежаць ад іх, — і ад беднага разносчыка гародніны, і ад простага півавара. Таму яны з пэўным задавальненнем назіралі, як гэтыя людзі распіналіся на плошчы, білі сябе ў грудзі, называючы ўсіх братамі, сябрамі, таварышамі; назіралі, але заставаліся абыякавымі, бо ведалі, што на наступны дзень пасля выбараў усё гэта скончыцца, разносчык зеляніны і півавар зробяцца зноў нямой масай, якой можна камандаваць як хочаш, і не будзе больш сярод іх

ні сяброў, ні братоў, ні таварышаў. Асабліва гэта адчувалася, калі людзі праходзілі міма велізарных будынкаў розных міністэрстваў, што ўзвышаліся ў кварталах правасхадзіцельстваў і камандораў, побач з палацамі багатых сіньёраў. Велічэзныя гмахі былі пабудаваны без ніякіх упрыгожванняў, без ніякага ўдзелу мастацтва — ні калон, ні капітэляў, ні фрызаў, ні скляпенняў. І гэта добра перадавала суровасць і мармуравую халоднасць гэтых пачварных камяніц, з вокан якіх не адзін чалавек выкінуўся, пераможаны адчаем і горам. Праходзячы міма ваеннага міністэрства, на даху якога перакрыжоўваліся тоўстыя скруткі тэлефонных дратоў, чалавек пачынаў думаць, што па гэтых самых драгах шмат год ужо перадаюцца лічбы загінуўшых, палонных, затанулых караблёў, знішчаных дывізіі.

Нават у салоне графіні размовы вяліся цяпер больш за ўсё на палітычныя тэмы. Сама графіня старалася трымацца па-за межамі палітыкі, каб нікога не крыўдзіць, але быў такі час, калі і яна не магла застацца ўбаку,— можа, з-за жадання нешта рабіць ці імкнучыся, каб яе заўважылі; а можа проста з цікаўнасці да скандалаў. Люка не пераставаў час ад часу наведвацца ў дом графіні, але не здолеў пакуль што бліжэй пазнаёміцца з адвакатам Рыгоні, які і на гэты раз не трапіў у спісы кандыдатаў. Тым не менш Люка некалькі разоў размаўляў з ім і лічыў, што гэтага дастаткова, каб пры неабходнасці звярнуцца да яго за дапамогай. З Эстэр яны сталі сябрамі, і калі аставаліся адны, дзяўчына распытвала ў яго пра Альберта, не хаваючы сваіх пачуццяў.

У гэты вечар Эстэр яшчэ не паказвалася.

— Ці не захварэла яна? — спытаў Люка.

— Не ведаю,— адказаў Альберта.— Можа быць яе няма дома,— і раптам штурхнуў Люку ў бок:

— Хадзі сюды: бачыш графіню з гэтымі двума? Люка не зразумеў.

— Дык што там цікавага?

— Здагадайся, хто яе палюбоўнік,— сказаў Альберта.

Люка прыгледзеўся. Графіня сядзела ў крэсле паміж двума мужчынамі. Яна паклала нагу на нагу, але ніжняя была выцягнута, так што ў позе не было нічога непрыстойнага. Іншы раз, наадварот, калі яна сядзела так, то згінала нагу амаль пад прамым вуглом, агаляючы другую вышэй калена. Яна курыла, і на пальцах, што трымалі цыгарэту, блішчалі лакараваныя пазногці. Мужчыны, што сядзелі побач з ёй, былі прыкладна аднолькавага ўзросту: абодвум было, відаць, за сорок. Адзін з іх, апрануты ў клятчасты пінжак, сядзеў, свабодна разваліўшыся ў крэсле, зручна выцягнуўшы ногі, упэўнены ў сабе. Чорныя кучаравыя валасы, рашучы абрыс твару, трохі арліны нос прымушалі думаць, што толькі ён можа быць сябрам графіні, а не той, другі, у акулерах, таўставаты і бледны з твару, што нават не глядзеў на жанчыну, маўкліва ўтаропіўшыся ў падлогу.

— Тут цяжка памыліцца,— адказаў Люка.— Вядома, той, што без акулераў.

— А ў сапраўднасці якраз другі,— задаволена адзначыў Альберта.

— Другі? — здзівіўся Люка.

— Так, але не паварочвайся, хадзем да Джорджыю,— сказаў Альберта, вачыма паказваючы на хлопца, што стаяў, размаўляючы з Джаванай і ін-

шымі.— Я таксама не магу даўмецца, што яна знайшла ў гэтым чалавеку. У густах жанчын цяжка разабрацца.

— Славутыя ўнутраныя якасці! — смеючыся, заўважыў Люка.— Жанчынам дапамагае інстынкт, яны часам чуюць у мужчыне нешта такое, чаго мы адзін у адным ніколі не заўважаем.

— Можа быць. Яны таксама часам здзіўляюцца, як мужчына можа закахацца ў непрыгожую.

Яны падышлі да групы моладзі.

— Ты чуў? — спытала адна з дзяўчат у Альберта.— Джорджыю хоча прысвяціць сябе тэатру.

— Што ты кажаш? — усклікнуў Альберта.

Джорджыю прывітаўся з ім усмешкай.

— Я гаварыў, што тэатр сёння перажывае крызіс, таму што ў нас, моладзі, нестae фантазіі, мы ўжо не верым гэтым людзям на сцэне, што намагаюцца пераканаць нас, быццам яны не тыя, каго мы бачым. У акцёрах мы бачым звычайных людзей. Таму, калі яны іграюць ролю, мы не хочам ім верыць.

— То, можа, акцёрам не трэба іграць? — іранічна заўважыла Джавана.— Што ж тады яны павінны рабіць на сцэне?

— Даіць кароў,— раздражнёна адказаў Джорджыю.

— Цудоўна, даіць кароў без кароў, як зрабіў бы Вільдэр,— сказала Джавана.— Толькі жэстамі.

Усе засмяяліся. Джорджыю кінуў ў бок Джаваны злосны позірк і адказаў:

— Час пакончыць ужо з думкай, што трэба выводзіць характары, захоўваць верагодныя падабенствы. Лягчэй прымусяць паверыць у недарэчнасць, як у рэч верагодную, што быццам бы падобная да

жыццёвага факта. Я пачаў бы з перабудовы сённяшняга тэатра, трэба змяніць самы яго выгляд. Хіба ў грэкаў ён быў такі, як наш? А яны ж сёе-тое разумелі ў тэатры. Сённяшні наш тэатр прыстасаваны толькі для таго, каб жанчынам было зручна паказваць там свае капялюшыкі і ўпрыгожванні. Гэта салон, а не тэатр. Дарэчы,— дадаў ён, звярнуўшыся да Джаваны,— жанчын я не падпускаў бы да тэатра на гарматны стрэл, я наогул забараніў бы ім уваход.

Люка глядзеў на бакі, гэтыя размовы здаваліся яму пустымі. Магчыма, Джорджыю нешта і хацеў зрабіць, але сам не меў ясных думак; хутчэй ён проста разлічваў здзівіць усіх сваёй арыгінальнасцю, нейкай смелай ідэяй, але сам яе добра не ўяўляў. Яго штурхала жаданне паспрачацца, а не патрэба выказаць нешта. Таму цяпер ён шукаў нейкую думку, якая была б не падобнай да звычайных, агульнавядомых.

Думаючы пра гэта, Люка заўважыў, што ззаду яго прайшоў адвакат Рыгоні. «Нарэшце,— падумаў ён,— трэба паспрабаваць яшчэ раз пагаварыць з ім». І неўпрыкмет стаў сачыць за групай, дзе быў Рыгоні. Адвакат стаяў пасярод пакоя і нешта гаварыў.

Люка пакінуў групу і накіраваўся ў куток да століка, дзе лакей пачаў расстаўляць напіткі. Прайшоў міма адваката, але той не заўважыў яго, заняты размовай з іншымі.

Хлопец падаўся далей і спыніўся ля століка; вакол яго сабраліся ўжо людзі, і ён асцярожна прасунуўся наперад.

Падыходзілі іншыя. Напіўшыся, Люка павярнуўся быў, каб выйсці, але заўважыў ззаду сябе ад-

ваката, які чакаў моманту, каб праціснуцца да стала. Хлопец прывітаўся, каб той заўважыў.

Адвакат усміхнуўся яму:

— Калі ласка, Пінэлі,— папрасіў ён,— падайце мне шклянку.

Люка нават не стаў глядзець навокал: было зусім ясна, што адвакат звяртаецца да яго, але пераблытаў прозвішча. Хлопец з прыкрасцю падумаў, што ён толькі адзін з многіх, што вось так былі знаёмы адвакату.

Люка ўзяў са стала бакал і перадаў яго адвакату.

— Дзякуй, Пінэлі,— адказаў той.

Люка быў падумаў, ці не час цяпер жа паправіць яго: моў, прабачце, вы памыліліся, маё прозвішча Раньеры... Але адвакат павярнуўся ўжо да яго спіной і пайшоў разам з іншымі, з бакалам у руцэ. Хлопец, расчараваны, вярнуўся да Альберта. У думках ён пераконваў сябе, што памылка гэта не такая ўжо важная, галоўнае, што адвакат ведаў яго з твару, але не мог пазбавіцца непрыемнага пачуцця. І нават нельга было асабліва звяртаць увагу і падкрэсліваць гэта, бо адвакату таксама будзе няёмка, ён можа пакрыўдзіцца і, хто ведае, ці не ўспомніць пры выпадку пра гэта.

Хлопцы і дзяўчаты скончылі свае спрэчкі і цяпер прыгадвалі розныя смешныя гісторыі.

— Хадзем?— неўпрыкметку кінуў Люка Альберту, які, было відаць, таксама нудзіўся. Яны рушылі па залі. Цяпер сярод гасцей з'явілася Эстэр. Дзяўчына была апранута ў пышную сукенку, якая хавала яе хударлявасць. Дзве белыя кветкі ў валасах асвятлялі бледны твар. Вочы яе загарэліся, калі яна ўбачыла Альберта.

— Як твае справы? Што новага?— спытала Эстэр з усмешкай.

— Горача,— паскардзіўся Альберта.— Сёлета спёка пачалася зарана.

— Альберта заўсёды нечым незадаволены,— сказала дзяўчына.— Што здарылася? У вас такі сумны выгляд...

— Не, гэта не сумны, відаць, мы проста стаміліся,— адказаў Альберта.

Эстэр нахілілася да іх і спытала ціха, па-змоўніцку:

— Кажыце праўду, вы занудзіліся тут, сярод гэтай публікі. Але я разумею вас, мне таксама надакучвае.

— То тады,— усміхнуўся Люка,— як кажуць, шчырасць за шчырасць: трохі ёсць.

Люка чакаў, што Эстэр засмяецца ці хаця б не зверне ўвагі на яго словы, але дзяўчына раптам спахмурнела. Хлопец і раней заўважаў, што нейкае слова, часам сказанае выпадкова, без ніякіх крыўдных намераў, слова, у якім цяжка было заўважыць нейкі намёк, магло сапсаваць дзяўчыне настрой. Здавалася, яна шукала шчырасці і цаніла яе, здавалася, ёй можна было сказаць аб усім, як добраму сябру, але ў сапраўднасці яна ніколі не адкрывалася да канца і была вельмі крыўдлівай. Выклікала на шчырасць, але крыўдзілася, калі праўда не падабалася ёй.

Альберта таксама заўважыў гэта і паспрабаваў выправіць памылку:

— Каб гэта можна было знаходзіцца толькі з тым, хто табе падабаецца, з кім прыемна,— прамовіў ён, гледзячы на Эстэр,— тады была б іншая справа.

Эстэр зноў пачала ўсміхацца.

— Я таксама стамляюся ад людзей. Часам прыходзіць думка, што лепей было б жыць вольна, без сувязей, без абавязкаў.

Люка здзіўлена паглядзеў на яе.

— Безумоўна, — абьякава пацвердзіў Альберта.

— Паслухайце, — ажывілася Эстэр. Яна троху сумелася, нібы шукаючы словы: — Чаму б нам не наладзіць неяк такі вольны дзень, — адным, без лішніх людзей?

— Вольны дзень? — здзіўлена паўтарыў Альберта.

— Ага, цэлы дзень, — адказала Эстэр. — Чаму б нам не паехаць калі-небудзь у нядзелю за горад, на цэлы дзень?

Люка таксама здзівіўся гэтай прапанове.

— Што вы думаеце рабіць у нядзелю пасля сьнеданьня? — працягвала дзяўчына.

— У нядзелю... — пачаў быў Альберта, нібы ўспамінаючы.

— Спадзяюся, ты не скажаш, што павінен вучыць, — перарвала яго Эстэр, — ты не падобны да таго, хто гібее над кнігамі.

— От бачыш, праўду кажуць, што выгляд падманвае, — сказаў Альберта. — А я між тым якраз вельмі многа вучу, у ліпені трэба здаваць курсавую. Даводзіцца шмат сядзець у бібліятэках.

— Бач ты, Альберта зрабіўся бібліятэчным пацуком, — смеючыся ўсклікнула Эстэр.

Хлопец зразумеў, што яму не вераць, і таксама засмяяўся.

— Добра, — згадзіўся ён, — можам паехаць у нядзелю.

— Цудоўна, — прамовіла дзяўчына і, апусціў-

шы вочы, дадала:— Нават... калі ў Люкі ёсць дзяўчына, хай возьме і яе, будзе весялей учатырох...

Потым звярнулася да Люкі:

— Спадзяюся, ён мае шмат сябровак, а?

— Ну вядома, вельмі шмат,— смеючыся, адказаў хлопец.

Вяртаючыся разам з Альберта дадому, Люка з непрыемнасцю слухаў яго размовы. Той, як заўсёды, пачынаў гаварыць то аб адным, то аб другім і да ўсяго ставіўся з пагардай, з усяго насміхаўся. Люку не падабалася гэта лёгкасць, з якой хлопец меркаваў аб усім, яго самаўпэўненасць.

— Ну, як твая праца, што чуваць?

Люку разлавала гэтае пытанне. Якое, сапраўды, значэнне для Альберта мела яго праца? Іншая справа, калі пра гэта пытаўся Луіджы...

— Скуль я ведаю?— неахвотна адказаў ён.— Скура, відаць, кончыцца.

— Бяда невялікая,— прамовіў Альберта.— Гэты горад, як дойнае карова: тут хопіць малака для ўсіх.

— Наўрад ці так,— запярэчыў Люка.— Не так усё лёгка, як ты кажаш.

— Тут сотні ўстаноў, вялікіх і дробных, якіх ты нават і не падазраеш. У каго галава трохі на плячах, для таго заўсёды цёплае месцейка знойдзеца.

— Паслухаць цябе, дык гэтых месц тут бясконцае мноства,— адказаў Люка.

— Бо яно так і ёсць. Гэта робіцца проста: калі нейкая ўстанова А поўнасцю ўкамплектавана, але трэба знайсці месца для новага служачага, ствараецца аддзел ці нейкая ўстанова Б. Знаходзяць пакой, ставяць туды тэлефоны, стол, стул — і новы

аддзел да тваіх паслуг. Калі няма пакоя, усё адно: дастаткова паставіць яшчэ адзін стол, у крайнім выпадку, няма нават стала, дастаткова толькі крэсла. Потым шукаюць работу для новага аддзела,— для гэтага трэба перадаць частку папер. Калі раней, напрыклад, усе трымалі ў аддзеле А, то цяпер іх можна падзяліць: тыя, што прыходзяць у няцотныя дні, аддаюць у аддзел Б. Ці яшчэ прасцей: паперы, што прыходзяць у жоўтых канвертах, ідуць у аддзел А, белыя канверты — у аддзел Б.

— Гэта ўсё глупства,— прамовіў Люка.

— Чаму глупства? Можа, я выказаў гэта троху ўтрыравана, але гэта так. А потым, паступова, і гэтыя аддзелы Б запаўняюцца, робяцца важнымі, часам нават ператвараюцца ў самастойныя ўстановы і ствараюць свае аддзелы В, Г, Д... Гэта і ёсць, мой дружа, тэорыя дойнай каровы... досыць троху нахіліцца і працягнуць руку.

— Можа быць...— адказаў Люка.

У ім больш і больш расло пачуццё непрыязні да Альберта. Гэтыя яго словы: «досыць быць хітрым, увішным, умець уладкавацца» асабліва злавалі яго, бо хлопец адчуваў, што іменна гэтага ён і не можа. Да таго ж, яму проста надакучыла слухаць, хацелася застацца аднаму. Ён узрадаваўся, калі яны апынуліся на рагу, дзе Альберта мусіў павярнуць у другі бок, каб ісці дадому.

— То як мы зробім,— спытаў між тым Альберта.— Возьмем Лідзію?

Люку гэтая прапанова не падабалася. Каб былі разам Лідзія і Эстэр?

— Але Лідзія, мабыць, не згадзіцца.

— Не трэба казаць ёй, хто такая Эстэр,— сказаў Альберта.— Калі няма іншага выйсця, прый-

дзеца спыніцца на Лідзіі. Нават можна сказаць ёй сёння пасля вячэры. Я зайду да вас.

Люка рушыў сваёй дарогай. Ён думаў то пра Эстэр, то пра дона Альда. Раніцай ён атрымаў пісьмо ад дона Альда, у якім той паведаміў, што рыхтуецца да падарожжа ў Афрыку... Але неўпрыкметку вобраз Эстэр запаланіў думкі і выцясніў успамін пра дона Альда... Эстэр нельга было назваць прыгожай. І ўсё ж побач з ёй было вельмі прыемна; твар яе такі пяшчотны, сімпатычны... Потым Люка зноў вяртаўся ў думках да дона Альда, які збіраўся ў Афрыку. Ён думаў, што дон Альда ніколі не зрушыцца са свайго месца, не кіне сваёй званіцы, што прытулілася пасярод убогіх палёў, на абочыне пыльнай дарогі; а выходзіць, ён паехаў, і нават паехаў за мяжу, спачатку ў Чэха-славакію, а цяпер вось збіраецца ў Афрыку. Ён не мог зразумець дона Альда, які заўсёды здаваўся яму чалавекам спакойным, простым. Цяпер кожны з іх ішоў сваім шляхам, і гэтыя шляхі разыходзіліся ўсё больш. Агульным у іх заставалася толькі месца нараджэння ды ўспаміны далёкага дзяцінства. Здавалася, што дон Альда канчаткова адарваўся ад яго, ідучы сваім, незнаёмым для яго шляхам.

Дома ён застаў старую, якая сварылася з Лідзіяй.

— Яна хоча адрэзаць кату хвост,— паскардзілася дзяўчына.

— Навошта?— спытаў Люка.

— Ён ніколі не сядзіць дома,— сказала старая.— А каб прымусіць ката сядзець у хаце, яму трэба адрэзаць хвост і пакласці на комін. Так усё робяць.

— Ты чуеш, якая дурніца?— закрычала Лідзія.— Толькі паспрабуй адрэзаць яму хвост, я адрэжу табе тваю дурную галаву.

Мурза сядзеў між тым пад сталом, скруціўшыся ў клубок, і спалоханымі вачыма пазіраў на старую. Здавалася, ён усё разумеў. Люка зірнуў на Лідзію: валасы яе былі раскудлачаны, на аголеным плячы віднелася блакітная стужка бюстгальтара. Яму зноў прыгадалася Эстэр, і ён адвёў позірк ад Лідзіі.

Селі вячэраць. Люка паглядзеў на Лідзію; здалося dziўным, што чым больш праходзіла часу, тым больш ён бачыў у ёй звычайную дзяўчыну; трэба было пэўнае намаганне, каб уявіць, кім яна была ў сапраўднасці, адсунуць далей яе асобу, якая ўсё больш набліжалася да яго. На працягу ўсяго вечара старая лялася і бурчала — то на аднаго, то на другога, то сама на сябе. А пасля вячэры яна раптам страціла прытомнасць. Гэта здарылася ўпершыню. Яна неяк скамянела, утаропіўшыся некуды вачыма, працягваючы жаваць пустым ротам. Лідзія і Люка заўважылі гэта і са здзіўленнем сачылі за ёй. Некаторы час старая сядзела так, здранцвелая, працягваючы жаваць. Першая спахапілася Лідзія.

— Што з табой? Што з табой?— гаварыла яна, тузаючы старую за руку.

Люка таксама ўстаў. Ён стаяў перад старой, не ведаючы, што рабіць.

— Відаць, яна страціла прытомнасць,— сказаў ён.

Лідзія працягвала тузаць старую за руку. Зазваніў званок. Гэта быў Альберта.

— Воцат, давайце хутчэй воцат,— сказаў ён.

Лідзія дала яму бутэльку воцату; Альберта абмакнуў у яго палец і пачаў церці пад носам старой.

— Чорт пабяры! — усклікнуў ён. — Якія ў яе вусы!

Але старая не ачувалася. Цяпер яна нешта мармытала, праўда, слоў нельга было разабраць.

— Пабіце яе па шчаках, — параіў Альберта, — так заўсёды робіцца.

Ён пачаў ляскаць яе па шчаках, спачатку лёгенька, потым усё мацней. Люка з агідай глядзеў на хлопца, які так шчыраваў, даючы старой аплявухі. Але яны памаглі, і старая ачулася. Падняла галаву, здзіўлена пазіраючы навакол.

— Што гэта здарылася? Што вы тут рабілі? — спытала спалохана.

— Нічога страшнага, — сказала Лідзія, — гэта бывае з кожным.

Старая пачала лямантаваць і скардзіцца, зноў успомніла пра смерць.

— Я ледзь не памерла без свяшчэнніка, — гаварыла яна. — Запомні, Лідзія, і ты таксама, Люка. Калі здарыцца са мной яшчэ раз, адразу паклічце свяшчэнніка. Я не хачу памерці не спавядаўшыся.

— Добра, добра, — супакойвала Лідзія, — абавязкова паклічам.

— Не, ты кажаш, каб толькі адчапіцца, кажаш, а потым не зробіш. Але памятай: калі не зробіш, то, памершы, я буду прыходзіць да цябе ўночы і цягаць за ногі. От пабачыш.

Альберта хацеў быў павярнуць размову на жарт, каб скончыць з гэтай гісторыяй, але старая ўзлавалася. Тады Альберта таксама абурывся і ўвесь астатні вечар нібы не заўважаў яе.

В Угаварыць Лідзію аказалася не надта проста. Хлопцы адчувалі, што справа ідзе не зусім гладка, і Альберта быў падумаў, ці не ўзяць з сабой якую са сваіх знаёмых. Але потым зразумеў, што гэта было б неасцярожна: наўрад ці знойдзецца такая, што згадзілася б іграць ролю Люкавай сяброўкі. У Люкі ж, са свайго боку, дзяўчат не было. Былі, праўда, сякія-такія знаёмыя па працы, але пасябраваць ён з ніводнай не паспеў; бо тыя, што яму падабаліся, мелі ўжо сваіх мужчын ці хлопцаў. Такім чынам, Альберта вырашыў спыніць выбар на Лідзіі. Але дзяўчына спачатку адмовілася: хлопцы хаця і не казалі, што Эстэр графіня, але яна неяк адчувала, што нешта тут ёсць. Можа, яна проста баялася сустрэць нейкую другую і трапіць у няёмкае становішча. Але пасля ўдалося пераканаць яе; дзяўчына і сама даўно марыла пабыць калі-небудзь у нядзелю за горадам, правесці хаця б адзін дзень цікавей, як звычайна.

На вакзале, дзе Люка і Лідзія павінны былі сустрэцца з Эстэр і Альберта, Лідзія зноў было заўпарцілася і пачала даводзіць, што яна не хацела ехаць і не мае ніякага жадання сустракацца з незнаёмай. Але тым часам падышлі Альберта і Эстэр. Дзяўчыны насцярожана агледзелі адна адну. Эстэр трохі збянтэжаная, Лідзія раззлаваная. Эстэр, пасля хвіліны вагання, загаварыла з Лідзіяй, якая яшчэ не вырашыла, здавацца ці не. Лідзія з прыемнасцю адзначыла, што Эстэр не была прыгожай: гэта супакоіла яе. На Эстэр была шырокая спадніца ў кветкі — невялічкія букеты, у дзве ці тры кветкі, раскіданыя па блакітным полі. Лідзія ж апранула адну са сваіх лепшых сукенак — з тых, што прызначаліся для Аргенціны і захоўваліся ў спецыяльнай

шафе; яна іх ніколі не надзявала, баючыся збэсціць.

Калі селі ў поезд, Альберта пачаў расказваць смешныя гісторыі, і дзяўчаты развесяліліся. Яны смяяліся і размаўлялі, амаль не адчуваючы няёмкасці. Люка таксама смяяўся, і гэта становішча, якое спачатку так гняло яго, цяпер неяк перастала турбаваць. А калі на невялікай местачковай станцыі яны выйшлі з вагона, то ўсе былі задаволены і адчувалі сябе ледзь не сябрамі.

Насустрач траплялася даволі многа народу. Быў цудоўны веснавы дзень, і людзі павыходзілі з дамоў, каб пасядзець у кафэ ці пагутарыць са знаёмымі на адзінай у мястэчку плошчы. Тут таксама сцены дамоў былі пазаклеены выбарчымі плакатамі. Вялізныя афішы паведамлялі, што якраз у гэтую нядзелю, а другой палове дня тут выступіць нейкі аратар. На плошчы было шмат моладзі. Невялічкімі групамі, па тры-чатыры чалавекі, трохі звязаныя ў сваіх святочных гарнітурах, стаялі з веласіпедамі хлопцы. Напалову седзячы ў сядле, падпіраючыся адной нагой, яны як па камандзе паварочваліся, калі Люка і Альберта з дзяўчатамі праходзілі міма, забываючыся глядзець на местачковых дзяўчат, што гулялі падручкі па плошчы і таксама з цікаўнасцю разглядалі незнаёмых. Эстэр і Лідзія адчувалі на сябе шматлікія позіркі, і гэтая цікаўнасць забаўляла іх.

Потым збочылі ў невялікую вулачку, якая паўз агароды вяла за вёску. Эстэр ішла шпарка і была ў добрым гуморы. З аднаго боку вуліцы была драцяная агарожа, за якой некалькі хлапчукоў гулялі з мячом. Па вуліцы бегалі зачуханыя, абыякавыя сабакі.

Вулачка вывела іх за агароды, у поле, потым яны натрапілі на невялікі ручай і пайшлі ўверх па цячэнню. Эстэр трымала ў руках пакунак з піражкамі і пячэннем, якія яны купілі з Альберта ў горадзе. Яны то ішлі ўсе побач, то расцягваліся па аднаму, калі сцяжынка рабілася вузкай і вілася сярод густога хмызняку, што рос уздоўж берагу. Зямля вакол была чырвоная, нібы спаленая сонцам, і паміж мізэрных шнуроў пасаваў віднеліся камяністыя неўзараныя ўчасткі.

Эстэр забаўлялася, разгадваючы на адлегласці, чым засеяны той ці іншы кавалак зямлі — пшаніцай, ячмянём ці жытам, і калі памылялася, усе весела смяяліся. Больш за ўсіх у гэтым разбіраўся Люка, які вырас у вёсцы і змалку ведаў расліны. Потым пачалі паказваць дрэвы, і ў канцы ўжо Эстэр добра адрознівала белую акацыю ад таполі. Неўзабаве ручай стаў вузейшы і бег, нібы па цясніне, у высокіх і крутых берагах. У гэтым месцы праз яго сям-там былі перакінуты кладкі. Па адной з такіх кладак яны перабраліся на другі бераг; стрымліваючы дыханне, праходзілі па хісткіх жэрдках, асцярожна, але з прыемнасцю шоргаючы чаравікамі па драўлянаму мастку, які вісеў над імклівай вадой. Час ад часу з трывожным піскам праятала міма імклівая птушка або ўзнімалася з поля, калі яны праходзілі міма. Эстэр пыталася пра іх назвы, але ніхто як след не мог адказаць. Нават Люка не ведаў, як іх назваць па-сапраўднаму, бо памятаў толькі мясцовыя назвы, тыя, што чуў ад сваіх вяскоўцаў. Але ў яго вёсцы гаварылі на дыялекце.

Эстэр ад непрывычнай хады расчырванелася і ўзмакрэла.

— Можа, давайце ўжо трохі адпачнём? — пра-

панавала Лідзія, убачыўшы, што Эстэр пачынае адставаць.

Знайшлі зручнае месца на беразе ручая і паселі адпачываць. Міма, уверх па цячэнню, чародкай праплылі качаняты, не звяртаючы ўвагі на людзей, порстка варушачы маленькімі пушыстымі хвастамі. Толькі круглыя вочкі з жоўтымі вейкамі глядзелі з жывой цікаўнасцю.

Альберта ўстаў, знайшоў невялікі плоскі каменьчык. Кінуў яго амаль паралельна паверхні вады, і той два разы падскочыў, перш чым патануць.

— Цяпер я паспрабую,— сказаў, устаючы, Люка. Некалі ў гэтай гульні ён не ведаў роўных сярод вясковых хлапчукоў. Ён таксама адшукаў камень і кінуў: той скокнуў чатыры разы. Дзяўчыны запляскалі ў далоні ад захаплення.

Яны пачалі кідаць камні, але ў гэтым месцы іх цяжка было знаходзіць.

— Давайце саборнічаць,— прапанаваў Альберта,— мы ўдваіх і вы ўдваіх.

— То мы ж, напэўна, прайграем,— засмяялася Эстэр.

Альберта пачаў спрацацца, што яны абавязкова перамогуць. Пайшлі шукаць камні ў полі. Пры кожнай знаходцы яны радасна ўскрыквалі; увесь час чуліся то прыемны, танклявы голас Эстэр, то вясёлы барытон Альберта, то звонкія радасныя ўскрыкі Лідзіі. Яны прынеслі ўсе камні на бераг, падзялілі пароўну. Эстэр і Лідзія былі вясёлыя і ўзрушаныя. Пачалі кідаць. К канцу саборніцтва пераможцамі выходзіла пара Альберта — Эстэр, але з нязначнай перавагай.

— Пастарайся, Лідзія,— угаварваў дзяўчыну Люка, які ў гэтай любімай гульні свайго дзяцінства

хацеў абавязкова перамагчы.— Твой камень вырашальны. Можна яшчэ выйграць.

Усяго іхнія камні зрабілі дванаццаць скачкоў. У Эстэр і Альберта было чатырнаццаць. Лідзія кінула камень, і ён скочыў аж тры разы.

— Выдатна! — усклікнуў Люка.— Пятнаццаць!

— Мы перамаглі! — шчыра радавалася Лідзія.

Эстэр таксама смялася, пакеплівала з Альберта, які вельмі перажываў.

— Малайчына,— сказаў Альберта Лідзіі,— ты заслужыла ўзнагароду. Я не ведаў,— дадаў ён жартоўным тонам,— што сярод тваіх добрых якасцей ёсць яшчэ і такая.

Ён сарваў ля вады некалькі сцяблоў чароту, сагнуў іх вянком і падышоў да дзяўчыны:

— Дай я табе надзену карону,— сказаў ён і, падняўшы свой вянок, дадаў нешта шэптам.

Лідзія выхапіла ў яго з рук вянок і кінула яго прэч, вочы яе бліснулі абурэннем. Альберта нібы здзівіўся і паспрабаваў ператварыць усё на жарт. Але Эстэр не ўсміхнулася, яна быццам і не заўважыла нічога. Потым раздражнёна павярнулася да Люкі:

— Хадзем? — спытала, нават не зірнуўшы на Альберта.

Люка дагнаў яе, і яны пайшлі ўздоўж ручая. Хлопец нешта пачаў расказваць, каб адцягнуць яе ўвагу, а сам думаў пра неасцярожнасць Альберта, баючыся, каб чаго не здарылася. Ён яшчэ не чуў, каб Эстэр гаварыла так злосна, упершыню заўважыў у ёй гэтую раптоўную жорсткасць. Ззаду іх ішлі Лідзія і Альберта, які працягваў рагатаць і ўвесь час чапіўся да дзяўчыны. Ён то шчыпаў яе за бок, то ляпаў неўпрыкметку ніжэй спіны. І жар-

таваў, гаворачы, што гэта з-за няроўнасці дарогі павінен за нешта трымацца.

Потым ён глянуў на Эстэр. Адразу ўцяміў, што тая сее-тое прыкмеціла, і, кінуўшы Лідзію, далучыўся да яе. Люка запаволіў крок, каб пачакаць Лідзію і даць Альберта і Эстэр прайсці наперад. Так яны ішлі некаторы час — моўчкі, падзяліўшыся на пары. Лідзія і Люка думалі пра нешта сваё, Альберта і Эстэр таксама маўчалі. Зноў стала чутна цурчанне вады, што вірылася ля берагу, паміж чаротаў.

Дайшоўшы да густых зараснікаў трыснягу, яны спыніліся і сабраліся разам. Эстэр усміхалася. «Хто ведае, што ёй мог нагаварыць Альберта?» — падумаў Люка.

— Гэта і ёсць вашы славутыя трыснягі? — спытала Эстэр, пазіраючы навокал.

— Яны самыя, — адказаў Альберта. — Табе не падабаецца?

— Наадварот, вельмі прыгожа. І часта вы сюды прыезджалі?

— Не дужа... час ад часу, — няпэўна прамовіў хлопец.

Было відаць, што цяпер ён стаў вельмі асцярожным, каб не сказаць лішняга.

— Аднак, — дадаў ён весела, каб змяніць гаворку, — я лічу, што самае лепшае цяпер — заправіцца. — І ён паляпаў сябе па жываце.

Прыселі. Эстэр паклала на траву піражкі і пячэнне. Яна з прыемнасцю думала, што ўсё гэта выбрала ў магазіне сама, як быццам сама прыгатавала для ўсіх. З захапленнем глядзела на трыснёг, на ручай, на далёкія палі. У гэты момант яна адчувала сябе шчаслівай. Высокія цёмна-зялёныя сцяблы

трыснягу пагойдваліся і шамацелі. Лёгкі ветрык прыемна асвятжаў твар. Эстэр слухала гэты задумены шolah трыснягоў і голас Альберта. Чула толькі яго, нават калі гаварылі ўсе астатнія.

Лідзія раз-пораз пазірала на яе; дзяўчына падабалася ёй, але была вельмі яшчэ маладая. Лідзія таксама ў гэтыя хвіліны забылася на ўсё: не думала ні пра горад, ні пра сваё жыццё, нават пра паездку ў Аргенціну. Яна жыла толькі гэтым момантам. Люка ўспомніў быў пра Луіджы, які летась таксама сядзеў з імі тут, на гэтай траве, а цяпер недзе гніў у зямлі. Але гэтыя думкі ненадоўга затрыма-ліся ў галаве.

Пакончыўшы з ежай, пачалі курыць. Лідзія адкрыла сумачку, узяла цыгарэту. Эстэр паглядзела на яе і таксама папрасіла ў Альберта цыгарэту. Той здзівіўся:

— Ты ж ніколі не курыла! — усклікнуў ён.

— Можна, ты проста не бачыў, — запырчыла дзяўчына.

Альберта даў ёй цыгарэту, і яна пачала кашляць. На вачах з'явіліся слёзы, яна не магла вымавіць слова. Лідзія курыла і ўсміхалася. Эстэр, смеючыся, кінула цыгарэту, але відавочна шкадавала, што не здолела дакурыць яе.

— Я хачу піць, — сказала яна. — Трэба недзе знайсці вады. Ці няма тут якой крыніцы?

Крыніца была непадалёку, за трыснягамі. Вада ледзь струменілася з яе, амаль губляючыся сярод каменя.

— Мы ж не ўзялі ніякай шклянкі, — прамовіла Эстэр.

— Тае бяды! — адказаў Альберта. — Будзем рабіць шклянкі з лісцяў.

Эстэр захацела пабачыць, як робяцца шклянкі з лісцяў. Альберта сарваў шырокі ліст, скруціў з яго нешта накштатт кулька.

— Вось, калі ласка, шклянка,— паказаў ён Эстэр.

Яны пайшлі, набраўшы з сабой лісцяў. Люка і Лідзія засталіся адны.

Люка думаў, як dziўна было ўсё гэта; Эстэр была разам з Лідзіяй. Лідзія сядзела побач з Эстэр. Што, калі б яны ведалі ўсё адна пра другую! Было вельмі рызыкаўна зводзіць іх разам, але ўсё адбылося само па сабе, і цяпер здавалася зусім натуральным. «Гэта мы самі, у сваіх галовах ствараем недарэчнасці»,— падумаў Люка. Пакуль яны нічога не ведаюць, усё здаецца натуральным і звычайным. Але досыць адной даведацца пра другую, нават здагадацца пра нешта,— і адразу ўзнікне недарэчнасць. Тым не менш Люка адчуваў, што нешта ўсё ж было не так; у сапраўднасці гэтая гульня была небяспечнай, і больш за ўсіх вінаваты ў гэтым Альберта. Люка адчуваў, як у ім усё больш расла злосць на хлопца: кампанія Альберта рабілася для яго невыноснай. Ён выпрастаўся на траве і пачаў назіраць за аблачынкай, што паволі выплывала з-за трыснягу. Здавалася, што гэта трыснягі рухаюцца, а аблачылка вісіць нерухома. Яна была ўся пульханая і бялюткая, як з ваты. Хлопец назіраў, як аблачылка паволі наблізілася да сонца і закрыла яго. Навокал спахмурнела, і адразу адчулася свежасць. Сонца не было відаць, але там, дзе яно схавалася, воблака было святлейшым. Паглядзеўшы на палі, можна было ўбачыць, як па зямлі бег вялікі цень. Потым край аблачылкі засвяціўся і зноў паказалася сонца.

— Пайду таксама нап'юся,— прамовіла Лідзія.— Нешта горача.

Яна ўстала і пайшла за трыснягі. Трава тут была густая, і нават зблізку нельга было пачуць крокаў.

Непадалёку ад зараснікаў расло адзінокае дрэва, каля яго і была крынічка. Ледзь выбраўшыся з трыснягу, Лідзія заўважыла Эстэр, якая стаяла прыціснуўшыся спіной да дрэва, і Альберта. Яны цалаваліся. Дрэва амаль хавала іх, таму Лідзію яны не бачылі, Лідзія аслупянела ад здзіўлення. Эстэр моцна абхапіла шыю Альберта, а той трымаў яе за талію, галавой закрыўшы твар. Потым ён паклаў на талію другую руку і моцна прыціснуў дзяўчыну да сябе.

Лідзія паціху адступіла назад і вярнулася да Люкі.

— Ведаеш... — прамовіла яна ўзбуджана, загадкава ўсміхаючыся.

— Што здарылася?

— Там... Эстэр і Альберта цалуюцца.

Люка быў уражаны. Ён ніколі не думаў, што Альберта дойдзе да гэтага. Стала да болю шкада Эстэр, і адначасова ўнутры яго зноў узнялася злосць на Альберта. Ён памкнуўся быў пайсці туды, але завагаўся. Лідзія запытальна глядзела на яго.

— Значыць, у іх гэта сур'ёзна,— прамовіла дзяўчына.

Люка ўзяў у рот зялёную сцяблінку і пачаў жаваць яе.

— Здаецца,— няпэўна адказаў ён.

Звонку хлопец заставаўся спакойным, але ў душы хваляваўся. Чаму, пытаў ён сябе, яго так уразіла гэтая навіна, і чаму ён не мог прадбачыць гэта-

га? Нешта непакоіла і балюча ныла ўнутры. Ён зноў ледзь не падняўся, каб пайсці.

— Альберта, відаць, гэта робіць з-за нейкага інтарэсу,— зноў прамовіла Лідзія.— Хіба ён ажэніцца з ёй?

Люка засмяўся замест адказу. Ён дажаваў сцяблінку, праглынуў яе і ўзяўся за другую. Цяпер ён злаваўся і на Эстэр, якая так неразумна дазваляла Альберту цалаваць сябе.

— І ўсё ж вельмі добра, калі людзі кахаюць адзін аднаго,— летуценна заўважыла дзяўчына.

— Гэта бязглуздыя рэчы: каханне і ўсё астатняе,— адказаў Люка.

Лідзія змоўчала, пачаўшы жаваць пячэнне.

Скора Альберта і Эстэр вярнуліся. Нейкі цень, нібы здзіўленне, з'явіўся ў позірку дзяўчыны.

— Вада сапраўды тут добрая,— прамовіла яна.

Люка працягваў жаваць сцяблінкі травы. Усміхнуўшыся, павярнуўся да дзяўчыны.

— Відаць, нейкая асаблівая,— заўважыў ён з іроніяй.

— Сапраўды,— пацвердзіла Эстэр.

Люка рассмяўся:

— Бачыш ты... нейкая асаблівая,— паўтарыў ён з націскам.— Відаць, вы сапраўды пакаштвалі нечага незвычайнага, калі так падалося.

Эстэр нерашуча зірнула на яго. Некалькі хвілін панавала няёмкае маўчанне, і ў гэтыя імгненні Люку здалося, што ўсё навісла над ім, нібы Дамоклаў меч; ад напружання ледзь не кружылася галава. Ён паспрабаваў усміхнуцца і зірнуў на астатніх: тыя глядзелі на яго, нібы чакаючы.

— Якая цябе муха ўкусіла?— спытаў Альберта.— Часам ты робішся проста смешным.

— То хіба кепска, калі ў кампаніі ёсць з каго пасмяяцца?— адказаў Люка.

— Трэба ведаць, як жартаваць,— сказаў Альберта.— Твае жарты дужа сур'ёзныя.

— Лепш не ўмею,— неахвотна агрызнуўся Люка.

— Ат,— махнуў рукой Альберта,— цябе не перагаворыш. То давайце лепш дакончым пячэнне.

— І віно,— дадала Эстэр, беручы ў рукі бутэльку і імкнучыся здавацца вясёлай.

Кожны па прыкладу Альберта зрабіў сабе з ліццяў шклянку. Налілі віна. Але пілі моўчкі, як быццам кожны задумаўся аб нечым сваім. Лідзія зірнула на Люку. Яна разумела, што той злаваўся, бо нешта не спадабалася яму ва ўсім гэтым; ці, можа, думала дзяўчына, яму надакучыла гэта кампанія?

— Дык, можа, хто-небудзь скажа тост? — спытаў Альберта, каб парушыць маўчанне.

— За нас чатырох,— прапанавала Эстэр.

— За нас чатырох.

Усе паднялі свае зялёныя бакалы і, седзячы, пачалі піць, нахіліўшыся ўперад, каб не заліцца. Лідзія раптам ускрыкнула.

— А, маць тваю... бог любіў! — вылаялася яна злосна, кладучы на траву бакал.

Пакуль яна піла, ліст у яе раскруціўся, і віно пралілося на сукенку. Яна падняла спадніцу, каб выліць яго: калені і ногі яе агаліліся; быў відаць блакітны матэрыял трыко.

Усе маўчалі, збянтэжаныя. У цішыні, здавалася, яшчэ лунала гэтае рэзкае, звонкае «бог», як быццам хто пракрычаў яго ў полі, на ўсю моц, і рэха яшчэ насіла адгалосак. На зялёнай траве бялелі

прыгожыя ногі і ляжкі Лідзіі. Альберта прагна глядзеў на іх. Люка зірнуў на Эстэр: пасля першых хвілін разгубленасці яна ўспыхнула чырванню і таксама збянтэжана глядзела на ногі Лідзіі, якая працягвала церці пляму і злавалася, адчуваючы на сябе позіркі.

— Што здарылася, — спытала яна раздражнёна, — чаго вы на мяне так утаропіліся?

— Ты магла б лягчэй, — прамовіў Альберта.

— Таму што я памянула бога? Што дрэннага сказаць «бог любіў»? Хіба гэта лаянка? Мы ж не сярод святшчэннікаў ці манашак.

Яна азірнулася, нібы шукаючы падтрымкі, але ўсе маўчалі. Люка глядзеў долу. Тады яна зноў павярнулася да Альберта:

— Бач ты, ён пачынае чытаць мне мараль, — абурылася яна. — Хіба ты сам такі ўжо святы?..

— Ну, годзе, — прамовіў Альберта прымірэнчым голасам. — Калі праз гэтую пляму, то нічога... Не будзем гаварыць пра гэта...

— Ага, лепш памаўчаць, — насмешліва адказала Лідзія. Потым дадала злосна: — Сапраўды лепш не гаварыць, — і, устаўшы, пайшла да крыніцы мыць пляму. Эстэр таксама ўстала:

— Мне трэба ісці, — сказала яна, зірнуўшы на ручны гадзіннік. — Я пазнюся ўжо.

— Чакай, — спрабаваў затрымаць яе Альберта. Ён таксама падняўся.

— Не, я пайду адна, заставайся са сваімі сябрамі.

Альберта на хвіліну спыніўся, вагаючыся:

— Эстэр, — прамовіў ён, — не трэба звяртаць увагі на гэты выпадак. Яна простая дзяўчына, паспрабуй зразумець яе.

— Няма тут чаго разумець,— суха адказала дзяўчына.— Я іду, таму што позна, от і ўсё.

Альберта супакоіўся. Ён кіўнуў Люку і дагнаў Эстэр, якая выйшла ўжо на сцяжынку.

Вярнуўшыся і не ўбачыўшы астатніх, Лідзія запытальна зірнула на Люку.

— Пайшла ўжо?.. Што я ёй зрабіла, гэтай дурніцы?

Люка змоўчаў. Ён ляжаў на баку, падпёршы галаву рукой.

— Нябось не пабегла прэч, калі Альберта цалаваў яе,— сказала Лідзія.— Гэта, відаць, ёй падбалася. Усе яны такія...

— Чаго дарэмна гаварыць,— прамовіў Люка.— Трэба было чакаць, што гэтым скончыцца.

Ён не адчуваў ні радасці, ні расчаравання ад таго, што Эстэр пайшла. Цяпер ужо нельга было ні памірыцца з ёй, ні сустракацца далей — усё было скончана. Але гэта не турбавала. Яго больш уразіла, калі Лідзія паведаміла, што яны цалуюцца. Хлопец нават здзівіўся, што ўсё гэта зусім не хвалявала яго. Зараз яму было ўсё роўна, хаця нейкую гадзіну назад ён ледзь не раўнаваў Эстэр. Люка падняў вочы, каб паглядзець на неба, і ўбачыў твар Лідзіі.

— Усё гэта проста смешна,— сказаў ён, нібы для сябе.

Твар Лідзіі пасвятлеў.

— Якая нам справа да гэтай пстрычкі,— прамовіла яна без злосці.— Хай сабе думае, што хоча.

— Маленькая шлюха,— падтакнуў Люка.

Лідзія рассмяялася:

— Здавалася, што да яе і дакрануцца нельга, быццам яна нічога не чула і не ведала, як пачаць.

— Ага... чакала, пакуль ты навучыш.

— Яны таксама добра разбіраюцца, — заўважыла Лідзія. — Толькі прыкідваюцца мадоннамі. Мне шкада сукенкі. Прыйдзецца павазіцца, пакуль выведзеш гэтую пляму.

У глыбіні душы Лідзія была задаволена, што засталася адна з Люкам, што Альберта з дзяўчынай пайшлі. Ёй было прыемна: хлопец абараняў яе, падтрымліваў супроць Эстэр. Яна ўжо забылася на сукенку, у думках быў толькі Люка. Дзяўчына села каля яго. Цяпер зараснікі ўжо не шалясцелі: ветрык сціх, і трыснягі віселі над імі зусім нерухома. Сонца апусцілася за хмызнякі, і неба пачало прыкметна цямнець. Лідзія сабрала пачкі з рэшткамі пячэння і выкінула іх у хмызніак. Люка не прарэчыў, абыякава назіраючы за ёй. Ён бачыў, што дзяўчына глядзіць на яго вачыма, поўнымі жадання. Падумаў, што цяпер можна было б сказаць ёй, што яна шлюха, ці зрабіць з ёй усё, што хочаш, проста тут, у гэты момант. Дзяўчына сядзела зусім побач, з паднятай вышэй кален спадніцай.

Сцяблы трыснягу чарнелі на фоне неба, якое прыкметна цямнела. Лідзія паглядзела на гадзіннік.

— Калі мы хочам паспець на поезд, то трэба ісці, — заўважыла яна.

Яны ўсталі і пайшлі па сцяжынцы. Вада ў ручаі страціла сваю празрыстасць і стала цёмнай. Цішыня зрабілася больш насцярожанай. Люка глядзеў на свае ногі, якія рухаліся адна за другой, і яму здаўся нейкім прымітыўным, амаль жывёльным гэты спосаб перасоўвання, гэтае перастаўленне ног — адна пасля другой, каб рушыць наперад. Падумаў, што заўтра зноў трэба ісці на працу, што

хутка зноў паўтарыцца гісторыя са звальненнем і прыйдзеца шукаць нейкі паратунак.

Праз гэта гісторыя з Эстэр была непрыемнай. Спачатку ён шкадаваў, што так здарылася, потым прыйшоў да думкі, што ўрэшце гэта для яго не так ужо і важна, і хай ўсё будзе як будзе. Ён стаміўся ад гэтай барацьбы, лепей было ісці вольна так, перастаўляючы то адну нагу, то другую, як робіць звычайны конь. У нейкую хвіліну прыгадаўся Луіджы: памерці было таксама лёгка, можна было загінуць нават жартам, дзеля забавы.

Потым пачаў думаць пра Лідзію, якая мякка крочыла побач з ім. Усё цяпер было вельмі проста, неяк страціла сваё значэнне; чаму б, напрыклад, не ўзяць Лідзію? Ён бачыў яе пругкія грудзі, што, здавалася, чакалі ласкі, думаў пра тое, што гэта цела можа зрабіць яму прыемнасць. Гэта было адзінае задавальненне, якое засталася яму і якое ніколі не надакучыць: яно можа паўтарыцца з дня ў дзень, кожную ноч, кожны раз, як толькі ён захоча. У яго была Лідзія, што спала з ім у адным доме і, магчыма, кахала яго; яна магла б быць заўсёды, калі ён жадае. Падумаў, што з таго дня мог бы быць з ёй кожны дзень.

Разважаючы так, Люка абняў дзяўчыну вышэй талі. Лідзія ўсміхалася яму.

У вячэрнім паўзмроку пачуліся далёкія гукі званаў.

— Чаму нам не застацца... не пераначаваць сёння тут, у мястэчку? — сказала Лідзія. — Бо ўсё роўна прыедзем позна. Невядома, ці будзе яшчэ поезд.

Люка кінуў у знак згоды.

У мястэчка яны прыйшлі ўжо вечарам. На пло-

шчы вялікі натоўп слухаў выступленне прамоўцы. У апошніх радах было шмат людзей з веласіпедамі; яны сядзелі сур'ёзныя, падпёршы галаву далонямі і ўзлакоціўшыся да руля. Некаторыя з веласіпедыстаў трымалі на плячы лапаты, — відаць, прыехалі адразу пасля работы.

Хлопец і дзяўчына накіраваліся ў гасцініцу, якую прыкмецілі яшчэ раней. Гаспадар стаяў у дзвярах і, разявіўшы рот, слухаў прамоўцу. Адсюль таго добра было відаць, бо плошча знаходзілася непадалёку.

Ён зварухнуўся толькі тады, калі Люка і Лідзія ўжо ўвайшлі. І нават размаўляючы з кліентамі, не пераставаў прыслухоўвацца да голасу прамоўцы. Потым паклікаў чалавека, каб той паказаў гасцям пакой, і, зірнуўшы на хлопца і дзяўчыну, пакуль тыя падымаліся па лесвіцы, зноў вярнуўся да дзвярэй слухаць.

Адзінае ў пакоі акно выходзіла на вуліцу, і з яго, калі паглядзець убок, была відаць плошча. Люка высунуўся ў акно, убачыў прамоўцу і пачаў слухаць. Лідзія падышла да яго ззаду і абняла за плечы:

— Што ты тут робіш? — спытала яна. — Можа, усё яшчэ думаеш пра тых двух?

— Не, слухаю выступленне.

— Кінь ты, мітынгі ты ўбачыш і дома, колькі хочаш.

— Чакай... — прамовіў Люка.

— Не, не, — настойвала дзяўчына, асцярожна здымаючы з яго пінжак.

Калі яны ляглі, Лідзія пачала лашчыцца да яго:

— Тут усё гэта зусім непадобна, — прамовіла

яна.— І пакой другі, і далёка ад гэтага праклятага горада... Цяпер, пакуль стаяць пагодныя дні, трэба часцей выязджаць за горад. Як у той раз, калі ездзілі на возера Нэмі, памятаеш? Мне вельмі хацелася б пабыць там яшчэ раз, але каб і застацца начаваць. Табе хочацца, а?

— Ага,— адказаў Люка, каб зрабіць ёй прыемнае.— Мы туды яшчэ наведаемся.

— Там зусім невялікае мястэчка, як вёска. Ці ёсць там гасцініца?

— Ёсць, вядома.

Яму прыгадаўся той дзень, калі яны ездзілі на возера Нэмі,— невялікае блакітнае азёрка, што прытулілася на дне глыбокай даліны, акружанай высокімі камяністымі берагамі з маляўнічымі сцэжкамі; па іх паволі падымаліся жанчыны з вялікімі кошыкамі фіялак на галаве. Здавалася, з таго часу прайшло многа месяцаў. Калі ж гэта было? Цяжка было ўявіць, далёка гэта ці блізка. Калі хлопец азіраўся ў мінулае, яму здавалася, што ён бачыць толькі нейкую цемру, у якой прастора і час перамешваліся, губляючы ўсякі сэнс.

— Як грыміць гэты рэпрадуктар,— заўважыла Лідзія.— Ён табе не дакучае?

— Не, я не звяртаю ўвагі.

Яны ўсталі, калі мітынг яшчэ працягваўся. Люка зноў вярнуўся да акна; было ўжо цёмна, на вуліцы гарэлі рэдкія літары. Лідзія падышла да яго. Натоп пачаў ўжо разыходзіцца. Пачуліся гукі духавога аркестра. На плошчы ўтварылася нейкая калона. З'явіліся нават сцягі. Нехта пачаў песню. Потым калона рушыла, з аркестрам наперадзе,

і збочыла якраз у тую вуліцу, куды выходзіла акно пакоя, у якім уладкаваліся хлопец і дзяўчына. Убачыўшы натоўп, Лідзія мімаволі адступіла ў глыбіню пакоя. Люка працягваў глядзець, прыціснуўшыся лбом да шкла.

VI Седзячы ў амфітэатры на абломку калоны, Люка разглядаў свой левы чаравік. У яго лопнула складка, і цяпер, калі паварушыць пальцамі, скрозь дзірку відаць былі шкарпэткі. Хлопец зайшоў у Калізей, каб пасядзець трохі і адпачыць. У гэтым месцы, некалі напоўненым крыкамі і перадсмяротнымі стогнамі, цяпер панавала апраметная цішыня. Час ад часу на прыступках верхніх радоў з'яўляліся групы наведвальнікаў, але іх галасы не дасягалі сюды, уніз. Некая пара ў суправаджэнні гіда накіравалася ў яго бок. Гэта была пажылая сінёра, апранутая ў цёмны гарнітур, з маноклем у воку, і хударлявая дзяўчынка ў гімназічнай форме.

— Гэтыя вось,— гаварыў гід, паказваючы рукой, называліся дзвярыма жыцця, таму што адсюль нявольнікаў выводзілі на арэну, а тыя вунь,— павярнуўся ён у процілеглы бок,— дзверы смерці, праз іх з арэны выносілі трупы.

Люка мімаволі адзначыў, што ён увайшоў праз дзверы жыцця, але адразу ж падумаў, што было б бязглузда, недарэчна звяртаць на гэта ўвагу. Ды, нават, калі б яно і мела нейкае значэнне, навошта ведаць пра гэта загадзя? Тады б усё страціла сэнс. Цяпер яму не было чаго рабіць. Неяк аднаго дня ён наведаўся да адваката Рыгоні, але і там не атры-

маў нічога. Не дала нічога і забастоўка, у якой ён прыняў удзел; яна толькі паскорыла звальненне. Папраўдзе, ён і не вельмі што рабіў у той забастоўцы: проста быў разам з іншымі, пайшоў з усімі на плошчу, дзе меўся адбыцца мітынг пратэсту і дзе на трыбуне разам з іншымі знаходзіўся і адвакат Рыгоні. Люка, з усіх сіл працуючы локцямі, працінуўся быў наперад, пад самыя яго вочы, каб той заўважыў. Яму здалося, што ў нейкі момант адвакат як быццам убачыў яго. Потым, калі мітынг скончыўся, Люка доўга пляскаў у далоні. Але ўсё дарэмна. Назаўтра ён вярнуўся на працу, а праз два тыдні яго звольнілі. Гаспадар не зважаў ні на што: людзі пратэставалі, наладжвалі мітынгі, прасілі, а ён склаў сабе спіс і кожныя два-тры дні выкрэсліваў з яго новае прозвішча. Урэшце, не разам, а паасобку, былі звольнены ўсе, каго намеціў гаспадар. Таму для большай часткі гэтых людзей звальненне не з'явілася нечаканасцю.

Цяпер, калі работы не было, Люка жыў на тую невялікую суму, якую здолеў адкласці, чакаючы гэтага моманту; усе яго грошы былі ў кішэні і хутка павінны былі скончыцца. Але хлопец не думаў пра гэта. Летась, калі чакалася звальненне, ён непакоіўся значна больш. Зараз жа ён не дужа турбаваўся, не думаў пра заўтрашні дзень: нешта ж усё роўна мусіла адбыцца. У салон да графіні таксама больш не наведваўся. Той выпадак з Эстэр назаўсёды закрыў яму туды дзверы. Аднаго разу ён быў наважыўся пайсці і шчыра растлумачыць усё дзяўчыне. Калі сцямнела, ён накіраваўся ў дом графіні, але, дайшоўшы да варот, завагаўся. Ён не ўлічыў, што ў гэты дом не так-то лёгка ўвайсці, асабліва калі ты ідзеш пешкі, без дай прычыны,

спадзеючыся выдумаць якую-небудзь зачэпку па дарозе. Што яму было рабіць? Міма праносіліся аўтамабілі, асвятляючы яго яркімі праменьнямі фар. Трамвай аглушальна грукацелі, спыняючыся непадалёку; гэты грукат здаваўся бясконцым, бо не паспяваў адысці адзін трамвай, як недзе ўжо чуўся, набліжаючыся, ляскат другога. Люка глядзеў на званок, але як было пазваніць? Якую прыдумамць прычыну, каб увайсці. Графіня ці яе муж абавязкова спытаюць, чаго ён прыйшоў у такі час. Пазваніць Эстэр па тэлефоне? Усё роўна можа падыйсці не яна, тады прыйдзеца назваць сваё імя, і маці і бацька яшчэ больш здзівяцца, што ён звоніць дачцы па тэлефоне. З'явіцца ў чацвер на прыём? Але гэта было б неразумна, калі наперад не растлумачыць усё. І, урэшце, як можна было сказаць усю праўду шаснаццацігадовай дзяўчыне, да таго ж капрызнай і крыўдлівай? Люка яшчэ раз зірнуў на гэтыя дзверы, якія цяпер для яго былі зачынены. Папраўдзе, падумаў ён, страта не дужа вялікая. У большасці гэта былі людзі ў гадах, кожны са сваімі справамі і інтарэсамі, яму цяжка было знайсці нешта агульнае з імі.

Калі разабрацца, у гэтым доме Люка не дасягнуў нічога, хіба што пазнаёміўся з хлопцамі, што, як і ён, шукалі свайго выпадку; тых жа, што маглі дапамагчы, ведаў толькі з выгляду, і наўрад ці хто з іх пазнаў бы яго пры сустрэчы. У яго заўсёды было ўражанне, што ён выпадкова трапіў сярод гэтых людзей і ўвесь час заставаўся чужым, як быццам усе адчувалі падман. Можа, у думках яны пагарджалі ім за яго замкнёнасць, за тое, што ён быў не падобны на іх? Можа, імкнучыся спадабацца некаторым асобам, ён, наадварот, выклікаў толь-

кі недавер? Паразважаўшы так, Люка вырашыў тады павярнуць назад, каб у дадатак да ўсяго не сутыкнуцца тут, каля варот, з кім-небудзь са знаёмых графіні. Падумаў яшчэ раз пра Эстэр, паціснуў плячыма, злуючы на яе і на сябе за тое, што ледзь не закахаўся ў гэтае ганарлівае дзяўчо, якое нічога не разумее ў жыцці, нібы звалілася з Месяца. І пайшоў, скончыўшы, такім чынам, і гэтую гульню. Было шкада толькі, што страціў столькі часу, працуючы марна, ідучы не ў тым кірунку. «Але дзе ён, той правільны кірунак?» — пытаў сябе хлопец. Куды было ісці? Можа, усе шляхі аднолькава памылковыя або правільныя, і ўсё залежыць ад шчасця, выпадку? Ці ад здольнасці чалавека арыентавацца ў жыцці? Але ўменне арыентавацца — таксама якасць, якую трэба мець.

Ён дастаў цыгарэту і закурыў. Згарэлай запалкай пачаў было чысціць пазногці, але падумаў, што гэта таксама бескарысна, і выкінуў запалку.

Аднаго разу Люка наведаўся і да Альберта. Яны не бачыліся ўжо даўно, якраз з таго часу, калі ездзілі разам за горад. Цяпер Люка быў вольны і мог дазволіць сабе схадзіць куды-небудзь. Але не ведаў, куды. Каб пайсці ў кафэ ці ў кіно, трэба мець грошы. А ён цяпер не траціў нават на газету і прызвычайўся кожны ранак хадзіць у цэнтр, каб праглядаць газеты на дошках каля рэдакцый. Хлопец прыдумаў шмат спосабаў бавіць час: чытаў розныя рэкламы і аб'явы, назіраў за трамваямі, наведваў вялікія магазіны, дзе можна было бясконца катацца на эскалатарах з паверха на паверх. Альбо гадзінамі пралежваў на ложку, разглядаючы плямы на столі, з якіх уяўленне стварала мудрагелістыя фігуры. То ўяўляўся чалавек з молатам, потым на

руках у яго з'яўлялася дзіця, то выходзілі нейкія звяры ці іншыя рэчы. Апоўдні, калі сонечныя праменні пранікалі ў пакой скрозь зачыненыя аканіцы, хлопец падоўгу вывучаў загадкавыя малюнкi святла, што ўтвараліся на падлозе і адбіваліся на сцяне. А калі сонца падала на вуліцу, скрозь вузкія шчыліны праектаваліся розныя цені, па іх ён навучыўся меркаваць, што адбывалася на двары. Цені адлюстроўваліся на сцяне, не раўнуючы, як на экране, толькі што дагары нагамі. Хлопец ужо мог адрозніваць цені аўтамабіляў, веласіпедыстаў, калёс; яны паволі выплывалі з паўцёмнага кута, рабіліся больш яснымі, акрэсленымі, калі праходзілі па цэнтры сцяны, і раптам знікалі, не даходзячы да другога краю, нібы раствараючыся ў паўзмроку.

І вось неяк у адзін з вольных вечароў ён завітаў да Альберта. Той, здавалася, не вельмі быў рады сустрэчы. Ён нешта вучыў: хутка павінен быў здаваць экзамены на дыплом. Хлопец расказаў, што Эстэр пасля таго выпадку ў трыснягу да самага дома не прамовіла ні слова, а калі сышлі з пезда, сказала яму «бывай». Ён яшчэ неяк заходзіў да яе, але дзяўчына нават не паглядзела ў яго бок. Паспрабаваў гаварыць, але яна адказала, каб ён ішоў да сваіх сяброў і сябровкак. Больш Альберта туды не заходзіў: даводзілася шмат вучыць, у яго амаль не было вольнага часу. Расказваў ён гэта спакойна, як быццам яго зусім не турбаваў той інцыдэнт і ўсё, што праз яго адбылося. Здавалася, быў нават задаволены, адчапіўшыся, нарэшце, ад дзяўчыны. Люка ж, ідучы, думаў, што ён будзе злавацца і абвінавачваць яго ва ўсім, што здарылася.

Альберта сказаў, што найбольш важныя сувязі ён па-ранейшаму падтрымлівае, нават калі не на-

ведвае дом графіні. Спытаў пра Лідзію, але Люка ведаў, што пасля таго разу ён бачыў дзяўчыну і зноў спрабаваў чапіцца да яе.

— А Эстэр? — спытаў у сваю чаргу Люка.

— Больш я нічога не ведаю пра яе.

— Але ж яна, здаецца, была закахана ў цябе? Я ведаю, што тады ў хмызняках вы цалаваліся.

Альберта рассмяўся:

— Гэта проста была камедыя!

Люку захацелася пажартаваць з яго, і ён дадаў:

— А казалі ж, што ты таксама быў закаханы, толькі маці не дазваляла...

Альберта гэта нечакана раззлавала.

— Хто табе казаў такое глупства?

— Я таксама думаў, што гэта няпраўда.

— Цудоўная была б гісторыя! Я хадзіў туды проста таму, што гэта было мне зручна. А цяпер, хай во атрымаю дыплом, дык толькі мяне тут і бачылі. У мяне ўжо ёсць добрае месца, якое чакае.

Ён паглядзеў на Люку з выглядам чалавека, які ўпэўнены ў сабе. І Люка разумее, што гэта былі не толькі словы.

Неяк ён завітаў яшчэ раз і да адваката Рыгоні, хаця і ведаў, што зноў пачуе адны абяцанкі. І хлопец не памыліўся: адвакат таксама быў падобны да ўсіх астатніх. «Вельмі шкада... каб троху раней... не ад мяне залежыць... але заходзь... паглядзім...» і гэтак далей. «Звычайная гульня,— лаяўся ў думках Люка, слухаючы ўсе гэтыя ветлівыя словы,— звычайная гульня паноў і сін'ёраў. Хто ведае, колькі стагоддзяў у гэтых палацах гаворыцца тое ж самае?» Ён слухаў абьякава, з недарэчнай, нейкай

ідыёцкай усмешкай на твары. Хіба ж ён не ідыёт? Прыйсці сюды, каб шукаць дапамогі...

— Дарагі друг... трэба спадзявацца... набярэся цярпення, пачакай...

Люка не ведаў, што Рыгоні шчыра шкадаваў яго і, каб не пазваніў яму з тыдзень назад нейкі важны чыноўнік, папрасіўшы тэрмінова ўладкаваць на працу другога, то ён аддаў бы гэтае месца Люку. Але хлопец не думаў пра тое. Яму лезлі ў галаву нейкія недарэчныя, бязглуздыя думкі. Слухаючы, ён стараўся ўявіць, які твар будзе ў адваката, калі пачаць раптам скакаць па пакоі альбо выліць чарнільніцу на яго лысую, як бубен, галаву. Нічога ён, вядома, не зрабіў, нават даволі ветліва развітаўся з адвакатам.

Потым накіраваўся да яго прэасвяшчэнства Асторы. Ідучы, забаўляўся, у думках раздзяваючы чалавека, што крочыў наперадзе. Некаторы час імкнуўся ўявіць таго голым, і гэта здавалася смешным; потым надакучыла, ён зноў апрануў яго. Гэты занятак часта дапамагаў хлопцу бавіць час, калі ён, бывала, гадзінамі без пэўнай мэты бадзяўся па горадзе. Уяўляць людзей голымі было і забаўна, і цікава, бо людзі трапляліся самыя розныя і паводзілі сябе па-рознаму.

Так Люка дайшоў да палаца, дзе жыў прападобны айцец. Той самы парц'е, як і тады, чытаў у сваёй шклянай будцы газету. Здавалася, што і газета ў яго тая ж самая, як і год назад, калі хлопец прыходзіў першы раз. Люка зірнуў і здзівіўся: сапраўды тая ж самая — «Corriere della mattina», «Ранішні кур'ер». Як у сук уляпіў. Як быццам гэты чалавек цэлы год прасядзеў вось так, не падымаючы галавы ад газеты. Здавалася, ён урос у гэты

пад'езд, у пыл і плесню гэтага дома, нібы стварэнне самой гэтай цвілі. Толькі нейкі выбух мог бы прабіць дзірку для сонечных праменняў і дзённага святла ў гэтым змрочным стральчатым скляпенні, разбурыць фігуру гэтага чалавека. Мусіць, ён чытаў яшчэ навіны той раніцы, якія адбыліся год назад, і, відаць, адказаў бы як год назад ці наогул не адказаў бы, каб яго спыталі аб нечым. Люка вырашыў праверыць, ці здольны ён яшчэ размаўляць, і спытаў пра яго прэасвяшчэнства. Той падняў галаву:

— Яго няма.

І зноў узяў газету, апусціўшы галаву, і час зноў спыніўся за гэтым шклом. У шкле былі няроўнасці, і таму, калі хлопец глядзеў праз яго, галава чалавека то прымала форму грушы, то расцягвалася, як пузыр, у бакі, трацячы абрысы, вырастаючы да пачварных памераў. Калі Люка пайшоў, у яго было такое ўражанне, як быццам ён пагаварыў з прападобным айцом і пачуў усё тое, што мог бы пачуць у час размовы.

А ўвечары зноў выйшаў з дому, каб пабадзяцца па горадзе. Ішоў уздоўж ракі, спыняючыся каля кожнага маста, і, узлакаціўшыся на парэнчы, падоўгу глядзеў на ваду, якая дрыжала недзе далёка ўнізе, пагойдваючы адбіткі гарадскіх агнёў; з прыемнасцю думаў, што дастаткова пераскочыць цераз парэнчы, і можна назаўсёды скончыць усё. Думаць пра гэта было неяк весела. Люка не прымаў цяпер усё так блізка да сэрца, як раней. Зараз усё здавалася не так страшна. Досыць было ў любы момант сказаць «канец», і ўсё магло сапраўды скончыцца. Ён нібы жыў у свеце, дзе ўсё было лёгка і магчыма. Нават не думалася, што ён існуе цяпер на гро-

шы Лідзіі, што Лідзія ў канцы месяца заплаціла за яго старой. Гэта таксама здавалася натуральным.

Яму прыйшла думка падняцца па лесвіцы наверх, і ён устаў; накіраваўся па прыступках, пераадольваючы рад за радам, пакуль не дайшоў да самых апошніх месц. Тут, на версе, амфітэатр Калізея меў вялізныя аркі, якія, нібы вокны, выходзілі на вуліцу проста з пляцоўкі, без поручняў і агарожы. Хлопец наблізіўся да краю і паглядзеў уніз, на горад. Горад здаўся на дзіва далёкім і спакойным: людзі, як мурашкі, мітусіліся на шырокіх вуліцах і плошчах; даганялі адзін аднаго маленькія, павольныя аўтамабілі з авальнымі, як у чарапах, чорнымі спінамі. Тут, на версе, не было чуваць ніякіх гукаў, акрамя пошуму ветра ў вушах, які дзьмуў значна мацней, як унізе. Было страшнавата глядзець уніз з такой вышыні. Нешта штурхала яго скочыць туды, у бездань: ён спалохаўся і адступіў назад, убачыўшы, што дастаткова было аднаго імгнення, калі гэтая думка авалодала б ім, і ён зрабіў бы гэты апошні крок,— проста так, нават не ўсведамляючы, што робіць непапраўнае.

Хлопец пачуў крокі і рэзка павярнуўся: да яго, раскурваючы цыгарэтку, ішоў вартаўнік цырка.

— Тут небяспечна,— заўважыў ён, падыходзячы.

— Гэта праўда,— прамармытаў Люка. Ён адышоўся ад аркі і накіраваўся ўніз.

Але і тут, унізе, памерці ўсё роўна было лёгка: досыць было скочыць на вуліцы ўбок. Напрыклад, пад гэты шэры аўтамабіль, які імкліва праносіўся міма, блізка каля тратуара. Досыць ступіць крок,— і апынешся пад ім. Аднаго разу Люка бачыў, як

выглядае днішча машыны. Аўтамабіль ляжаў у кювеце дагары калёсамі. Гэта было жахліва,— бачыць, як аўтамабіль паказваў сваё металічнае бруха, плоскае і бруднае. Здавалася, гэтае бруха абуралася супраць неба, якое цямнела на захадзе, а тут, у кювеце, пачыналі збірацца цені; яны пільнавалі з-за дрэваў і агарожаў, пакуль не завалодалі сваёй ахвярай.

Трамвая таксама было б дастаткова. І нават матацыкла. Тут, на вуліцы, усяго было дастаткова: смерць праходзіла зусім побач; машыны і яго цела падзяляла адлегласць усяго ў некалькі сантыметраў. І на гэтай невялікай стужцы трымалася жыццё ўсіх жыхароў горада.

Непадалёку ад цэнтра ён сустрэў некалькі прадаўцоў газет: іх лёгка было пазнаць па дэфармацыі рота; відаць, ужо многія гады яны выкрыкваюць адну і тую ж назву. Вымаўленне гэтай назвы змяніла пэўным чынам і рот кожнага крыкуна: калі той шавяліў губамі, нават моўчкі, рот усё роўна складваўся такім чынам, нібы ён збіраўся выкрыкнуць прывычныя словы. «Дзіўна,— думаў хлопец,— занятак нават вонкава накладвае свой адбітак на чалавека. Але ці ўсякі занятак?»

Потым ён вярнуўся дадому. Дзіўныя недарэчныя думкі ўвесь час не пакідалі яго. На лесвіцы раптам ён пачаў уяўляць, як было б смешна, калі б ён зайшоў зараз у чужую кватэру, сеў за стол і адмовіўся б ісці адтуль. Нават мог бы прыкінуцца вар'ятам. Хлапчуком ён умеў разыгрываць вар'ята. Калі вяскоўцы хацелі пасмяяцца, яны звычайна прасілі яго: «Люка, пакажы вар'ята»,— і ён так добра прыкідваўся, што сам трохі не верыў у гэта. Потым, калі стаў большым, кінуў гэту гульню.

Спачатку рабіў раз ці два ў год, потым неяк зусім забыўся. Як даўно ён ужо не прыкідваўся вар'ятам! І вось цяпер зноў гэта прыгадалася, бо сапраўды было б вельмі забавна, калі б ён цяпер, у гэтым узросце, раптам з'явіўся ў пакой і прыкінуўся дурнем.

Увайшоўшы да сябе, Люка лёг на ложак, колькі часу праляжаў так, думаючы пра розныя дробязі. Потым пачаў разглядаць плямы на столі.

Вось нібы праявіўся на столі конь. Ніжнія часткі ног у каня расплываліся, і, можа, таму ён не рухаўся. Тулавам быў бясформенны кавалачак вапны, ад якога пачыналіся ногі. І ніхто не мог зрушыць каня з месца. Для гэтага трэба было б разбурыць столь. Потым з'явіліся дзве авечкі, дзве вялізныя авечкі, але з адным тулавам. Было ясна, што іх дзве, таму што ніжэй адной была бачна другая, меншая галоўка, якая расла з агульнай, вялікай масы двух цел. Гэтыя дзве авечкі як быццам адна ў адной. І калі цягнуць за галовы, то нельга было раз'яднаць іхнія целы. У іх быў адзін толькі хвост. Трэба было пацягнуць за хвост. Калісьці Люка цягаў авечак за хвост. Усе вясковыя хлапчукі забаўляліся, цягаючы авечак за хвасты. І ён аднаго разу атрымаў за гэта ад маці добрага плескача, калі хлапчук, што пасвіў авечку, з якой яны пачалі забаўляцца, заплакаў і пабег паскардзіўся бацьку.

А хіба гэта не яго маці, што трымае за руку хлапчука? Вунь яна, нерухомая ў далнім кутку столі. Жанчына стаіць прама, але галаву чамусьці адварнула, каб не было бачна твару. Галавой ёй служыла белая вапняная пляма. Гэта была маці, але яна не глядзела на яго. Плечы ў яе былі шырачэзныя, як быццам прыціснутыя вялікім цяжарам.

За руку яна трымала хлопчыка, былі відаць танклявыя ножкі, круглая галоўка. Хлопчык таксама адварнуўся. Ён ішоў са сваёй маці і ніхто з іх не хацеў павярнуцца. Каб маці ведала, што гэты хлопчык такі недарэка! Але, мусіць, хлопчык сам ведаў гэта, і менавіта таму не хацеў паварочвацца. Бо каб павярнуўся, то ўбачыў бы, якім ён зрабіўся цяпер, падросшы і стаўшы дарослым. Але маці, здавалася, адчувала гонар, што ў яе ёсць гэты вапняны хлопчык, і не хацела паварочвацца і паказваць яго ўсім; яна глядзела некуды ўверх, у столь, і далей, дзе не было нічога, і яна магла ўбачыць усё, што пажадае.

VII У той вечар стала зусім цёмна, а старой яшчэ не было. Кожную хвіліну Люка і Лідзія глядзелі ў акно, за якім паміраў дзень; на падаконніку вазон герані страчваў свае абрысы, і кветкі паступова цямнелі. Яны чакалі, пакуль святло ў акне не знікла зусім і кветкі не сталі чорнымі. Сядзелі моўчкі, баючыся прамовіць слова, як быццам сама гаворка магла зрабіць рэальнай і відавочнай тую бяду, аб якой яны пачалі здагадвацца. Цяпер, калі не гаварылі пра гэта, яшчэ здавалася, што старая павінна вярнуцца, і ўсё будзе паранейшаму. Толькі калі Лідзія, зірнуўшы на вуліцу, пераканалася, што на дварэ не відаць нічога, і ўбачыла сваё адлюстраванне ў чорным шкле, яна ўстала і пачала ставіць на стол вячэру.

Тады Люка парушыў маўчанне:

— Сапраўды ніколі не было, каб старая прыходзіла так позна?

— Такого ніколі не здаралася, — пацвердзіла Лідзія, — з таго часу, як я жыву з ёй.

Потым дадала:

— Нават ніколі не было, каб яна выходзіла куды-небудзь падвечар.

Люка хацеў быў запырачыць, што старая магла проста спазніцца, але зразумеў, што такое апраўданне не падыходзіць. Цяпер ён шчыра шкадаваў старую. Абодва нават не ведалі, калі яна пайшла з дому, таму што пасля абеду іх не было. Калі Лідзія вярнулася, дзверы былі зачынены: яна знайшла ключ у шчыліне пад дзвярыма: туды хавалі яго заўсёды, калі дома не заставалася нікога, бо ў іх быў усяго адзін ключ.

У гэты вечар яны ўпершыню вячэралі ўдваіх. Хлопец працягваў глядзець у акно, аж пакуль у верхнім кутку шыбіны не з'явілася зорка. Ён заўсёды сядзеў за сталом на тым жа месцы і заўважыў гэтую зорку даўно. Калі яна з'яўлялася ў кутку акна, гэта значыла, што час быў позні.

Старая не вярнулася і на наступны дзень. І, устаўшы, яны дарэмна глядзелі адзін на аднаго, спадзеючыся пачуць што-небудзь новае. І яшчэ раз увечары пачарнелі кветкі герані, але старой усё не было. Хлопец і дзяўчына сядзелі моўчкі, і ў гэтай цішыні прысутнасць старой адчувалася нават больш, як тады, калі яна была побач з імі. Раней, калі старая тупала па пакоі ці сядзела ў сваім крэсле, яны не зважалі на яе, як быццам яна не існавала. Цяпер яе не было, але без яе ў пакоі нечага не хапала, кухня здавалася нейкай пустой, і думкі мімаволі звярталіся да старой. Здавалася, быццам яна нябачна прысутнічае, назірае за імі. У пакоі нібы гучалі яе словы: «Чуеце? Мяне ўжо больш няма».

Раней яны як быццам дзялілі кухню паміж сабой, і кожны з іх займаў і запаўняў сваю частку. Цяпер у кухні адна частка была лішняя, пустая, і Люка і Лідзія ўдваіх не маглі запоўніць яе. Яны заставаліся на сваіх частках, не асмельваючыся заняць тую, што апусцела раптам пасля старой, якая запаўняла яе столькі год. І якраз у гэтай, пустой частцы адчувалася прысутнасць гаспадыні; менавіта тут панаваў нейкі холад, нешта такое, што адштурхоўвала і замінала астатнім пашырыцца, запоўніць сваім цяплом і гэтую прастору. Цяпер старая як быццам усё зразумела, здавалася разумнейшай за іх,— не як раней, калі яны называлі яе дурніцай. Яна быццам пазірала аднекуль здалёк, з выглядам чалавека, які ведае шмат чаго такога, што іншыя не маглі ведаць. Часам, наадварот, здавалася, што нябожчыца прысутнічае недзе тут, нябачная, але адчувальная: да яе можна было дакрануцца, можна было пачуць, як яна бурчыць у цёмных кутах кухні, незадаволеная сама сабой.

Старая так і не вярнулася больш дадому. Яна выйшла тады ў магазін, каб сёе-тое купіць на вячэру, і па дарозе раптам упала пасярод вуліцы, страціўшы прытомнасць. Калі з натоўпу праціснуўся ўрач, ужо было позна. Ён узяў яе запясе, памацаў пульс, потым выпусціў руку і ўстаў.

— Яна памерла. Параліч.

Старую завезлі ў гарадскую бальніцу, дзе яна праляжала на мармуры два дні. Тады, калі ніхто не з'явіўся, яе пахавалі. Пры ёй знайшлі невялікую суму грошай, што віселі на грудзях у зашмальцаваным скураным кашальку, але ніякіх дакументаў, дзе было б хаця прозвішча ці адрас.

Люка і Лідзія, хаця і не ведалі пра гэта, аднак

уяўлялі сабе, як усё магло здарыцца. Яшчэ колькі дзён хлопец, вяртаючыся, запытальна глядзеў на дзяўчыну, — хоць і не таму, што спадзяваўся знайсці старую, але больш па інэрцыі, проста так, не адважваючыся прамовіць канчатковае «яна памерла». Спачатку Лідзія востра адчувала адсутнасць старой. Ёй даводзілася цяпер самой гатаваць есці, хадзіць па магазінах, варыць што-якое вечарам для Люкі, нават калі сама вячэрала дзе-небудзь. Але потым гэта ёй нават спадабалася. Яна ўпершыню адчула сапраўднае жаночае задавальненне, рыхтуючы снеданне для мужчыны. Люка таксама, як мог, стараўся дапамагаць. Хадзіў у магазін, абіраў бульбу, назіраў за каструляй; ён навучыўся гатаваць салат, варыць яйкі, ведаў, калі ўкінуць у каструлю макароны і калі быў час вымаць іх з вады. Абодвум было прыемна завіхацца вось так, разам, на кухні. Гэта было новае жыццё. Смерць старой прымусіла іх жыць па-другому. І толькі вечарамі яны адчувалі сябе ніякавата ў гэтых трох пакоях, якія прызначаліся цяпер для іх дваіх. Люка глядзеў на дзяўчыну, але нешта стрымлівала абодвух. Хлопец тады яшчэ больш адчуваў, што Лідзія ўтрымлівае яго, і не асмельваўся глядзець ёй у вочы.

Але дзяўчына была задаволена. Устаючы раніцой, яна з прыемнасцю думала, што будзе гатаваць кофе для абодвух, потым пойдзе ў магазін за пакупкамі. Яны звычайна хадзілі па чарзе. Люка настойваў, каб хадзіць кожны дзень, але Лідзія не захачала. І вечарамі яна, вяртаючыся дадому стомленай, часам у дрэнным настроі, па дарозе з радасцю думала, што Люка чакае яе.

Грошай на кніжцы рабілася ўсё менш. Лідзія як магла старалася захаваць іх, але сума няўхіль-

на падала. Яна кінула ўрокі іспанскай мовы, не купляла нічога з адзення, нават самага неабходнага, не дазваляла сабе ніякіх лішніх выдаткаў, але ўсё роўна не магла абысціся заробкамі. Тым не менш было прыемна думаць, што частку гэтых грошай яна траціць на Люку і, можа, была б нават расчаравана, калі б даведалася, што хлопец знайшоў работу. Было хораша жыць так, адчуваць сябе нібы ў сям'і. Толькі часам, калі дзяўчына аставалася адна і ўспамінала пра Аргенціну, у яе балюча сціскалася сэрца, агортвала крыўда і адчай з-за таго, што не можа яшчэ туды паехаць. У такія моманты яна зноў заракалася, што да канца года зробіць усё, каб паехаць, і засынала калі не зусім спакойнай, дык настолькі, што магла праспаць ноч.

Аднаго разу вечарам яна сказала пра гэта Люку,— не таму, што спадзявалася на яго дапамогу, а проста так, каб адчуць яшчэ раз прыемнасць, напамніўшы яму, што калі апынецца там, то абавязкова пакліча і яго. Люка пачаў даводзіць, што гэта цяжка, каб яна не падманвала сябе. Дзяўчыну гэта раззлавала.

— Я хутчэй заб'юся, чым буду жыць тут,— прамовіла яна цвёрда.

Люка падняў галаву і паглядзеў на яе. Яму таксама, колькі дзён назад, прыходзіла тая думка, але цяпер ён гатовы быў смяяцца і з сябе і з Лідзіі:

— Мы заўсёды лёгка кажам: «хутчэй заб'юся», але потым баімся нават парэзаць палец,— сказаў ён разважліва.

— Але я не баюся памерці,— адказала Лідзія.— Калі ў час вайны самалёты бамбілі горад, я нават не ўставала з пасцелі.

— Гэта не тое,— запярэчыў Люка.— Тады ты не глядзела смерці ў вочы, не была ўпэўнена, што загінеш. Можа, іменна таму ты і не ўставала. Бо верыла, што не памрэш. Хіба не так?

Лідзія троху падумала, потым адказала:

— Не ведаю дакладна. Можа быць, усё гэта так, як ты кажаш. Але нават калі б я ведала, што загіну, усё роўна не спалохалася б. Ні зараз, ні раней, каб давялося... У час вайны я дваццаць дзён хавала на гары англічаніна. А побач увесь час сноўдаліся немцы, сто разоў заходзілі ў хату. Каб даведаліся, яны б адразу забілі мяне.

— Англічаніна? — здзівіўся Люка.

— Так,— адказала дзяўчына. І дадала, сумна ўсміхнуўшыся: — Таго самага, што зрабіў мяне такой, як зараз...

Хлопец адвёў позірк убок, да акна. Ён больш нічога не пытаў, задуменна гледзячы на зорку, якая напамінала, што час ужо быў позні.

— Заўтра пайду яшчэ паспрабую наконт работы,— сказаў ён.

Назаўтра, ідучы да адваката, Люка думаў пра камандора Эпіскапа. Ён ужо заходзіў да яго праз некалькі месяцаў пасля першай сустрэчы; стары камандор ледзь успомніў яго «справу» і, вядома, нічога не зрабіў. Люка дагэтуль усміхаўся, прыгадваючы тую сустрэчу.

Адвакат, здавалася, быў вельмі рады яго прыходу. Але зноў сказаў, што трэба чакаць і спадзявацца. Люка зразумеў і развітаўся. Ідучы па вуліцы, ён у роспачы думаў, ці скончыцца калі-небудзь гэтая цяганіна. Як быцам усе згаварыліся паўтараць яму тое ж самае: «Пабачым... паспрабуем...

трэба пачакаць...» Ён пачынаў ужо думаць, ці не павывучвалі яны гэтыя словы ў нейкіх спецыяльных школах. Яны ж таксама некалі былі маладымі, хлопцамі, як ён цяпер, і таксама, мабыць, стукаліся ў дзверы, націскалі, каб прасунуцца сярод натоўпу, забяспечыць сабе нейкае месца ў жыцці. Хто ведае, колькі разоў яны самі чулі гэтыя словы? Бо так добра запомнілі іх, што маглі цяпер паўтараць бясконца і без адзінай памылкі, мяняючы толькі голас і вымаўленне ў залежнасці ад абставін і характараў. Адны вымаўлялі іх суха, гледзячы на дзверы, другія рэзка, трэція абыякава, чацвёртыя пяшчотна і ласкава, пятыя сумна, з адценнем шчырай спагады; хто паўтараў іх шмат разоў, хто гаварыў адзін раз, рашуча і цвёрда, хто паціскаў руку, хто не, хто ўставаў, каб праводзіць да дзвярэй, хто аставаўся сядзець, хто пакідаў нейкую надзею, хто адразу груба разбураў усякія ілюзіі. Разам з тым нельга было сказаць, што кожны гаворыць гэтыя словы па-свойму: каб звесці розныя метады ў нейкі каталаг, іх было б зусім нямнога. І ва ўсіх была яшчэ адна агульная рыса: усе яны аднолькава не мелі магчымасці нешта зрабіць, аднак абавязкова зрабілі б, каб маглі. І кожны хаваўся за гэтым сказам, нібы за калючым дротам, які працягваўся паміж сталом і наведвальнікам. За іх плячамі заўсёды нібы стаяла нечая здань, што замінала ім быць добрымі, гуманнымі, чулымі.

— Я б зрабіў, каб ад мяне залежала... каб мая воля...

Як быццам за кожным з іх нехта неўпрыкмет сачыў; схаваўшыся за спіной, падслуховаў пад дзвярыма, падглядваў у замочную шчыліну, нібы злы дух, які не жадаў, каб людзі рабілі дабро. Бы-

лі і такія, што, здавалася, сапраўды пакутавалі ад таго, што не маглі памагчы. Але якраз гэтыя людзі рабілі горш за ўсіх, асабліва калі да іх трапляў які-небудзь бедны і даверлівы прасцяк, што лёгка адкрываў душу для надзеі. Пры гэтай сістэме вызваленне ад ілюзій адбывалася больш марудна, часам праходзілі доўгія месяцы і нават гады. І ўвесь гэты час, з дня ў дзень, чалавек марнеў, упадаў у адчай, хваляваўся, псуочы сабе кроў, пакуль не страчваў апошнія душэўныя сілы і веру. Гэтыя людзі непрыкметна даводзілі чалавека да адчаю, выпустошвалі яго душу. І нічога з гэтым нельга было рабіць. Ім пашчасціла выйсці пераможцамі ў гульні, а як з тымі, каму не пашанцавала?.. Што рабіць таму, хто не нарадзіўся дастаткова моцным, каб парваць гэтыя ланцугі?

— З голаду цяпер ніхто не памірае,— казалі Люкавы вяскоўцы. З голаду, мусіць, і папраўдзе яшчэ ніхто не паміраў: Люка, напрыклад, ніколі не чуў, каб чалавек недзе замертва ўпаў, сканаўшы ад голаду. Нават самы горкі бядак, апошні жабрак не паміраў ад голаду, не, бо кавалак хлеба ён знаходзіў заўсёды.

«Але хлеб — гэта яшчэ не ўсё,— разважаў Люка,— хлеб ядуць і жывёлы, якія не працуюць і не разумеюць нічога. Але каб жыць сярод людзей, мала мець толькі кавалак хлеба і трымацца на нагах...»

Лідзія надзела белыя басаножкі. Зноў надышоў час, калі можна было хадзіць у басаножках. Дзяўчына вельмі хацела купіць к лету новыя, але перадумала. Вырашыла не траціць ніводнага лішняга сольда, калі можна абысціся.

— Яны яшчэ, як новыя,— апраўдвалася яна.

Люка паглядзеў на басаножкі: яны былі прыгожыя, і ногі дзяўчыны выглядалі ў іх прывабна. Разглядаючы басаножкі, Люка адчуў, што збоку прыадчыніліся дзверы.

— Яшчэ засталася пляма ад кавы,— прамовіла Лідзія, падняўшы басаножку да святла,— як я не мыла, усё роўна не знікае.

Дзверы зноў рыпнулі. Люка азірнуўся: гэта быў Чарнамысы, які паволі ішоў да іх, неяк дзіўна прыгнуўшы галаву да падлогі. Здавалася, галава яму была цяжкай, і ён не мог утрымаць яе.

— Як разгультаіўся гэты кот, — заўважыў Люка.

— Дужа многа есць,— адказала Лідзія.— Ён хутка будзе, як парсюк, калі так пойдзе далей.

Чарнамысы неяк асцярожна пасоўваўся да іх. На сярэдзіне раптам спыніўся, паклаў галаву на падлогу. Потым заплюшчыў вочы. Здавалася, ён не заўважаў людзей.

— Каб яны не падаражэлі, я б купіла сабе новыя,— прамовіла Лідзія.

Чарнамысы між тым уладкаваўся там, дзе спыніўся, і, здавалася, заснуў. Галава яго была выцягнута на падлозе. Як быццам ён прыслухоўваўся да таго, што гавораць людзі.

— З кожным днём робіцца ўсё цяжэй,— працягвала дзяўчына.— Я кажу, што ў час вайны было куды лепей.

— Чаму?

— Тады была надзея, што хутка ўсё скончыцца, і пасля гэтага настане свята для ўсіх. Як цяпер памятаю: калі клалася спаць, думала заўсёды пра той час, калі скончыцца вайна. І хацелася, каб хутчэй міналі дні, нават месяцы, каб прычакаць таго дня.

І чым бліжэй той дзень, тым больш было радасці. А цяпер жывём нават горш, і ніякай надзеі, што гэта калі-небудзь скончыцца.

— Гэта праўда,— згадзіўся Люка.

Чарнамысы сапраўды заснуў пасярод пакоя. З таго часу як памерла старая, ён жыў больш на дварэ, чым у хаце. Прыходзіў вось так, нечакана, адкрываючы самастойна дзверы ці мяўкаючы, калі яны былі зачынены.

— Чарнамысы,— паклікала Лідзія,— чаго ты там ляжыш? У сподачку ёсць малако.

На кухні ў кутку стаяў сподачак Чарнамысага, у ім ад раніцы асталася трохі малака. Чарнамысы зварухнуўся і пайшоў да Лідзіі. Ён пасоўваўся паволі, нібы з недаверам, як быццам засяроджана думаў аб нечым, і цяжкая думка прыгінала яго галаву ўніз.

Лідзія адкрыла сумачку і выняла памаду. Потым узяла люстэрка і паставіла яго на стол, абапёршы на шклянку. Але люстэрка ўпала. Лідзія правіла яго, паставіла больш вертыкальна, але яно ўсё роўна звалілася. Тады яна ўзяла яго ў руку, а другой стала фарбаваць губы. Ад памады яны рабіліся бліскучымі. Люка назіраў за дзяўчынай, імкнучыся ўспомніць, што нагадвалі яе вусны. Магчыма, яны былі падобны да сэрца, трохі сціснутага, выцягнутага ўпоперак; яны нагадвалі літару алфавіта: «W», перавернутае дагары нагамі, або «M».

— Ат, Чарнамысы,— прамовіла Лідзія,— чаго ты ўзлез на нагу? — І яна варухнула нагой, на якую Чарнамысы паклаў галаву.

Кот зваліўся на бок, каля самай нагі, раскінуўшы лапы і не расплюшчваючы вачэй. На белай Лідзінай басаножцы чырванела крывавае пляма.

— Глядзі! — усклікнуў Люка, паказваючы пальцам на пляму.

Лідзія зірнула на басаножку.

— А, каб на цябе ліха! — крыкнула яна і злосна пхнула нагой Чарнамысага; той некалькі разоў перакуліўся і застаўся ляжаць скручаны, з выцягнутымі лапамі. Цяпер галава была павернута ўверх. На чорным футры морды была відаць вялікая пляма крыві.

Люка падышоў да яго і прыўзняў галаву: вочы ката былі заплюшчаны. Хлопец трохі патрымаў галаву, нібы ў роздуме, потым апусціў: яна ўпала на падлогу з глухім стукам.

— Ён мёртвы, — сказаў Люка.

— Што ты кажаш? Мёртвы? — Лідзія ўсхапілася са стула і прысела каля ката.

— Божа, сапраўды мёртвы, — прамовіла яна, разглядаючы Чарнамысага.

— Бедны Чарнамысы, — уздыхнуў Люка.

— Бедны Чарнамысы, — паўтарыла дзяўчына, гладзячы труп ката. Потым дадала, сціскаючы кулак: — Відаць, гэта тыя байструкі знізу. Але яны мне яшчэ заплоцяць. Здаецца, забіла б іх, мярзотнікаў. І няхай тады прыходзяць бацькі ці маці.

— Мусіць, такі ў яго лёс, — сказаў Люка. — Яму таксама не пашанцавала.

— Яны ненавідзелі яго, — адказала Лідзія. — Толькі і ўсяго.

І пайшла, трымаючы ў руцэ басаножку, каб вымыць пад кранам пляму.

Было нешта злавеснае ў доме, як быццам нейкая намова вісела над ім. Люка не ведаў, як гэта

назваць, але адчуваў амаль фізічна. Яго не пакідала нейкае трывожнае пачуццё, падобнае на прадчуванне няшчасця. Спачатку ён думаў, што іх яшчэ гняце напамінак аб старой, якая нібы аставалася сярод іх. Старая памерла, у гэтым не было ніякага сумнення, і хлопец даўно паведаміў у паліцыю, каб пазбегнуць непрыемнасцей. Але думка аб тым, што тут, у гэтым пакоі, жыў нябожчык, надавала нейкую халоднасць сценам, сталу, які захоўваў яшчэ пах старой, рэчам, што пастарэлі з ёй, што некалі былі новымі, як і старая некалі была маладой. Часам Люка, паклаўшы рукі на стол, рэзка адхопліваў іх, заўважыўшы, што паклаў іх на тое месца, дзе старая звычайна клала свае. Здавалася, што тут, на дрэве, яшчэ засталася нешта ад яе скуры; нейкі след, можа, трохі яе цяпла. Паветра, паўзмрок кухні таілі штосьці таямнічае, няўлоўнае, яно не знікала нават тады, калі адкрываліся вокны. Нездзе ў куту заўсёды быў цень, і там хаваўся гэты злы дух, калі акно было расчынена і святло залівала падлогу.

Цяжкае ўражанне рабіла і гэтая неабходнасць быць удваіх, знаходзіцца ўвесь час разам. Пакутлівыя былі доўгія паўзы, хвіліны маўчання, калі адзін, падняўшы вочы, сустракаў позірк другога, і абое не ведалі, што сказаць. Тады здавалася, што яны не хочуць гаварыць з-за нейкай маўклівай згоды. Гэта гняло іх, перашкаджала радавацца; калі нехта з іх гаварыў альбо смяяўся, голас ці смех здаваліся занадта гучнымі, доўга луналі ў пакоі. А калі зноў наставала цішыня, яна здавалася яшчэ больш цяжкай, насцярожанай і яшчэ больш падкрэслівала гэты настрой.

Галоўнае, што абвастрала ўражанні,— гэта ці-

шыня. Раней, калі яны жылі ўтраіх, Люка не заўважаў многіх дробязей. Цяпер жа, калі часта даводзілася быць аднаму, яны ўпарта лезлі ў вочы, хвалявалі яго ўяўленне. Нават цёмная паласа, што замест плінтуса праходзіла ўнізе па сценах, здавалася нейкай таямнічай і змрочнай. Гэтая паласа, дзе цень быў больш густы і куды ніколі не дасягала святло, сціскала пакой у халодных, пагібельных абдымках. У самім паветры было нейкае трывожнае чаканне, павольнае, але няўхільнае набліжэнне чагосьці. І крокі гучалі неяк асцярожна і глуха: здавалася, каб былі гукі звонкія, ясныя,— і цені зніклі б, паразбягаліся па сваіх кутках; але крокі здаваліся мяккімі, глухімі, яны, наадварот, выклікалі цені з іх сховішчаў, прымушалі лунаць па пакоі. Мякі і вузлы, напакаваныя рэчамі, якіх раней Люка нават не заўважаў, цяпер ляжалі на вачах — вялікія, цяжкія, таксама ў нейкім трывожным чаканні. Было зразумела, што не напамінак аб нябожчыцы ствараў гэта ўражанне. Люка больш не думаў пра яе, хіба толькі зрэдку ўспамінаў. Было нешта іншае, што жыло ў ім самастойна, толькі народжанае, магчыма, уражаннем ад смерці старой. Нібы дух старой, адыходзячы, пакінуў пасля сябе гэтую атмасферу злых чараў і ценяў.

Толькі герань за акном не ведала ўсяго гэтага. Яна па-ранейшаму чырванела на фоне блакітнага неба, убіраючы з вышыні чацвёртага паверха шчодрое сонечнае святло. Яна не прасіла ў людзей, што жылі ў пакоі, ні вады, ні іншага сілкавання. Расла і адлічвала час па-свойму: святлела ўранку, чарнела падвечар.

Лідзія не адчувала такога, але нешта змянілася і ў ёй. Дзяўчына была больш заклапочанай, менш

жартавала, стала яшчэ настойлівей у барацьбе з жыццём, якое з кожным днём адбірала ў яе патроху грошай. У гэтыя дні яна рэдка думала пра Люку і пра Аргенціну: гэта было захавана недзе глыбока ўнутры. Калі яна ўсё ж час ад часу вярталася да сваіх мараў, то дзеля таго, каб набрацца сіл, каб прыгадаць, што яе чакае пасля гэтай зацятай барацьбы. Цяпер дзяўчына эканоміла і на харчах. Але атрымлівалася зачараванае кола: шкадуючы грошай і адмаўляючы сабе ў ежы, яна схуднела, шчокі ў яе праваліліся, і мужчыны менш звярталі на яе ўвагу. Паступова яна сапраўды набывала выгляд жанчыны пэўнай прафесіі.

Неяк вечарам да іх завітаў Альберта. Ужо колькі дзён ішоў дождж, і на дварэ прыкметна пахаладала. Альберта прыйшоў, калі хлопец і дзяўчына толькі кончылі вячэраць. З ім было яшчэ некалькі хлопцаў, у якіх з кішэняў тырчалі бутэлькі віна. Яны ўваліліся шумна, відаць, былі добра выпіўшы.

— Радуйцеся! — крыкнуў Альберта, уваходзячы на кухню.— Сёння мы атрымалі дыпламы. Усё скончана, дарагі Люка!

— Усё скончана,— паўтарыў другі.— Заўтра вяртаемся дадому.

Але яны адчувалі сябе няўпэўнена. Іх бянтэжыла прысутнасць Люкі, які маўчаў і не падзяляў іх весялосці. Лідзія спачатку таксама было сумелася, але потым настрой хлопцаў перадаўся і ёй. Сярод іх быў адзін,— рыжы, таксама з бутэлькай віна ў кішэні,— які не шумеў разам з іншымі. Ён толькі моўчкі ўсміхаўся і пазіраў на Лідзію.

— Сёння наша свята, сіньёрына,— звярнуўся ён да дзяўчыны.

Але што яна была за сіньёрына, усе ведалі, Аль-

берта прывёў іх знарок, каб пазабаўляцца, спадзеючыся, што Люкі не будзе дома. Цяпер жа, сустрэўшыся з хлопцам, Альберта нават адчуў задавальненне. Ён радаваўся, што робіць хлопцу непрыемнае. Ужо колькі часу ён цярпець не мог Люку, — яшчэ да паездкі за горад, і ў гэты вечар хацеў разлічыцца за ўсё.

— Гэта Рамелі, доктар права, гэта Рымондзі, таксама доктар права, гэта Андрэні, доктар філалогіі...¹

Рыжавалосы Андрэні пачырванеў і злёгка пакланіўся.

— Гэта наш паэт, сіньёрына, — заўважыў адзін з хлопцаў, паказваючы на Андрэні. Потым звярнуўся да хлопца: — Раскажы яшчэ раз, як табе забралася ў штаны мыш, калі ты пісаў вершы.

Лідзія пачала смяяцца.

— Гэта шчырая праўда, сіньёрына. І нават здарылася не ноччу, а сярод белага дня. Чаго ты маўчыш, раскажы сам, як у цябе было.

— Было вось як, сіньёрына. Сяджу я неяк за сталом і чую, як быццам нешта шорхае ў мяне ў калашыне, у самым нізе. Было падобна на матыля. Потым я ўсхапіўся, падумаўшы, ці не мыш гэта, і сапраўды ўбачыў, як са штаноў выскачыла мышаня.

— І вы злавiлі яго? — спытала Лідзія.

— Я спалохаўся... і было агідна браць яго ў рукі. Здаецца, дагэтуль бачу яго шэрую спіну. Ён уцёк за шафу.

— То раскажы таксама, куды ён табе залез. Ведаеце, ён не сказаў, але калі ўстаў з крэсла, то

---

¹ У Італіі кожны, хто атрымлівае універсітэцкі дыплом, называецца доктарам. (Заўвага перакладчыка).

мышаня забралася яму аж да... прабачце... аж да мяккага месца.

Усе засмяяліся. Потым выцягнулі бутэльку і пачалі піць.

— Заўтра канец усяму. Заўтра мы станем беспрацоўнымі.

Альберта спрабаваў сказаць тост, але пракрычаў нейкае глупства. Люка назіраў за ім. Хлопец стаяў побач з Лідзіяй і ўвесь час прыставаў да яе. Хутка і астатнія пачалі гаварыць усякія непрыстойнасці і спрабавалі чапіцца да дзяўчыны.

Частаваў усіх рыжы. Адзін з хлопцаў звярнуўся да яго.

— Чырвоная галава, прачытай вершы.

Рыжы адмаўляўся, гаварыў, што нічога цяпер не мае. Тады той, што назваў яго «чырвоная галава» падышоў і раптам выцягнуў у яго з кішэні пакамечаны сшытак. Рыжы памкнуўся выхапіць яго, але толькі адарваў кавалак паперы.

— Чытай,— закрычалі астатнія.— Сціхніце... эй...

— Няма назвы... Як называецца гэты верш?..

— Не мае значэння, чытай!..

Адно мне цяпер у жыцці засталася...

Але рыжы тузаў хлопца за рукаў і не даваў чытаць. Потым раптам працягнуў руку і разарваў ліст.

— Сціхні, не перашкаджай,— крычалі астатнія, цягнучы яго назад.

— Давай далей...

— Ліст жа парваны. Другі кавалак у руках аўтара.

Лідзіі было весела. Яе прымушалі піць, але яна як быццам не п'янела.

- Чытай што-небудзь другое.
- Правільна, давай другое.
- Гэта таксама без назвы. Ты нікуды не варты паэт.

Дні жыцця майго
У душы ўсё адно...

- Гэта нешта сур'ёзнае, — заўважыў адзін з хлопцаў. — Яго трэба слухаць у цішыні.
- Паэт адышоўся ўбок, скарыўшыся.

...Ападаюць, бы смецце,
У яму, на дно,..

Але ўсе зноў зашумелі, і далей нічога нельга было разабраць. Альберта наблізіўся да Лідзіі і нешта гаварыў ёй на вуха.

— Працягвай!.. Давай далей...

— Досыць! — крыкнуў другі. — Ён толькі наганяе нуду, нейкі склератычны верш...

— То паслухаем сін'ёрыну, — прамовіў хлопец, які чытаў вершы.

— Мне хацелася б паслухаць, чым ён заканчваецца, — сказала Лідзія.

— Што заканчваецца? — спытаў той, што трымаў лісты.

— Верш.

— Добра, тады слухайце:

Але сметнікі чысцяць
Усе добрыя людзі.
Хто ж ад смецця-журботы
Ачысціць мне грудзі?

— Я зараз ачышчу! — крыкнуў адзін.

— Не, гэта я! Я магу тут дапамагчы.

— А мне падабаецца!..

— Я кажу, у яго ёсць будучыня!

— Галоўнае, у яго будуць грошы!

Яны крычалі і пілі. Альберта адной рукою абняў Лідзію за талію.

— Адчапіся ты. Не трэба,— зняла яго руку дзяўчына.

— Ведаецца...— трымаючы ў руцэ бакал, звярнуўся Альберта да кампаніі, што сабралася вакол Лідзіі.— Яна вельмі спраўная сіньёрына. Нават умее размаўляць па-іспанску.

Лідзія пачырванела. Астатнія яшчэ бліжэй пасунуліся да яе, выказваючы сваё здзіўленне.

— *Arriba Espana, adios amigos...*

— Адкрыем шампанскае! — прапанаваў Альберта.

У столь з трэскам паляцелі коркі. Альберта ўскочыў на стол з бутэлькай у руцэ:

— За гэты бязглузды дыплом, які нічога не варты!..

— Не, за нашага бязглуздага рэктара,— закрычалі астатнія.

Альберта, стоячы на стале, пачаў ліць на галовы хлопцаў шампанскае.

— Бласлаўляю вас у імя рэктара, прафесара і наглядчыка...— гаварыў ён, пырскаючы з бутэлькі. Потым злез, падышоў да Лідзіі і, ухмыляючыся, выліў рэшткі ёй на шыю і за каўнер. Лідзія ўздрыгнула, адчуўшы халоднае, і няўпэўнена паглядзела на Альберта, не ведаючы, прымаць гэта за жарт ці за выклік. Яна ўбачыла, як Люка падышоў да хлопца, сціскаючы кулакі, і з нянавісцю зірнуў яму ў твар.

— Ідзі адсюль, мярзотнік,— сказаў ён злосна.

Альберта кінуўся быў да Люкі, але яго затрымалі. Потым яму ўдалося вырвацца, і ён ударыў Люку ў твар. У таго пацякла з носа кроў. Ён таксама памкнуўся да Альберта, але іх разнялі. Нехта прапанаваў адвесці Альберта, і яны пайшлі, трымаючы хлопца за рукі.

— Шлюха і крэцін! — крыкнуў той, адыходзячы.

Люка і Лідзія засталіся адны. Хлопец пайшоў да ўмывальніка і падставіў твар пад кран, каб спыніць кроў. Потым сеў, адкінуўшы назад галаву. Становішча было смешнае, і яму хацелася, каб Лідзія не глядзела, не лезла са сваёй насоўкай, не пыталася ні аб чым. Дзяўчына ж, наадварот, завіхалася каля яго і ўвесь час цікавілася, ці не баліць яму. Люка глытаў кроў, запэўняючы, што ўсё гэта дробязь.

Калі кроў спынілася, Люка хацеў закурыць, але цыгарэт не аказалася.

— Я пайду прынясу,— прапанавала дзяўчына.

Праз некаторы час Лідзія вярнулася з цыгарэтамі, але была ўся мокрая. Валасы папрыліпалі к твару, з плацця струменілася вада.

— Ідзе дождж і вельмі холадна,— сказала, глядзячы на свае голыя рукі.

Яна азябла і калацілася.

VIII Больш як тыдзень Лідзія была паміж жыццём і смерцю. Яна злягла на наступны дзень пасля прыходу Альберта, адчуваючы страшэнны боль ва ўсім целе. Ноччу ў яе паднялася высокая тэмпература, амаль да сарака градусаў.

Дзяўчына паклікала Люку сярод ночы, і ён убачыў, што яна ўся гарыць. Шчокі ў яе расчырванеліся, дыханне стала цяжкае. Калі гаварыла, губы ледзь варушыліся. Здавалася, яна спіць з адкрытымі вачыма, утаропіўшыся ў адну кропку. Люка ўсю ноч мяняў і прыкладаў ёй на лоб халодныя кампрэсы. Хворая стагнала і скідала з сябе коўдру. Хлопец зноў цярпіва накрываў яе, мякка даводзіў, каб пацярпела трохі, паспрабавала заснуць. Але дзяўчына глядзела на яго затуманенымі вачыма, не разумеючы слоў. Потым пачала трызніць. То мармытала нешта незразумелае, то крычала. Гаварыла, што пакой поўны залатых пчол. Бачыла караблі і хацела плысці на іх, потым зноў вярталіся залатыя пчолы. Ёй здавалася, што яны сядзяць на ложку, на столі, на твары Люкі. Увесь пакой быў запоўнены гэтымі пчоламі, якія ляталі і звінелі. Лідзіі трызнілася, што яны ў яе на твары, што яны джэляць яе. Яны балюча пякліся. Дзяўчына ўвесь час прасіла Люку, каб ён прагнаў іх, але пчолы не хацелі ляцець; наадварот, іх рабілася ўсё больш, яны аблеплівалі яе ўсю, ад іх укусаў гарэла скура. Пчола пазалазілі нават у рот, і таму было цяжка дыхаць.

Потым дзяўчына на хвіліну засынала, пасля зноў пачынала трызніць, і ёй з'яўляўся вялікі чорны карабель. Але самымі настойлівымі былі пчола, яны не давалі хворай спакою ўсю ноч.

На наступную раніцу, калі дзяўчына, здавалася, трохі заснула, Люка пайшоў шукаць доктара — таго самага, што лячыў яго. Вярнуўшыся дадому, ён не мог дачакацца, калі ўжо той прыйдзе. Гадзіны цягнуліся бясконца, а чалавека ўсё не было. Хлопец сотні разоў праклінаў яго, зноў і зноў прыкладаючы

на лоб хворай намочаную анучку. Ён прынёс і паставіў на зэдлік таз з вадой, каб не бегаць штохвіліны да ўмывальніка.

Так прайшоў абед, а Люка яшчэ нічога не еў. Ён нават забыўся, што трэба есці. Рука ў яго замлела ад бясконцага паўтарэння аднастайных рухаў, калі ён браў анучку, мачыў яе ў тазіку і зноў клаў на лоб дзяўчыне. Часам Лідзія паварочвалася на бок, і анучка падала на падушку. Падушка намакала, і тады Люка пераварочваў яе ці мяняў, калі яна была зусім мокрая. Па-ранейшаму трымалася высокая тэмпература. Раніцай яна троху ўпала, але ўсё роўна была яшчэ высокай. Апоўдні было трыццаць дзевяць з паловай, значыць, падвечар магла зноў дайсці да сарака. Люка, затаіўшы дыханне, глядзеў на чорны слупок ртуці ў градусніку, але ён быў няўмольны.

Доктар прыйшоў толькі ў другой палавіне дня. Ледзь увайшоўшы ў пакой і зірнуўшы на Лідзію, якая нават не заўважыла яго і працягвала ляжаць з заплюшчанымі вачыма, ён адразу ўпэўнена сказаў:

— Гэта запаленне. Крый божа, каб не было позна.

Але ў Люкі не было ніводнага сольда. Ён загарнуў у газету свае чаравікі і пайшоў да шаўца, будка якога стаяла непадалёку. Гэта былі яго святочныя чаравікі, ён амаль што не насіў іх. Шавец пачаў быў валаводзіць і разглядаць чаравікі, каб старгаваць дзешавей, але Люка не стаў спрачацца і згадзіўся на тое, што ён даў. На атрыманыя грошы купіў лекаў.

Лідзію было цяжка прымусіць праглынуць лекі. Дзяўчына нічога не разумела, адчувала толькі га-

рачыню і смагу. Увесь час прасіла піць і больш нічога не хацела слухаць. Хлопец асабліва пакутаваў, калі яна вась так, у непрытомнасці, задавальняла свае натуральныя патрэбы.

Аднаго разу дзяўчына павярнула да Люкі твар і паглядзела на яго. Да яе нібыта вярнулася свядомасць, і хлопец скарыстаў момант, каб спытаць, дзе знаходзяцца грошы. Ён адчуваў, што гэта жахліва, пытаць у яе цяпер пра грошы, але не мог зрабіць інакш. Гэта грошы, а не ён вінаваты, што вымушаны пра іх пытацца.

— Лідзія... дзе ў цябе грошы?

Лідзія, здавалася, зразумела і глядзела на яго мутнымі вачыма. Мусіць, да яе дайшло не ўсё, але нешта яна ўлавіла.

— Ты чуеш?.. У мяне няма грошай,— ціха гаворыў хлопец, нахіліўшыся над вухам хворай.

Дзяўчына працягвала абыякава глядзець на яго. Здавалася, яна чуе, але думае аб нечым іншым і не зважае на тое, што гаворыць Люка.

— Лідзія... ты чуеш... у мяне няма ніводнага сольда.

Але тая па-ранейшаму была паглыблена ў нейкія свае думкі; яна глядзела на Люку проста так,— таму што твар яе быў павернуты да яго, а не таму, што хацела глядзець. І ўсё ж хлопцу здавалася, што яна можа зразумець.

— Лідзія... доктар сказаў, што ты хутка ачуняеш... Скажы мне, дзе ў цябе грошы?

Шчокі ў Лідзіі гарэлі, валасы, мокрыя ад поту і кампрэсаў, папрыліпалі да скроняў. Яна не чула, што гаворыў Люка.

Назаўтра хлопец усё ж вымушаны быў зрабіць тое, чаго так не хацеў рабіць дзень назад: ён знай-

шоў сумку Лідзіі і вырашыў паглядзець, ці няма ў ёй грошай. З сумкі патыхнула моцным пахам пудры. Там былі прадметы жаночага туалету і кашалёк з грашыма. Тут жа ляжала фатаграфія. Люка здзівіўся, убачыўшы яе: гэта была яго фатаграфія, якую ён думаў, што згубіў.

За тых грошы Люка харчаваўся першыя дні і купіў яшчэ лекаў. Доктар прыходзіў, даведваўся пра тэмпературу і выпісваў рэцэпты.

— Яна вельмі слабая, невядома, чым гэта скончыцца, — гаварыў ён.

Люка настойваў, каб доктар пэўна сказаў, ачуняе Лідзія ці не. Хлопец пытаўся, што значылі тых залатых пчолы, якімі трызніла хворая. Але гэтага не ведаў і сам доктар. Ён запэўніў, што гэта ўсё роўна, бачыла яна пчол ці проста мурашак. Трэба чакаць, пакуль міне крызіс. Гэта справа некалькіх дзён.

— Ці пройдзе, ці... — і ён даваў зразумець, што можа здарыцца, калі крызіс не пройдзе. Люку бралі дрыжыкі, калі ён уяўляў сабе гэтую другую, зусім простую частку дылемы.

Ён ні на хвіліну не пакідаў хворую. Хлопец так доўга глядзеў на яе, ставячы кампрэсы і імкнучыся ўлавіць хаця б якую адзнаку паляпшэння, што твар дзяўчыны страчваў свае прывычныя абрысы. Здавалася, ён павялічыўся, пашырыўся, на ім віднеліся толькі вочы, рот і нос. Люка бачыў толькі гэтую жаклівую маску і мусіў адводзіць позірк убок, каб вызваліцца ад гэтага ўражання. Ён не заўважаў часу. Як быццам навакол яго ўсё спынілася і існаваў толькі гэты палаючы, дэфармаваны твар. Усведамляў, што дзень прайшоў, толькі тады, калі трэба было запальваць электрычнасць.

Але вось аднойчы доктар, агледзеўшы Лідзію, з задавальненнем паведаміў, што крызіс мінуў.

У той вечар Люка ўпершыню за гэтыя дні еў, адчуваючы смак ежы. Ён заўважыў, што пасля абе-ду прыемна выкурыць цыгарэту, што на падаконні-ку ўсё яшчэ стаіць вазон з геранню. Адчуў таксама, што стаміўся, але быў задаволены, таму што дзяўчына была цяпер у бяспецы.

Раніцой Лідзія павярнулася да яго і ўсміхнула-ся. Вочы яе яшчэ былі мутнаватыя, але не так, як раней; цяпер скрозь туманную заслону ўжо блішчалі зрэчкі.

— Лідзія, — прамовіў ён, нахіліўшыся над ёй.

Дзяўчына зразумела, што яе клічуць. Але нічога не адказала. Праз некаторы час хвора я заснула, а калі прачнулася, Люка яшчэ паспрабаваў загава-рыць з ёй. Яна зноў усміхалася, вочы сталі зусім яснымі.

— Лідзія...

— Чаго? — адказала яна ціха.

— У мяне няма грошай, — сказаў, нарэшце, Лю-ка пасля некалькіх нязначных фраз.

Крызіс канчаткова мінуў. Цяпер праз адчыне-ныя вокны майскае паветра пранікала ў пакой, на-паўняючы яго прыемным цяплом, яно адчувалася на шчоках, на ўсім целе, пранікала пад коўдру, — здавалася, што яго салодкі прысмак адчуваўся на-ват у роце; веснавы водар пры дыханні напаўняў грудзі, наганяючы сон. Люка сапраўды некалькі разоў засынаў, седзячы каля Лідзіі, паклаўшы рукі і галаву на край ложка, калі яна спала пасля абе-ду. Дзяўчына, прачнуўшыся раней, шкадавала будзіць яго. Тады даставала з-пад падушкі ашчад-ную кніжку з намаляванай на ёй залатой пчалой

і пачынала разглядаць яе, узважваючы ў думках тое, што засталася. Сума адчувальна паменшала, але яшчэ было не страшна. Страшнае, відаць, чакае наперадзе, калі дзевяццацца заплаціць доктару. Той час ад часу працягваў наведвацца, праз дзень ці праз два. Калі ў яго спыталі пра цану, ён сказаў, што падлічыць усё ў канцы.

— Бо цяпер яна, дзякаваць богу, пакуль што не памрэ, — пажартаваў ён.

— Пакуль што я, дзякаваць богу, не памру, — паўтарыла Лідзія, калі доктар пайшоў.

Люка ўсміхнуўся, але задумаўся над тым, што хацеў сказаць доктар. Калі ён нешта хацеў сказаць, дык меў на ўвазе лепшае ці горшае?

Тэмпература ў Лідзіі між тым не ўпала канчаткова. Астаўся і кашаль: не моцны, але непрыемны і ўпарты, — нібы напамінак аб хваробе, якая, адыходзячы, пакінула гэты кашаль, каб пра яе не забыліся. І доктар, які ў часы самага моцнага крызісу быў спакойны, цяпер хмурыўся, чуючы гэты слабы кашаль.

Але Лідзія была здаволена.

— Мне пашанцавала, — гаварыла яна. — На гэты раз я добра вылузалася.

— Пустазелле доўга жыве, — жартаваў Люка.

Лідзія смяялася. Ёй сапраўды здавалася, што яна пачынае жыць у другі раз, цікавілася ўсім, як быццам упершыню бачыла знаёмыя рэчы. Дзяўчына падоўгу ляжала на ложку, утаропіўшы позірк у блакітны квадрат акна, ні аб чым не думаючы. Толькі калі брала ў рукі кніжку, то вярталася зноў у думках да жыцця, успамінала пра тое, што было. Але цяпер жыццё ёй здавалася лягчэйшым. Яна не магла дачакацца таго часу, калі можна будзе ўстаць

з пасцелі, выйсі з пакоя, на вуліцу, апынуцца сярод натоўпу і трамвайнага шуму. Пасля хваробы ў яе з'явілася патрэба ў салодкім. Калі хлопец выходзіў з дому, ён мусіў купляць ёй карамелькі ці шакаладныя цукеркі. У доўгія вольныя часіны Лідзія бавіла час, падрабязна расказваючы Люку, што трэба купіць і як прыгатаваць. Аднаго разу ёй убілася ў галаву купіць курыцу. Доктар жа ўвесь час настойваў, каб харчы былі добрыя. Люка тады схадзіў на базар і купіў тую курыцу. Прынёс яе дадому, загорнутую ў газету, з якой матлялася галава з разяўленай дзюбай. Лежачы ў пасцелі, Лідзія вучыла хлопца розным аперацыям: як скубці пер'е, вымаць вантробы, раздзельваць і класці ў каструлю. Раніца прайшла весела, яны амаль не заўважылі кашлю, які час ад часу непакоіў дзяўчыну.

— От калі ўстану, зробім цудоўны абед,— марыла Лідзія.

— Тады чакаць ужо засталася нядоўга.

— Калі ты мяркуеш?

— Ха, я думаю, недзе ў сярэдзіне месяца,— гаварыў Люка.

— А вечарам абавязкова пагуляем і сходзім у кіно. У той жа самы вечар.

— Пабачым, можа не ў адзін вечар. Але ў кіно абавязкова сходзім.

Аднаго вечара Лідзія пачала настойваць, каб Люка пайшоў у кіно.

— Чаго ты сядзіш увесь час дома? — пыталася яна.— Схадзі ў кіно, наперадзе ж цэлы вечар.

— Навошта? — адказаў Люка.

— Як навошта? Навошта людзі ходзяць у кіно? Каб весела правесці час...

— Гэта цэлыя дзве гадзіны,— пярэчыў Люка.— А калі выходзіш, усё канчаецца, то як быццам нідзе і не быў. Каб я, напрыклад, учора паглядзеў кіно, то нічога б не змянілася, я быў бы такім жа, як цяпер. Ніякай розніцы. Так што можна лічыць, што я хадзіў у кіно кожны вечар.

— Нішто сабе! — усклікнула Лідзія, не ведаючы, як адказаць.— Тады,— дадала яна,— я таксама магу лічыць, што ўсе гэтыя дні хадзіла ў кіно.

— Ну, вядома.

Лідзія рассяялася.

— У такім разе можна ўявіць што хочаш пра мінулае.

— Можаш нават лічыць, што нядаўна ты была мільянершай.

— А як гэта зрабіць?

— Проста ўявіць. Сёння ты ўжо не мільянерша. А магла быць кім хочаш. Калі гэта ў мінулым, то ўсё магло быць.

— То я хаця б памятала гэтыя дні,— заўважыла Лідзія.— Магла б марыць пра іх.

— Па-першае, мы марым заўсёды пра тое, што павінна прыйсці, што нас чакае. А навошта думаць пра мінулае? Для чалавека важна толькі тое, што будзе.

— Досыць, досыць,— сказала Лідзія,— схадзі лепш у кіно. І не лічы, што ты ўжо бачыў яго... А калі гаворыш, што табе ўсё роўна,— дадала яна пераможна,— то раскажы пра тое, што бачыў...

Люка выцягнуў руку і паказаў навакол сябе:

— Калі ласка, вось тое, што я бачыў. Невялічкі пакой, ложак, дзяўчына, якая ачуняла пасля хваробы... Што ты думаеш? Пра нас таксама можна было б зрабіць кінафільм.

— Нішто сабе фільм.

— Ато што ж! І атрымаўся б, як усе. Кожны з нас нараджаецца са сваёй кінаплёнкай унутры, і паступова, пакуль чалавек жыве, яна раскручваецца і праяўляецца.

— Добра было б атрымаць тую плёнку і паглядзець, што там ёсць.

— Во калі дойдзем да апошняга дня, тады можна будзе ўзяць яе за абодва канцы і расцягнуць усю. І ўбачыш сапраўдны фільм.

— І бывае, што ў аднаго гэты фільм добры, у другога дрэнны.

— Ага. Але ўсё роўна, калі ён скончыцца і нехта прыйдзе і падпаліць плёнку, ад усіх застаецца тое ж самае: трохі попелу і трохі дыму...

У кіно Люка не пайшоў. І ў гэты вечар ён заснуў, паклаўшы галаву на край ложка, і дзяўчына павінна была пабудзіць яго, каб ён ішоў да сябе.

Так міналі дні. Лідзія часам цэлымі гадзінамі глядзела ў акно, на блакітны кавалачак неба, альбо думала пра грошы. Аднак цяпер напамінак пра грошы не засмучаў яе, як раней. Была нейкая лягота і кволасць унутры яе, а гэта рабіла абыякавымі, кволымі і яе думкі, выклікала нейкую бяздумнасць і абыякавасць да ўсяго. Дзяўчына марыла толькі пра тое, каб хутчэй паправіцца, пазбавіцца гэтых лішніх градусаў тэмпературы, праз якія яна мусіла ляжаць у ложку, гэтага невялікага кашлю, які ўсё яшчэ не пакідаў яе і перашкаджаў доктару сказаць ёй канчаткова: «Цяпер час падымацца і больш рухацца».

Неяк дзяўчына ўспомніла:

— Ужо канец мая, Я меркавала, што ў гэты час даўно буду хадзіць,

— Пачакай яшчэ трохі,— супакоіў Люка.— Пабачыш, што да канца месяца доктар цябе падыме.

— Трэба тым часам дастаць з шафы летнія плацці,— сказала Лідзія.— Калі я захварэла, было яшчэ холадна. Памятаеш, які быў дождж? І халадэча, як увосень.

— Цяпер ужо цёпла,— заўважыў Люка.— Пачалося лета.

— Каб доктар дазволіў мне хоць ненадоўга ўставаць, я перагледзела б свае сукенкі. Можна, сётое трэба паправіць.

— Гэта можна будзе зрабіць пасля, неак другім разам. Неабавязкова брацца за гэта зараз жа.

— Хто ведае, можа там завялася ўжо моль. Я перасыпала крыху нафталінам, калі складала, але ў мінулым годзе ўсё роўна некалькі штук залезла.

— Ха, моль павытрэсваць нядоўга. Гэта ўсё глупства,— сказаў Люка.

— І потым мне хочацца пагуляць па горадзе. Нябось, у магазінах цяпер столькі прыгожых рэчаў.

— Тое ж самае, як і заўсёды.

— То тады не трэба і ісці? — спытала Лідзія спакойна.— Можна, табе лепей, каб я заўсёды ляжала ў пасцелі?

— Хіба я гавару гэта? — прамовіў Люка.— Я, наадварот, кажу, што да канца месяца ты абавязкова ўстанеш.

— Але я хачу хутчэй,— настойвала дзяўчына.— Заўтра пагавару з доктарам. Мне надакучыла ўжо качацца ў ложку. Хіба я мала ляжу, а?

— Добра,— сказаў Люка, каб не спрачацца,— заўтра мы скажам доктару.

Дзяўчына супакоілася, думаючы пра тое, што назаўтра спытае ў доктара дазволу ўставаць. Хача б на якую гадзіну-дзве кожны дзень.

На наступную раніцу доктар сапраўды прыйшоў. Лідзія, затаіўшы дыханне, спытала ў яго, ці можна ёй уставаць. Доктар аглядаў яе старанна, даўжэй, як звычайна. Было балюча назіраць за гэтымі дзвюма чалавечымі істотамі, як адна з іх лечыць другую, хворую. Кожны раз, калі Люка бачыў Лідзію вольна, як яна сядзела на ложку, падняўшы на плечы сарочку, з апушчанай галавой, — у яго заставалася цяжкае ўражанне. Гэта відовішча неяк асабліва выяўляла людскую галечу.

— Думаю, што так, — сказаў доктар. — Думаю, што цяпер можна будзе ўставаць.

— Сёння?..

— Э, не... Не так хутка. Я сказаў, што можна будзе, але не сёння.

Дзяўчына скарылася: і ў гэты дзень ёй нельга было нічога рабіць.

Потым Люка праводзіў доктара. Лідзія зноў выпрасталася на ложку, расчараваная, крыху засмучаная. Лежачы так і чакаючы Люку, яна раптам заўважыла, што не чула звычайнага бразгату дзвярэй у калідоры. Чаму б гэта? Значыць, доктар быў яшчэ ў калідоры. Што ён мог там рабіць? Дзяўчына прыслухалася і пачула гаворку. Размаўлялі ціха, напайголасу. У галаве імгненна пранеслася трывожная думка. Яна скочыла з пасцелі і, як была, басанож, падбегла да дзвярэй. Нахілілася, прыклала вуха да замочнай шчыліны.

— ...які, мяса... асабліва пабольш мяса... — данеслася да яе.

Потым зноў пачулася:

— ...і галоўнае — абсалютны спакой. Ніякіх хваляванняў і турбот. Калі не будзе гэтага, то яна не жыхар.

Дзяўчына яшчэ мацней прыціснула вуха да шчыліны, амаль да болю, імкнучыся ўлавіць кожнае слова.

— ...але баюся, што цалкам яе вылечыць не ўдасца. Вельмі цяжкая форма. Паспрабуем яшчэ праменні... а пасля трэба будзе ўладкаваць у санаторый.

Лідзія як быццам адчула моцны ўдар, галава ў яе закружылася, і яна ледзь не страціла прытомнасць. Зразумела толькі, што трэба вярнуцца ў пасцель, каб яе не заўважылі тут, ля дзвярэй. Не памятала, як апынулася ў ложку, і зноў убачыла блакітны кавалак неба ў акне. Убачыла таксама, што ляжыць напалову раскрытая, але падумала, што накрывацца цяпер не было сэнсу. Здавалася, што яна ўжо не існавала, а былі толькі гэтыя думкі, якія луналі самі па сабе. І яна не ляжала тут, у ложку, а была недзе далёка, далёка ад гэтага пакоя, гэтага святла. Неяк падсвядома адчула, што дзверы адчыніліся і ўвайшоў Люка. Было, як быццам яна ведала і не ведала яго. Нібыта ён таксама з'явіўся аднекуль здалёк. Але дзяўчына зразумела, што трэба паглядзець на яго, нешта сказаць, хаця б адно слова. Яна ўсё бачыла, але глядзела на рэчы нібы чужымі вачыма.

— ...да канца месяца ты будзеш зусім здаровай. Відаць, гэтыя словы сказаў Люка.

— Я хачу паспаць, — даляцеў да Лідзіі ўласны голас, і яна павярнулася. Люка пайшоў.

Тады дзяўчына заплюшчыла вочы. Гэты блакітны кавалак неба дакучаў ёй.

Аднак, калі дзяўчына апамяталася і пачала разважаць, то вырашыла пачакаць, пакуль грошай на кніжцы яшчэ паменшае. Кніжка цяпер была не ў яе, — ужо колькі часу яна захоўвалася ў Люкі. Лідзія перапісала ўклад на дваіх, і цяпер Люка сам хадзіў браць грошы, калі яна гаварыла, і атрымліваў столькі, колькі казалася яна. Быў амаль канец месяца, і яны заплацілі доктару. Цяпер у кніжцы лічба стала карацейшай, але ўсё ж гэта была яшчэ сума.

Дзяўчына больш не пыталася, калі ўстане. Аднак час ад часу ўспамінала, што трэба гаварыць пра гэта і цікавіцца, і тады пачынала гаворку. Адчувала, што трэба нават настойваць, і тады настойвала. Аднаго разу было, што Люка ледзь не здаўся, і тады яна перастала настойваць. Усё гэта трэба было рабіць, пакуль быў Люка. Таксама як есці ці гаварыць, што яны пойдучь у кіно, калі яна зусім ачуняе. Нават пра сукенкі і моляў, якія іх псавалі, трэба было часамі ўспамінаць... Усё гэта, пакуль быў Люка. Калі ж дзяўчына заставалася адна, то магла думаць, як хацела. Але тады, як назнарок, нічога не прыходзіла ў галаву. Часам заўважала, што мінала амаль гадзіна, а яна яшчэ не паспявала ні аб чым падумаць. Проста ляжала, утаропіўшыся ў акно, а калі адводзіла позірк і глядзела на шафу, то бачыла толькі жоўтыя плямы; яны з'яўляліся і на столі, калі яна глядзела на столь, і на коўдры, калі спыняла позірк на коўдры. І думала аб тым, што было ў яе ў сярэдзіне. Гэта там хавалася нешта такое, што прымушала доктара хмурыцца. Сама яна не адчувала нічога, нават калі стрымлівала дыханне. Нават калі стукала сябе кулаком у спіну, не было ніякага асаблівага болю. Але ж нешта нейкае

ўсё ж павінна там быць. І тады дзяўчыне здавалася, што ў грудзях яна адчувае нейкую цеплыню. У думках пра гэта, бывала, праходзіла гадзіна, другая, і ўвесь час яна быццам знаходзілася недзе далёка, у нейкім другім свеце.

Але больш за ўсё яе страшыла гэтае слова «санаторый». Яна захавала страх да яго яшчэ змалку. Жанчыны ў вёсцы вымаўлялі гэтае слова амаль шэптам, і пасля адразу замаўкалі, нібы стрымліваючы дыханне. Яна памятала адну сваю сяброўку, што паехала неяк у гэты «санаторый», і больш не вярнулася. Лідзія праводзіла яе да поезда, бо тады абедзве яны былі дзяўчынкамі і не ўяўлялі, куды едзе адна з іх. Сяброўка нават была задаволеная, таму што трэба было ехаць пездам. Але ўсе дзеці ў вёсцы баяліся яе, бо дарослыя палохалі іх страшнай хваробай і не дазвалялі з дзяўчынкай гуляць.

Гэтае слова «санаторый» і цяпер гучала для Лідзіі неяк холадна, выклікала дрыжкі, як тыя мокрыя анучы, што Люка прыкладаў ёй на лоб і ад якіх па скронях збягалі струменьчыкі вады. Пра дзяўчынку з вёскі ведалі даўно, што яна хварэе. Таму, калі былі з ёй побач, асцерагаліся нават паветра вакол яе. Гэта паветра было атручанае, небяспечнае, як быццам яна сваім дыханнем атручвала яго. І вось цяпер яна, Лідзія, атручвала паветра. Яна хацела папярэдзіць Люку, каб ён быў больш асцярожным; аднаго разу ледзь было не сказала пра гэта, але стрымалася. Яшчэ паспее папярэдзіць яго. Будзе час расказаць пра ўсё. А тым часам лепей устаць і трохі пахадзіць па пакоі.

Яна і сапраўды паднялася і цяпер тупала па хаче, здзіўляючыся: бо калі ляжала ў пасцелі, здавалася, што будзе больш прыемна ўстаць і прайсціся

ў першы раз. Непрыемна было глядзець на сябе. Яна неяк выцягнулася, ногі сталі доўгімі і худымі. Люка сцвярджаў, што яна не змянілася, але тое, што казаў Люка, цяпер не мела значэння. Лідзія нават не слухала яго. Толькі аднаго разу падумала, што ён усё ж вельмі добры хлопец. Гэтая думка выклікала другія, падобныя да ранейшых; потым неяк яшчэ раз дзяўчына адзначыла, што кахае хлопца. І тады адразу вярнуліся ўсе ранейшыя думкі. Усе тыя, што былі ў яе напярэдадні хваробы. Ёй нават захацелася пагуляць на вуліцы, бо яна яшчэ не выходзіла. Яна было спусцілася ўжо з лесвіцы, але потым перадумала і вярнулася. Лепей было стаяць і глядзець у акно. З акна аднолькава было відаць усё. Але самымі прыемнымі былі думкі пра Люку. Гэта было самае дарагое, што было ў яе ў гэтым доме, і дзяўчына імкнулася ўсяляк зрабіць прыемнае, задавальняць яго жаданні, старалася здавацца вясёлай як магла.

А грошай між тым рабілася ўсё менш. Значыць, трэба было спяшацца, калі яна не хацела пакінуць у бядзе свайго хлопца. І калі той паварочваўся спіной, Лідзія пазірала на яго вачыма, поўнымі адданаці і кахання. Адночы ёй вельмі захацелася пабыць з ім. Яна было памкнулася да Люкі, хацела паклікаць, потым у апошнюю хвіліну стрымалася. Але вырашыла, што неяк, хаця б яшчэ адзін раз, апошні, яна павінна пабыць з ім. У другі раз ад думкі пра тое, што час ужо настаў, ёй захацелася плакаць. І толькі прысутнасць Люкі дапамагла ёй стрымацца. Дзяўчына стала неяк па-іншаму глядзець на рэчы, як быццам бачыла іх упершыню. Усё ўяўлялася ёй у новым святле. Раней яна глядзела на рэчы і ведала, што яны будуць заўсёды.

Раней было ясна, што стол, напрыклад, будзе існаваць і заўтра, і паслязаўтра, што пасля ночы абавязкова настане дзень, потым зноў будзе вечар і ноч. Ноч заўсёды канчаецца раніцай, світаннем,— гэта было добра вядома, у гэтым яна ніколі не сумнявалася. І вось цяпер дзяўчына ўсвядоміла, што можа быць ноч без світанья, ноч, што мае толькі пачатак.

Вечарам, шукаючы нешта ў кухоннай шафе, Лідзія выпадкова натрапіла на іспанскую граматыку. Люка ўбачыў, як дзяўчына трымае яе ў руках, і не ведаў, што сказаць. Але ён адчуваў, што павінен нешта прамовіць, загаварыць аб нечым.

— Гатоў ісці ў заклад, што ты ўсё забыла,— знайшоў ён нарэшце.

Лідзія села, разгарнула кнігу і прабегла позіркама па радках.

— Трэба працягнуць далей,— сказала яна.

— Але цяпер рана,— прамовіў Люка.— У цябе яшчэ будзе час.

— Гэта праўда,— згадзілася дзяўчына.— Часу ў мяне колькі хочаш... І ўсё ж было б вельмі прыемна паехаць туды!

— Куды — «туды»?

— У Аргенціну.

— То чаму ты кажаш «было б прыемна»? Трэба гаварыць «будзе прыемна».

— Якая розніца? Ці ж я вінаватая, што не ўмею гаварыць правільна. Можна, памылілася... Але хацела сказаць, можна, гэта ж самае...

— Пабачыш, мы абавязкова паедзем туды.

— Каб я магла паехаць, то напэўна б выклікала цябе... Я кажу праўду.

— Чаму ты зноў жа гаворыш «каб магла»?

— А што, можа, і гэта не падыходзіць?

— Так гаворыцца, калі ты ведаеш, што нікуды не паедзеш. Ты сама нібы сцвярджаеш, што не паедзеш...

— Тады я зноў памылілася. Я не ўмею размаўляць правільна. Ты павінен разумець, што я хачу сказаць.

— Добра,— адказаў Люка,— я не буду больш звяртаць увагі. Але ты сама глядзі, каб не памыляцца.

— Не, больш не памылюся,— адказала дзяўчына. Яна памаўчала трохі і дадала: — Ты верыш... усё, што я рабіла, я рабіла дзеля гэтага.

— Я веру,— сказаў Люка.

— Не, не кажы гэтага так. Бо ты кажаш нібы дзеля таго, каб адчапіцца.

— Я ўсё ведаю, Лідзія, я перакананы ў гэтым.

Дзяўчына змоўчала, усміхнулася, паўтарыўшы ў думках гэтае слова: «Лідзія»...

— Я ніколі не казалі табе, ведаеш, і мне заўсёды было непрыемна праз гэта. Але цяпер я хачу, каб ты ведаў.

Люка ўважліва паглядзеў на яе.

— Але чаму ты хочаш сказаць мне гэта менавіта цяпер? Можа, ёсць нейкая прычына, што ты павінна сказаць сёння?

— Не,— адказала Лідзія.— Я кажу проста так. Таму што пачалася гаворка. Я б магла сказаць шмат чаго яшчэ...

— А што яшчэ? Ёсць што-небудзь такое, чаго я не ведаю? Я ж не пытаюся ў цябе ні пра што. Чаму я павінен пытацца пра нешта? Навошта мне ведаць?

Лідзія, здавалася, нешта абдумвала. Яна крад-

ком пазірала на Люку, калі той адварочваўся, і апускала галаву, калі хлопец глядзеў на яе.

— Не,— прамовіла яна нарэшце,— больш мне няма чаго расказаць.

І ўсё ж нешта яна хацела сказаць. Не ведала, як гэта сказаць, але ў душы штосьці трымала. Толькі баялася, што, пачаўшы гаварыць, не здолее растлумачыць як след і сапсуе ўсё.

— Я вось думаю, як часам цяжка вырашыць, добра ты робіш ці дрэнна. Ніколі не ведаеш, як будзе правільна.

Люку здалася, што ён зразумеў, аб чым гаворыць дзяўчына.

— Гэта праўда,— прамовіў ён.— Але калі чалавек думаў зрабіць добра, ды па-ягонаму не атрымалася, то ў гэтым жа не яго віна. Нам трэба набрацца цярпення. Не можа быць, каб увесь час так было. Павінна ж гэта некалі скончыцца.

Лідзія падсвядома блукала позіркам па газавай плітцы, па гумавай трубцы, якая цягнулася да балона. Кран, што перакрываў трубку, блішчаў начышчанай бронзай. Толькі заўчора Лідзія прыбірала ў кухні і чысціла пліту.

— Ніхто з нас добра не ведае таго, як рабіць,— зноў загаварыў Люка,— але ж мусім неяк цягнуць, калі-небудзь зразумець гэта. А пакуль чалавек не знойдзе сваё, не адчуе, дзеля чаго ён нарадзіўся на свет, яму ніколі не будзе добра.

— Гэта праўда,— згадзілася Лідзія.

Люка памаўчаў трохі, думаючы пра нешта сваё. Потым сказаў, нібы сам сабе.

— Я часта пытаў сябе, дзеля чаго я нарадзіўся? Для якой справы? Некалькі год назад я думаў пра гэта гадзінамі, часам бывала, што аж забаліць га-

лава. Цяпер думаю менш, бо ёсць шмат чаго іншага...

— І яшчэ не ведаеш, дзеля чаго ты з'явіўся?

— Не. Некаторыя кажуць, што кожны з нас мае ў жыцці сваё прызначэнне. Як у той дзяржаве: адзін чалавек працуе пекарам, другі цесляром, і ўсе прафесіі аднолькава патрэбныя. І таксама кажуць, патрэбны бедныя і дурныя.

— А што, хіба не так? — спытала дзяўчына. Яна ўсё глядзела на пліту і аб нечым думала.

— Хто ведае? Можна, яно і так, — адказаў Люка. — Цяпер усё можна гаварыць, бо мы не можам правярыць, што правільна, а што не. Каб быў нейкі спосаб прадбачыць, то за многія тысячагоддзі людзі напэўна б знайшлі яго.

— А як ты сам думаеш?

— Я думаю, што каб усе людзі былі добрыя, то нам не было б на што скардзіцца.

— Але ўсе людзі ніколі не будуць добрымі.

— У такім разе і ўсё астатняе нічога не варта. Аднак, калі ўсе і не могуць быць добрымі, то павінны хаця б імкнуцца да гэтага.

— А хто з нас скажа, што ён не стараецца быць добрым? — запырэчыла Лідзія. — Ды, мусіць, не ўсякі можа. Так, відаць, і ўсе людзі: імкнуцца быць добрымі, ды не могуць. Хіба хто шукае для сябе горшага?

Люка змоўчаў. Лідзія, бадай-што, казалася праўду.

— Тады, можа, бяда ў іншым. Што мы здавальняемся малым. Дастаткова выглядаць хоць трохі лепш за іншых, зрабіць больш-менш добры ўчынак, — і мы ўжо рады, ужо лічым, што зрабілі ўсё.

Лідзія нічога не адказала.

— І я не бачу іншага выйсця. Альбо людзі павінны думаць, нешта рабіць, альбо назаўсёды застаецца так, як цяпер.

Потым ён успомніў пра Луіджы:

— І тут дарэмна ўзнімаць гвалт. Можна колькі хочаш крычаць: «Трэба ўсё знішчыць, будаваць зноў!» — ад гэтага нічога не зменіцца. І пабудуецца зноў таксама, калі мы самі не перайначымся.

Люка заўважыў, што Лідзія глядзіць на пліту.

— Ха,— дадаў ён, каб скончыць гаворку,— усе гэтыя размовы дужа сумныя і нічога не вартыя. Хто ведае, колькі людзей гавораць пра гэта. Мне часам здаецца, што зло перамагае, а часам пачынаю думаць, што людзі ўсё ж зразумеюць. Пераканаюцца, што калі робіцца дрэнна, то і жывецца дрэнна. Але хто ведае, як яно будзе? Мне здаецца, што адзіны шлях,— гэта самі людзі. Іншага няма.

— Сёння я буду спаць тут,— сказала Лідзія, не глядзячы на яго.

— Чаго гэта? — зірнуў на яе Люка.

— У маім пакоі дужа горача. Я цяпер увесь час буду спаць тут, пакуль цёпла.

— Памагчы табе перанесці ложка? — спытаў хлопец.

— Не, не трэба,— адказала дзяўчына.— Я гэта зраблю сама.

Яна ўстала і пайшла да сябе. Люка пайшоў за ёй. Але Лідзія запырэчыла.

— Не трэба,— гаварыла яна.— Я сама.

— Табе ж будзе цяжка,— настойваў Люка. Ён пачаў быў разбіраць ложка, але дзяўчына спыніла яго:

— Не,— сказала яна.— Ложак няхай астаецца тут. Досыць будзе сеткі і матраца.

— Навошта ж? Калі ўжо здымем сетку, то лепш разабраць увесь.

— То зробіш гэта заўтра,— сказала Лідзія.— Бо цяпер ужо і позна. Хай пакуль што пастаіць.

Здымаючы сетку, Люка ўбачыў пад ложкам крутак.

— Ха,— усклікнуў ён.— Глядзі! Ты думала, што згубіла яго.

Гэта быў карабель, што прынёс калісьці Альберта. Але Лідзія не дакранулася да яго; Люка выпусціў паперу з рук, яна ўпала на падлогу і дзяўчына, праходзячы, наступіла на яе нагой.

Потым Люка перанёс у кухню ложкак. Лідзія пачала збіраць яго, засцілаць прасціны і коўдры. Яна ўсё яшчэ не магла сказаць тое, што хацела, не знаходзіла патрэбных слоў. Яшчэ раз зірнула на газавод. Яна адкрые яго на ўсю ноч. Казалі, што чалавек нібы засынае і не адчувае нічога. Хацелася сказаць Люку нешта такое, што ён мог бы прыгадаць раніцой, калі яна ўжо не зможа прамовіць ні гуку; нейкія словы, якія запомніліся б яму назаўсёды. Хацелася таксама сказаць, што грошы, якія былі на кніжцы, ён можа скарыстаць як захоча. Гэта менавіта было самае галоўнае, і дзяўчына шкадавала, што не надумалася зрабіць раней тое, што рабіла цяпер: асталося б болей грошай для Люкі.

— Кніжка хай будзе ў цябе,— звярнулася яна да хлопца.— Калі я заўтра засплю, падбяжы ў магазін.

— Што трэба купіць? — спытаў Люка.

«Купляй што хочаш»,— хацела было сказаць дзяўчына, але падумала, што Люка можа здагадацца, бо яна заўсёды гаварыла яму, што купляць.

— Вазьмі два яйкі і трохі вішань.

— А хлеба не трэба? Хлеб ёсць? — зноў спытаў Люка.

— Не, не трэба, пакуль што хопіць...

Лідзія з радасцю думала, што на кніжцы ўсё ж заставалася яшчэ нейкая сума. Хай яна ўжо не паехала ў тую Аргенціну, але Люка, калі будзе працягваць, яшчэ можа трапіць туды. Як сказаць яму, каб апынуўшыся там, ён звярнуўся да яе цёткі за дапамогай. Каб абавязкова зайшоў да яе?

— Позна ўжо, — заўважыў Люка. — Табе трэба класціся.

Лідзіі захаладала ў грудзях. Моцна закалацілася сэрца. Няўжо цяпер, вось у гэты момант, павінна ўсё скончыцца?

— Чакай, Люка. Схадзі зірні: здаецца, я пакінула там свае пантофлі.

Люка пайшоў. Сэрца ў Лідзіі тахкала так моцна, што стук яго аддаваўся ў галаве, і яна не магла сабрацца з думкамі і знайсці яшчэ нейкую прычыну, каб затрымаць хлопца і сказаць яму што-небудзь. Хіба можна памерці, нічога не сказаўшы яму? Дзяўчына адчувала, што не здолее пакінуць яго так. Гэта апошні раз, калі яны былі разам, на наступны дзень ужо не будзе нічога. Але гэтая думка прымушала залішне моцна калаціцца сэрца, перашкаджала прыдумаць нешта, каб яшчэ трохі затрымаць Люку. Хіба адкласці яшчэ на дзень? Яна адчула, як надзея моцна стукнула ў грудзі, схлупіла дыханне. Не, не, яна адкладае цэлы тыдзень. Далей адкладаць ужо нельга.

Увайшоў Люка.

— Нешта я іх не бачу, — сказаў ён. — Куды ты іх падзела?

Лідзія ўзрадавалася. Значыць, быў яшчэ час. Наўздагад адказала: — Паглядзі пад шафай.

Але цяпер трэба нешта прыдумаць. Бо гэты раз ужо Люка абавязкова іх знойдзе. Яна памятала, што не выносіла іх з пакоя. Каб зрабіць хаця гэта, хаця б падумаць раней, то можна было некуды схаваць іх. Цяпер у яе было б больш часу, каб сказаць нешта Люку.

Хлопец зноў увайшоў, трымаючы ў руках пантофі. У Лідзіі знікла апошняя надзея.

— Яны сапраўды былі пад шафай, — сказаў Люка. — Ну, цяпер кладзіся. Табе ж казаў доктар, каб класціся рана. То трэба слухацца, калі хочаш зусім паправіцца.

— Ага, твая праўда... твая праўда... — яна не знаходзіла іншых слоў. Больш нічога не разумела, толькі чула гулкія ўдары сэрца, якія адгукаліся ў скронях, і здавалася, што апраметная цемра ўжо захінае яе.

— Тады добрай ночы, — пажадаў Люка.

— Добрай ночы, — прамовіла ледзь чутна.

Яна села на край ложка. Прыслухалася: хлопец прайшоў па калідоры, бразнулі дзверы ў яго пакоі, пачуліся крокі за сцяной. Потым усё сціхла. Яна доўга сядзела, прыслухоўваючыся; пасядзела так, у напружаным чаканні, некалькі мінут, але не пачула нічога.

Позірк яе спыніўся на процілеглай сцяне, дзе вісеў каляндар: на ім усё яшчэ быў студзень. Тады, адрываючы лісткі, яна паклялася сабе, што да канца года яе ўжо тут не будзе. І вось цяпер, — мільганула думка, — яна сапраўды адыходзіць...

Арфелі Дантэ.

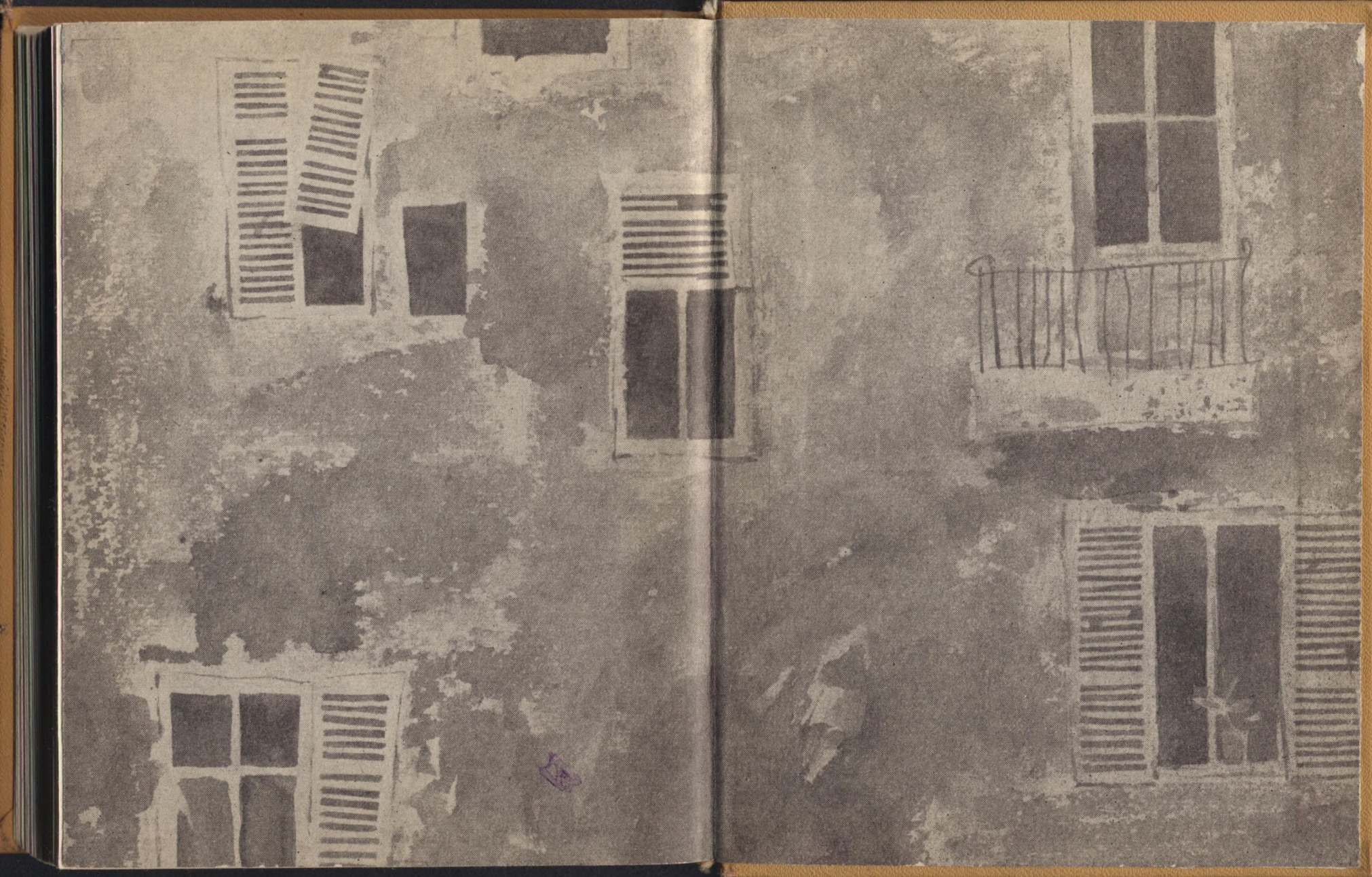
Лішнія. Мінск, «Беларусь», 1965.
292 с. И(Итал)

На беларуском языке. Данте Арфелли. Лішние

Рэдактар *О. Крайко*
Мастацкі рэдактар *М. Шырокаў*
Тэхнічны рэдактар *І. Шэрыкульскі*
Карэктар *Н. Лебедзева*

Здадзена ў набор 1/VII 1965 г. Падп. да друку
21/X 1965 г. Тыраж 2500 экз. Фармат 70×108^{1/32}.
Фіз. друк. арк. 9,13. Ум. друк. арк. 12,78. Уч.-выд.
арк. 12,3. Зак. 971. Цана 51 кап.

Паліграфічны камбінат імя Я. Коласа Дзяржаў-
нага камітэта Савета Міністраў Беларускай ССР
па друку. Мінск, Чырвоная, 23.

МАШИНЫ АРМТОРНИ